

Naistehaigused

Haiguste kirjeldused, juhatused ja
arstirohud haiguste ravitsemiseks,
valuta sünnitamine ** 49 pildiga

Naistehaiguste arsti Dr. J. Masing'i toimetusel

Kolmas trükk

„K I R I“
Tallinnas

Naistehaigused

Haiguste kirjeldused, juhatused
ja arstirohud haiguste ravit-
semiseks, valuta sünnitamine

49 pildiga

Dr. J. Masing'i toimetusel

Kolmas trükk

„KIRI“
Tallinna

RAAMATUKOOLI
TALVU ÜLKOOLI

Riigi V. V. O. trükkikoda.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

i 209793375

1. trüki eessõna.

Rohkesti leidub meie ajal haigeid naisterahvaid, vaikselt kannatavad nad oma häda, loomulik häbelikkus ja põhjusteta kartus hoiavad neid arsti juure minemast, ja selle tagajärjel surevad nad kahjuks tihti enneaegselt. Ei ole seal ka midagi imestada, puudusid meil ju seni asjalikud, eriti naistehaigusi käsitavad raamatud, millest naisterahvad oleksid saanud seletust oma suguelundite, nende tegevuse ja nendes ette tulevate korratuste kohta. Käesoleva raamatuga on see puudus esialgselt kõrvaldud. Siit leiavad naisterahvad nüüd võimalust oma haigustega tutvuneda ja näevad ära, et nii mitmed ägedad kui ka pikaldased valud ja korratused, mille all seni kannatud, tihti kaunis hõlpsad ravitseda on, ühtlasi saavad nad ka ustavaid juhatusi, kudas seda teha.

Raamatus leidub kirjeldusi peaaegu kõigi naistehaiguste, nende tekkimise põhjuste ja ravitsemise kohta. Iseäranis täielikult on püütud kirjeldada naistehaiguste tundemärkisid ja haiguskäiku. Niisama on antud juhatus, missuguseid arstirohtusid tarvitada iga haiguse puhul. Sisu selgitamiseks on raamatusse mahutud mitmed pildid.

Naisterahvastele on käesolev raamat ustavaks käsiraamatuks, ja loodan, et ta paljudele abiks, juhatajaks ja saatuse kergendajaks saab olema.

Tallinnas, 4. juunil 1914.

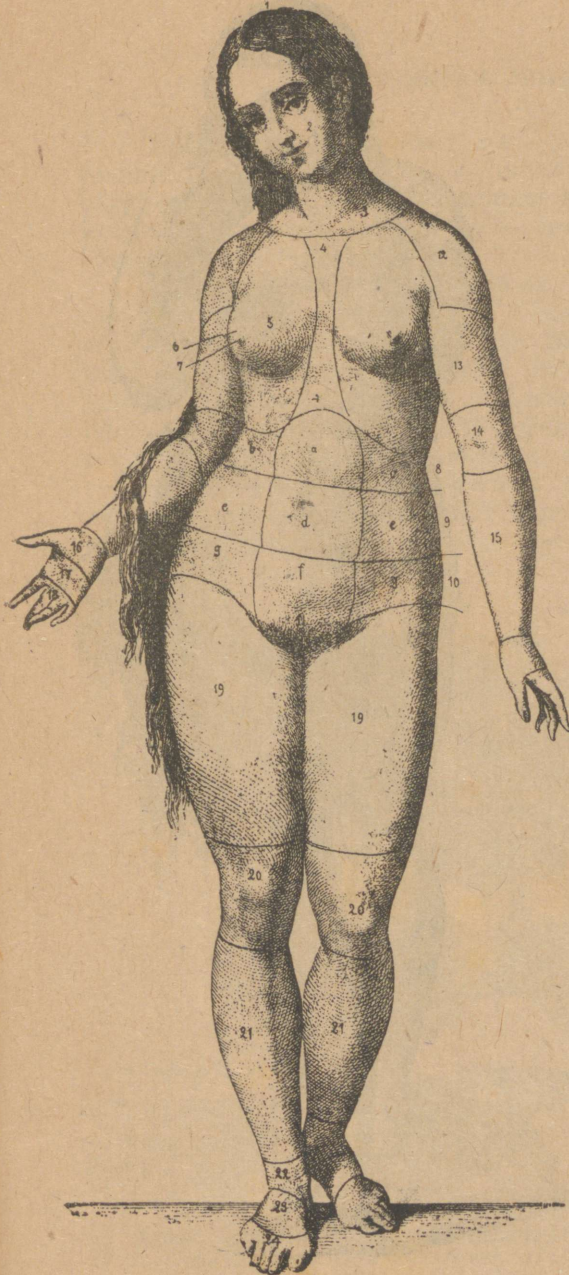
Dr. J. Masing

naistehaiguste ja Tallinna linna külgehakkavate
haiguste haigemaja ülemarst.

Joon. 1. Naisterahva keha eestpoolt.

1. Lagipealne.

2. Pösk.

3. Kael ja õlaluu ümbrus.

4—4. Rinnaluu ehk rinnaleht.

5. Rinnad.

6. Nisa ümbrus.

7. Nisa.

8, 9, 10. Kõhu ülemine, keskmine ja alumine osad:

a. Mao ümbrus.

b. Maksa ümbrus.

c. Põrna ümbrus.

d. Naba ümbrus.

e—e. Tühimuse koht.

f. Pöie ümbrus.

g. g. Kubeme koht.

12. Õla.

13. Käevarre ülem pool.

14. Künarnuki koht.

15. Käevarre alumine pool.

16. Pakk.

17. Peopesa.

18. Sõrmed.

19. Reied.

20. Põlve koht.

21. Säared.

22. Pahkluu.

23. Labajalg.

24. Varvad.

Joon. 2. Naisterahva keha tagantpoolt.

1. Kukal.

2. Turi ja kael.

3. Õlad ja labaluud.

4—4. Rinnalülide ümbrus.

5—8. Puusalülide ümbrus.

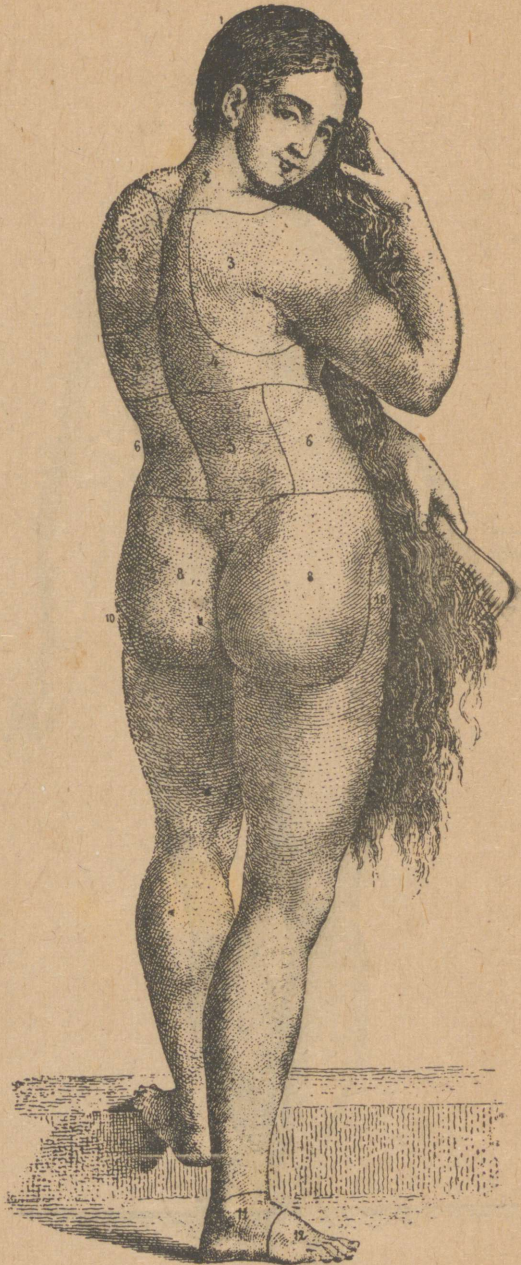
6. Puusa ümbrus.

7. Tuharлуу ümbrus.

8. Kintsud ehk istelihaste ümbrus.

9. Reis.

10. Reieliikme ümbrus.

11. Pahkluu ja kand.

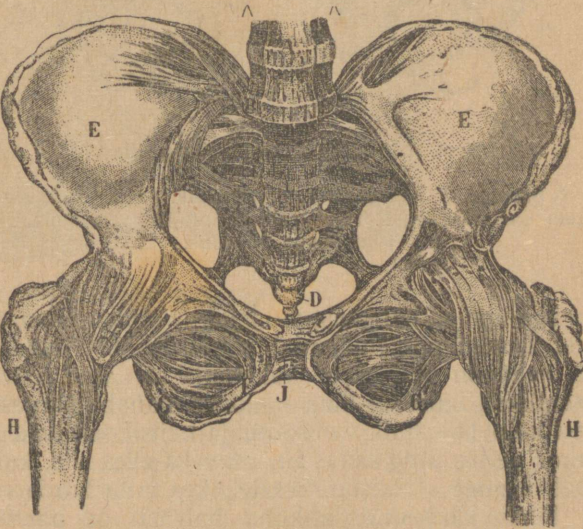
12. Labajalg ja varvad.

Naisterahva suguosad.

Naisterahva suguosadest asub ainult üks väike osa kehapinnal, otsekohe silmanähtaval, suurem osa nendest on väikeses vaagnas. Kuna meil vaagnat mitmel korral nimetada tuleb ja ta kondid suguosadele nagu raamiks ümber on, siis algame tema üksikute osade kirjeldamisega.

Vaagen seisab koos viiest osast, need on *tuharluu*, *sabaluu*, kaks *niudeluud* ja *istmeluu*. Tuharluu on sealjuures nagu mõlemi niudeluud vahele litsitud kiil. Seal, kus tuharluu ristluu viimase lüliliga ühineb, on vahelüli eestpoolt märksa suurem ja muutub tahapoole nõrgemaks ja kitsamaks kui seda teiste vahelülide juures ette tuleb; selleläbi paendub selgroog tahapoole ja sünnitab vaagna õõnsuses luukühmu, nn. eeskühmu.

Suurel vaagnal on mõlemad niudeluud küljeseinteks ja mõlemad viimased ristluu lülid tagaseinaks; eest on ta kaetud kõhukilega, mis nii paenduv on, et emakat igatepidi paisuda laseb.

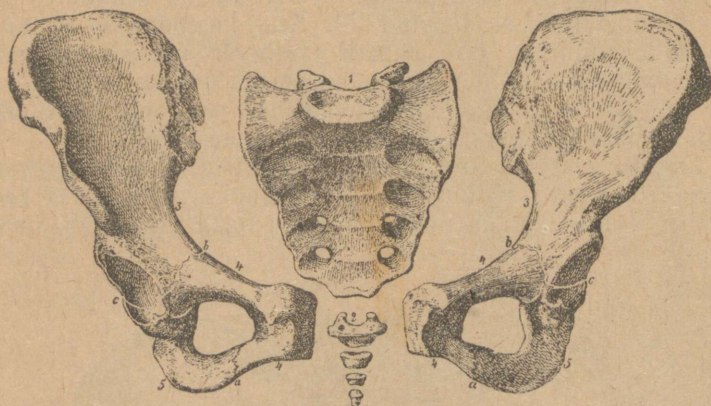
Joon. 3. Naisterahva vaagen kõitmetega.

A. Ristluu lülid. B. Eeskühm (Promontorium). C. Tuharluu. D. Sabaluu.
E. E. Niudeluud. F. F. Häbedusluud. G. G. Istmeluud. H. H. Reieluud.
J. Häbedusluu õnar.

Väikeseks vaagnaks nimetakse sabaluu, häbedusluu, istmeluu ja niudeluude alumistest otsadest ümbritsetud ruumi. Temas asub suurem osa naisterahva sigimiselunditest, suguosadest.

Kõhu alumine osa on naisterahval kaetud iseäranis paksu rasvakihiga ja teda nimetakse *häbedus-* ehk *Veenuse-mäeks*, sigimisvõimsaks saamise ajajärgul tekivad sinna karvad.

Naisterahva välisteks suguosadeks on mõlemad suured häbedusmokad, mis tahapoolle lahklihase kokku jooksevad. Väljaspoolt on suured häbedusmokad enamasti tumepruunid ja vähe karvased, seestpoolt rohkem punased ja ilanaha sarnase nahaga kaetud. Mõlemad suured häbedusmokad ulatavad neitsil vastamisi, nii et *häbeduspragu* üsna kitsas on, sagedad sugulised

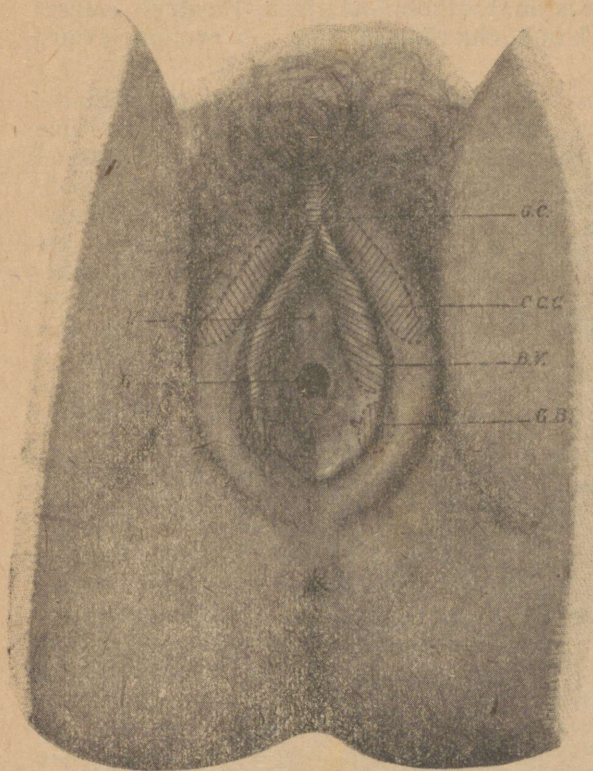
Joon. 4. Vaagen üksikutes osades.

1. Tuharliu. 2. Sabaluu. 3. Niudeluu. 4. Häbedusluu. 5. Istmeluu. *a—a.* Häbedusluu ja istmeluu ühendus. *b—b.* Häbedusluu ja niudeluu ühendus. *c—c.* Istmeluu ja niudeluu ühendus.

ühendused aga ajavad häbedusprao laiaks. Mõlema suure häbedusmoka vahel asuvad poolelühemad *sisemised ehk väikesed häbedusmokad*, need on õhukesed, kukeharja sarnased nahavoldid ja kaetud iseäraliselt haisevat lima eraldava ilanaha sarnase nahaga. Nende seest käib läbi hulk veresooni ja neitsil seisavad nad kitsas häbeduspraos peitus ning saavad nähtavaks alles siis, kui häbedusmokad laiali kisume. Naisterahvastel, kes mitu korda sünnitanud või kellel lõhki kärisenud lahkliha halvasti on paranenud, on väikesed häbedusmokad nähtaval ja nende harilik roosapunakas karv on pruuniks muutunud, ühtlasi on nad kuivemad ja ei ole enam nii õrnad. Allpool kaovad mõlemad väikesed häbedusmokad suurtesse, kuna nad ülevalpool kõdistajale katteks ja eesnahaks on.

Kõdistaja on meheliikme sarnane, aga ainult väike elund, umbes 2—3 sentimeetrit pikk, ja asub suurte häbedusmokkade ülevalpoolses ühenduskohas. Kõdistajas on hulk veresooni, ja kui need verd täis koguvad, paisub ta oma harilikust suurusest kaks kuni kolm korda suuremaks.

Kõdistaja ja ematupe avause vahel asub kusetoru avaus.

G. C. Kõdistaja.
U. Kusetoru.

C. C. C. Suured häbedusmokkad.

B. V. V. häbed. mokad.
H. Neitsinahk.

G. B. Bartholini nääre.

Joon. 5. Neitsi välised suguosad.

Häbedusmokkad on kunstlikult laiuli paenitud, et näidata sügavamaid osasid.

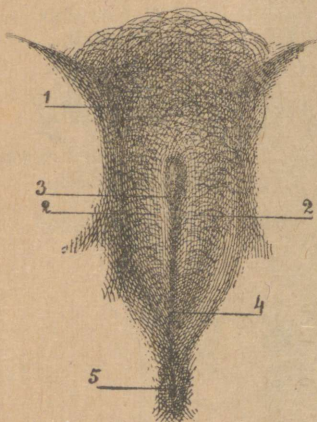
Ematupp teeb häbeduspraost algades väikese käänaku allapoole ja ulatab kuni emakakaelani. Ta on umbes nimetissõrme pikkune, 2—3 sentimeetrit lai toru, ja seinad on tal paenduvad ning sisaldavad rohkel arvul veresooni ja lihaseid. Seestpoolt on ta kaetud õrna ilanaha sarnase nahaga, hulga põigiti voltide ja kortsudega. Kõige suurem, iseäranik tublisti edenenud ja väljapoole kummis ematupe ilanaha kahekordne volt esineb neitsinahanaha ja teeb ematupe sissekäigu kitsaks.

Neitsinahk on oma kuju ja paksuse poolest väga vahelduv. Suuremalt osalt on tal üks või mitu auku sees, nii et ematupe

avaus mitte täielikult kinni ei ole ja kuupuhastuse veri välja voolata võib. Sugulise ühenduse puhul tekivad neitsinahasse mitmed lõhed, kuid alles sünnitades hävineb ta päriselt. Kindlaks sugulise ühenduse tõenduseks aga neitsinaha lõhkemine ei ole, ta võib ka mõnel muul põhjusel lõhki käriseda.

Ematupes (ematupe õõnsuses) leidub rohkel arvul suuremaid ilanäärmeid, nende seas nn. Bartholini-näärmed. Ematupe avauses (sissekäigus) asub ka krook- ehk rõngaslihaks, s. o. ematupe avaust kinnitõmbav lihaks.

Emakas (ka lapse- ja emakojaks nimetud) on pirnikujuline ja seest õõnes elund, paksude ja vererikaste seintega. Tema ülemist laia osa, kuhu avanevad munajuhid, nimetakse emaka põhjaks. Sealtsamast algavad ka ümar- gused *emaka-kõitmed*, lähevad kubemekanalist läbi ja asuvad häbedusluu külge kinni. Peale nende on emakal veel mitmed kõitmed, mis teist otsapidi põie, pärasoole ja tuharluu külges kinni asuvad ja emakat tema loomulikus seisukohas hoiavad.

Joon. 6. Naisterahva välised suguosad.

1. Häbedusmägi. 2. Suured häbedusmokad. 3. Häbeduspragu. 4. Mõlemi suurte häbedusmokkade ühenduse koht. 5. Pärasoole avaus.

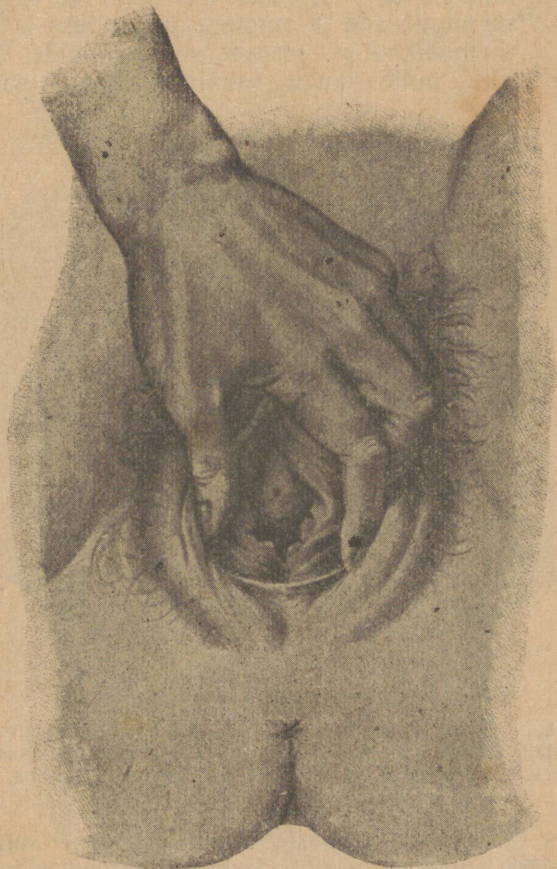
Emaka ülemine osa on märksa suurem kui alumine ja kannab emakakeha nime, alumist, ematupe poolset osa nimetakse emakakaelaks. Emakakeha ja -kaela piiriks on sise- mine emakasuu. Sissekäiguks emakasse (emaka õõnsusse) on väline emakasuu, see asub emakakaela alumises otsas ja ulatab vabalt ematupesse, sellepärast nimetakse ka emaka seda osa emaka ematupesse ulatavaks osaks. Välimist ja sise- mist emakasuud ühendab emakakaela kanal.

Terve emakas nii kui ka tema kael on seestpoolt kaetud ilanahaga ja see ilanahk on tema all asuva lihaste kihiga nii kõvasti koos, et isegi noa abil võimalik pole teda lahutada. Kuna näärmete ümber asuv kõitkude ütle mata pehme on, siis on emakal võimalik võrdlemisi ruttu suureks paisuda, nagu seda raske- jalgsuse ajal ette tuleb, ja siis jälle väikeseks muutuda, nagu see sünnib peale mahasaamist.

Niihästi emaka õõnsuse enese kui ka tema kaela lima- näärmed eraldavad välja vedelat lima, iseäranis rohkesti veel haiguse ajal. Emaka lihased töötavad iseenesest, s. o. nende tegevus seisab meie tahtepiirist väljas.

Emaka suurus on vahelduv. Kuupuhastuse, raskejalgsuse ja iseäranis kasvjade puhul paisub see elund enam ehk vähem suuremaks, rauga eas muutub ta vähemaks.

Munajuhtisid (torusid) on kaks, teine tuleb teinepoolt ja avanevad emakasse. Munajuht on umbes 10 sentimeetrit pikk, peenikene toru ja tema üks haru ulatab munasarja alt läbi kõhu-

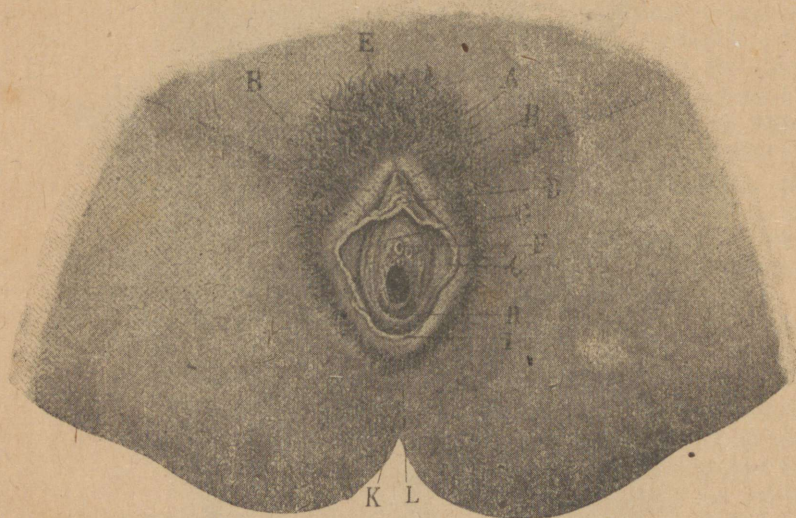
Joon. 7. Naisterahva välised suguosad
varsti peale esimest sõgulist ühendust.

koopasse, kuna teine narmaline haru munasarja poole avaneb. Munatorud on seestpoolt kaetud rohkesti veresooni sisaldava ilanahaga.

Üks *munasari* asub paremal-, teine pahemalpool emakat, mille külge nad köitmete abil on kinnitud. Munasarjas asuvad väikesed, ümargused, täiesti kinnised põiekesed, nn. munakapslid.

Naisterahva suguosade tegevus.

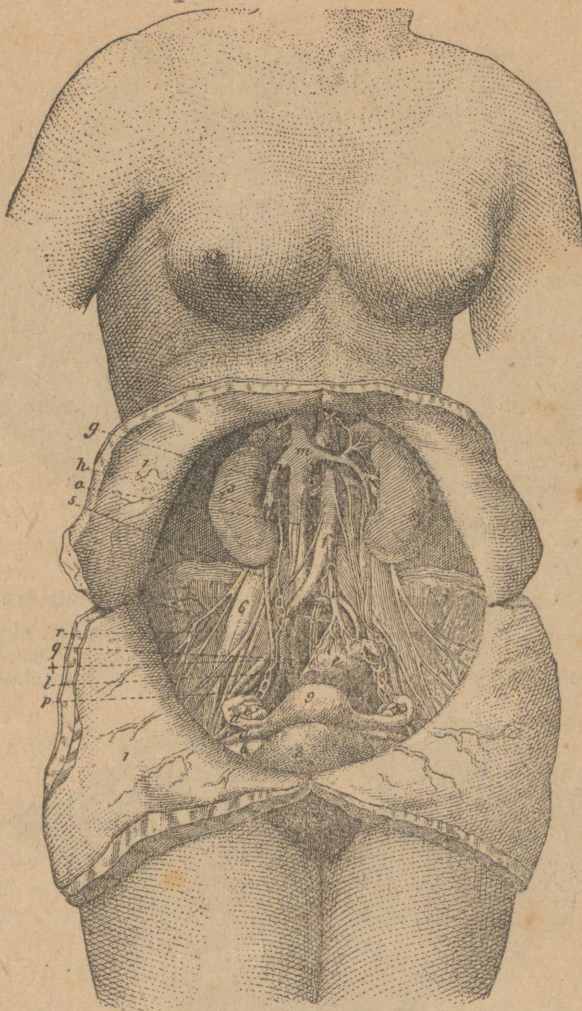
Naisterahva suguosade ülesandeks on inimsoo edasisigitamine, ja selleks peavad seal kõigepealt valmima sigimisvõimsad munad, mille mehe seeme siis sigivaks teeb. Valminud ja sigivaks tehtud muna edenemise paigaks on peaaegu alati emakas, millel jällegi pärastpoole ülesandeks on valminud ihuvilja välja tõugata. Väliste suguosade ja ematupe ülesandeks langeb sugutamine, s. o. meheliikme ja -seemne vastu võtmine, ka on nad pärastpoole teeks, mille kaudu valminud ihuvili välja pääseb.

Joon. 8. Naisterahva välised suguosad.

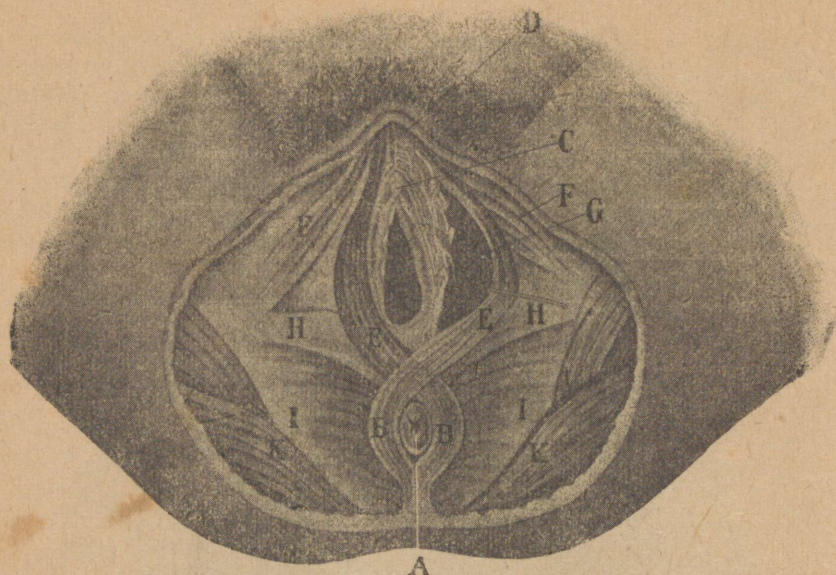
A. Häbedusmägi. B. Suur häbedusmökk. C. Väike häbedusmökk. D. Kõdistaja. E. Kõdistaja eesnahk. F. Kusetoru avaus. G. Häbedusprao avaus. H. Neitsinahk. I. Häbeduse paelake. K. Pärasoole avaus. L. Lahkliha ehk tamm.

Umbes 14. kuni 15. eluaastal algab tütarlapsel suguvõimsaks saamise ajajärk, mille puhul häbedusmäele karvad tekivad, rinnad suuremaks paisuvad, hääl muutub ja iga 28 päeva järele korduv verevoolus suguosadest tekib, mis kuupuhastuse nime kannab. See kuupuhastus vältab harilikult 3 kuni 4 päeva, vahel aga ka 1—8 päeva, ilma et seesuguse vankumise põhjuseks mingisugust haigust teaks olevat. Kuupuhastus kustub harilikult alles 45.—50. eluaasta vahel ja nende aastate jooksul ei ole ta enam korramõdulik, vaid rohkesti vahelduv, sellest ka nimetus: vaheldusaastad. Harukordadel kustub kuupuhastus ka äkki, korrapealt. Neitsidel kustub kuupuhastus võrdlemisi varemini kui naistel. On emaka ilanahk haiglane, siis vältab kuupuhastus kauemini, siiski on ka juhtumisi

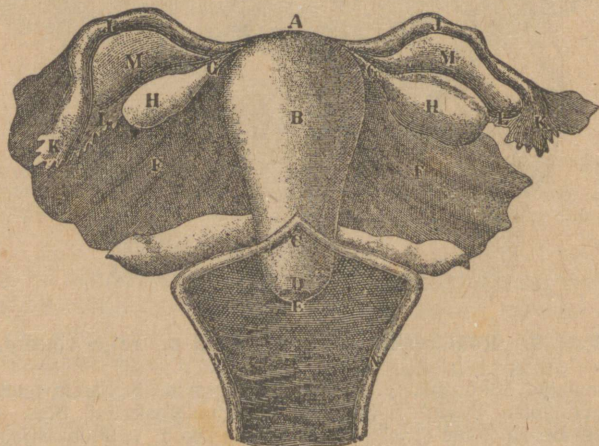

Joon. 9. Kõhukoobas avatud, sooled on välja võetud.

1. Lahti tõmmatud kõhunahk. 2. Kõhukoopa tagasein. 3. Parem neer. 5. Kuse-
toru. 6. Suur kintsu lihaks. 7. Sisemine niudelu lihaks. 8. Põis. 9. Emakas.
a. Ümargune emaka kõide (pael). *b.* Lai emaka kõide. *c.* Munasarjad. *d.* Muna-
juht. *e.* Pärasoole. *f.* Tükike altkeha pea-tuiksoont (*Aorta abdominalis*). *g.* Selle
haru, millest üks parem- teine pahempoolsesse neeru läheb. *h.* Parem sisemine
seemne-tuiksoon, mis emakasse, munasarjadesse jne. verd muretseb. *i.* Pärasoole
tuiksoon. *k.* ja *l.* Puusadesse viivad tuiksooned. *m.* Suur õõn-tõmbsoon (*vena
cava ascendens*), mis ülesse südame poole viib. *n.* Selle kõrvalharu, mis neeru-
vere enesesse võtab. *o.* Niisama ka suure õõn-tõmbsoone haru. *p.* Munasarja
pudu-tuiksooned. *q.* Puusa tuiksoone haru. *r.* Puusa pudu-ergud.

Joon. 10. Naisterahva vaagen ja lahkliha. Nahk on pealt ära võetud.
 A. Pärasoole avaus. B. Pärasoole avause krooklihaks. C. Kõdistaja nipp. D. Kõdistaja.
 E. Ematupe krooklihaks. F. Istmeluu lihaks. G. Häbedusprao sibul.
 H. Lahkliha põiklihaks. I. Päraka tõstelihaks. K. Istmelihaks.

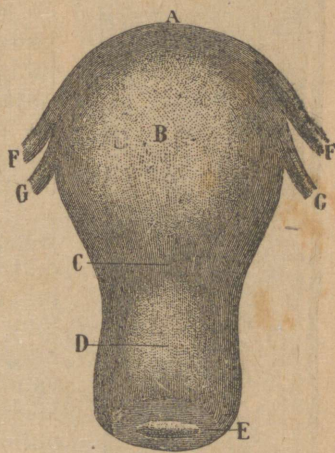

Joon. 11. Naisterahva sisemised suguosad tagantpoolt.

A. Emaka põhi. B. Emaka keha. C. Emaka kael. D. Emaka ematupesse ulatav osa. E. Väline emaka suu. F. F. Lai emaka kõide. G. G. Munasarja kõide. H. H. Munasari. J. J. Munajuhid. K. K. Narmastega munajuhi kõhu-koopa-avaus. L. L. Munajuhi munasarja poolsed narmad (*Fimbria ovarica*). M. M. Libliktiivad. N. N. Ematupp (lahti lõigatud).

teada, kus ka tervislistel naisterahvastel 55. kuni 60. eluaastani kuupuhastus korralikult kordus ja nad isegi raskejalgseks jäid. Harilikult annab aga hiline verevoolus suguosadest põhjust kahtlemiseks, kas siin tegemist ei ole mõne naistehaigusega. Juba vanal ajal uuriti kuupuhastuse põhjusid ja seda, missuguses ühenduses see seisab siginemisega. Arvati, et naisterahva keha ennast sealjuures teatud ollustest puhastab, mis raskejalgsuse puhul oleks tarvis läinud lapse kujunemise jaoks. Alles kaunis hilja leiti, et kuupuhastus teatud ühenduses seisab munade edenemise ja valmimisega munasarjades. See selgus iseäranis munasarjade väljalõikamise (kohitsemise) läbi, mille peale kuupuhastus varsti ära jäi. Siiski peab tähendama, et munade edenemine ja valmimine sünnib teatud määral iseseisvalt, sest mitmel korral on tähele pandud, et ka seesugused naised lapsi said, kellel veel kordagi kuupuhastust polnud olnud, või jälle seesugused, kellel kuupuhastus kauemat aega kadunud oli, ja lõpuks veel on mõned naisterahvad kohe peale nurgavoodit uuesti raskejalgseks saanud, enne kui neil veel kuupuhastus ilmuda võis. Sellepärast on põhjust arvata, et ka muna valmimine korralikult teatud ajajärgude järele kordub. Nii siis tuleb kuupuhastust enesele umbes nõnda ette kujutada: munasarjas kasvab ja valmib muna ning erutab sellega erkusid, ergud annavad selle erutuse reflektoriliselt üle ja selle tagajärjel hakkab sisemiste suguosade poole rohkesti verd voolama. Selle vererohkuse mõjul lõhkeb munasarjas siis muna kest ja valminud muna nihkub munajuhti, ühtlasi lõhkevad emaka ilanahas peened veresooned ja veri voolab suguosadest kuupuhastuse näol välja. Kuupuhastuse puhul on naisterahvas harilikult natuke rohkem ärevuses kui muidu, kuid suuremaid hädasid see läbistikku ei tekita. Peale kuupuhastuse kustumist hakkavad naisterahva suguosad muutuma: välised suguosad muutuvad väiksemaks ja kõhnemaks, ematupp kitsamaks ja vähem paenduvaks ja vähem venivaks, ematupe ilanahast kaovad aegamisi näärmed, ja tuleb ka ette, et ematupp kokku kasvab.

Raskejalgsuse puhul on kuupuhastus seismas, ja ainult harukordadel tuleb seda nõrgal kujul ette.

Joon. 12. Neitsi emakas.

Loomulik suurus.

- A. Emaka põhi. B. Emaka keha.
 C. Sisemise emaka suu ümbrus.
 D. Emaka kael. E. Väline emaka suu. E. F. Munajuhid. G. G. Ümar-
 gune emaka kõide (pael).

Munasarjas asuvad munad iseäraliste kestade, munakapslite, Graafi põiekeste, sees. Peale muna sisaldab Graafi põieke veel vedelikku. On Graafi põieke lõhkenud ja muna munajuhti ja sealt emakasse nihkunud, siis tekib sinna kohta — lõhkenud põieke asemele—kollane täpp. Naisterahvastel, kellel kuupuhastus rohkesti kordunud, leidub ka rohkesti neid kollaseid täppisid Graafi põiekeste vahel. Sigimisvõimsal naisterahval kasvab ühtlugu uusi munakapsleid juure. Kuna naisterahvas 30 kuni 35 aastat suguvõimuline on, ja kui arvata, et kuupuhastus tal aastas 13 korda kordub, ja ta raskejalgseks ei jää, siis selgub, et naisterahva munasarjades ühtekokku 1400 muna valmib.

Meheseeme jõuab sigimisvõimsa muna juure ja sugutab seda arvatavasti munajuhtis, kuhu valminud muna nihkub munasarjast peale munakestast lahkumist, siiski on mõnesugustel tingimistel ka see võimalik, et muna sugutud saab kas juba munasarjades või alles emakas.

Kudas satub nüüd muna munajuhti ja sealt edasi emakasse? Nagu juba tähendatud, valgub muna valmimise puhul naisterahva suguosadesse rohkesti verd ja selle tõttu paisuvad munajuhi narmad suureks ning kerkivad just munasarja alla, nii et valminud ja kestast lahkunud muna kuskile mujale sattuda ei saa ja otsekohe munajuhti langeb, kus ta edasi nihkub emaka poole.

Sugutamine sünnib sel teel, et üksainuke mehe seemnerakukene naisterahva valminud munasse tungib, mõlemi soo idurakukesed nii siis ühinevad. On sugutud muna emakasse jõudnud, siis asub ta sinna ilanaha külge kinni, et seal edeneda eluvõimsaks ihuviljaks, mille järele ta emaka lihaste kokkutõmbamiste teel sealt välja tõugatakse, s. o. sünnitakse.

On ette tulnud, et naisterahval sugutung puudub ja ta sugulise ühenduse vastu isegi teatud põlgust tunneb, kuid sellest hoolimata võib ta jääda raskejalg-

seks. Ülepea aga peaksid vanemad kasvatusel teel püüdma sinna poole, et nende tütrele sugutung ärkaks alles hiljapoole, siis kui vaagen ja suguosad täielikult välja on kujunenud. Niisama ei ole ka soovitatav varane abielusse astumine, sest sagedad sugulised

Joon. 13. Ematupp
(pikuti läbi lõigatud), ühes
emaka ematupesse ulatava
osaga.

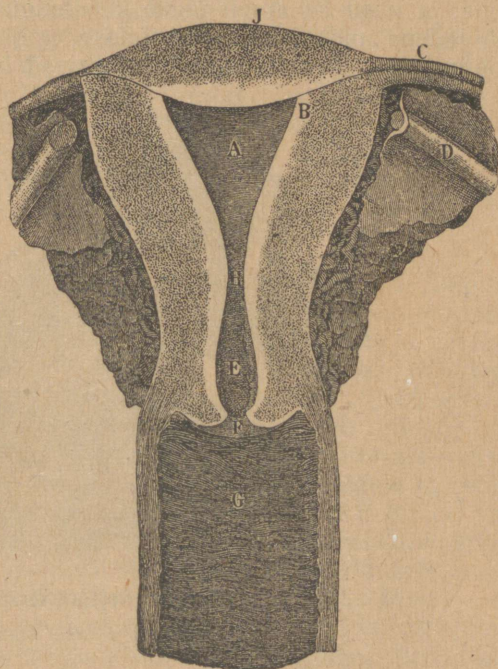
ühendused, nagu seda abielus ette tuleb, võivad alla 21 aasta vanuse naisterahva tervise peale kahjulikult mõjuda.

Sugulise ühenduse puhul paisub kõdistaja suuremaks, limanäärmed eraldavad rohkemal määral lima välja ja meheliikme liikumine ematupes tekitab kiimaluse tunnet, mille puhul mehe-seeme ematupesse valgub.

Limanäärmetest nõrguv lima teeb ematupe libedamaks ja kergendab sel kombel meheliikme sissetungimist. Kuid lima ots-tarbeks ei ole mitte ainult ematuppe libedaks teha, vaid ta pakub ühtlasi ka mehe-seemnele paremat edasiliikumise võimalust ja aitab tema eluvõimet kauemini alal hoida. — Emaka ja ematupe katarride puhul muutub lima oluliselt ja hävitab siis mehe-seemne eluvõime, mis üheks naisterahva sigimatuse põhjustest on.

Kuna käesoleva, eriti naistehaiguste ja nende ravitsemise kirjeldamiseks määratud raamatu kasin ruum meid kauemini naisterahva suguosade ja nende tegevuse kirjeldamise juures peatada ei lubanud, siis jääb meil ainult üle soovitada, et naisterahvad Dr. A. Moll'i „Lapse

suguelu“*) ja ka teisi suguelu käsitavaid raamatuid lugedes suguosadest ja nende tegevusest omale täieliku arusaamise omandaksid. Sest suguosade ja nende otstarbe täpise tundmine ei reosta sugugi südamepuhtust ja süütaust, nagu mõned vahest ehk arvavad, vaid suguelu tundmine päästab meid nii mõnegi eksituse ja viimasel ajal nii rohkesti maad võtnud naistehaiguste eest.

Joon. 14. Emaka pikuti läbilõige. Loomulik suurus.

- A. Emaka kolmenurgeline õõnsus ehk koobas.
 B. Munajuhi avaus emakasse. C. Munajuht.
 D. Emaka kõide. E. Emakakaela kanal.
 G. Väline emakasuu. F. Ematupp. H. Sisemine emakasuu. J. Emaka põhi.

Valge viirg emaka õõnsuse ümber kujutab selle ilanahka.

*) Raamat ilmub lähemal ajal 2. trükis.

Naistehaiguste peapõhjused.

Naisterahva suguosade tegevus algab läbistikku alles siis, kui naisterahvas suguvõimsaks saab. Ka ulatab suguosade tegevus ainult teatud elujärguni. Sellepärast on kergesti arusaadav, et haigused nendes peaaesjalikult suguvõimsuse ajal tekivad. Enne suguvõimsuse algust tuleb ainult vähe haigusi ette, ja need ka ainult teiste kehahaiguste kaaslastena või tagajärgedena, näit. katarr skroofulose tagajärjena, verevoolus sarlakite puhul jne. Teistel juhtumistel võivad haigused tekkida vigastus-

Joon. 15. Munasari kolme Graafi põiekesega.
Munajuht ja selle narmad.

test, näit. sõrmeküünega kratsimisest, mõnesuguste asjade sissetoppimisest, aga ka teistest kas kaudsel või otsekohesel teel külge hakkanud tripperit võib ette tulla.

Peale vaheldusaastaid tuleb aga ikka vähem haigeksjäämisi ette, seda peame siinkohal rõhuga tähendama, sest paljud naisterahvad kardavad just vaheldusaastaid kui tõbetoojaid. See kartus on põhjendamata. Haigused, mis peale vaheldusaastaid ilmsiks tulevad, on suuremalt osalt juba märksa varemalt oma alguse saanud.

Ei tohi ka seda silmapaari vahele jätta, et naisterahva suguosade tegevus peaaegu alati pikkamisi raugneb. Ja kuigi peale kuupuhastuse lõppu veel mõnda aega ajutised haigusmärgid tekivad, siis ei tohi seda veel haiguseks või rikkeks pidada.

Vanas eas võib naisterahvastel ainult veel vähjatõbi tekkida, seda tuleb aga ka teistes elundites peaaesjalikult vanemas eas ette. Ka emaka väljalangemist juhtub mõni kord, selle põhjus seisab suguosade kokkukuivamises ja lõdvenemises vanusepäevil.

Suguvõimsuse ajal on kõigepealt *perioodiline* (teatud ajajätkude tagant korduv ehk ilmuv) *verepahtumine* tähtis, mis munakese valmimise ja rändamise kaaslaseks on. Siis kogub palju verd suguosadesse. Harilikudel tingimistel jookseb emaka ilanaha kaudu aga sedavõrd verd kuupuhastuse näol välja, et verevool kahe kuupuhastuse vaheajal ikkagi jälle tasakaalu tagasi satub. Korratus tuleb siin ainult siis ette, kui emaka ilanahasse mõnesugustel põhjustel erakorraliselt palju verd kogub või teda kuupuhastuse näol jälle liig vähe ära voolab, ja ka siis, kui kuupuhastus otstarbekohatu ülespidamise või väliste vigastuste tagajärjel äkki seisma jääb. Siis ei satu vereringvool enam tasakaalu ja võib hõlpsasti kroonilik (pikaldane, kestav) verepahtumine tekkida, iseäranis siis, kui südame tegevus ja tuiksoonte pinevus nõrk on, nagu näit. kahvatõbe puhul, või kui jälle emakas paigast nihkunud on ja veri sel kombel enam hästi tõmbsoontesse ei saa tagasi voolata.

Sugulist läbikäimist peetakse üleliiga sagedasti haiguste tekitajaks, siiski ka mitte ilma põhjusega. Siin võib meesterahvas kas liig tormakas või asjatundmata olla ja naisterahva suguosasid otsekohe vigastada. Ka võib meheliige olla liig suur, mille tagajärjel väliste suguosade kui ka ematupe põletikud võivad tekkida, niisama ka ematupe kramp. Ja seda mitte ainult liig noortel, alles veel valmimata tütarlastel, vaid ka suguvõimsatel naisterahvastel. Edasi on teada, et läbikäimine tripperihaigete meestega mitte ainult pikaldas ematupe ja emaka katarrisid ei tekita, vaid väga sagedasti ka munajuhtide ja munasarjade mädapõletikku. Ka sugulised liialdused mõjuvad naistehaiguste tekkimisele kaasa, iseäranis kui naisterahva üleüldine tervis sealjuures hea ei ole, vaid ta kas külmetanud või liig väsinud on. Veel kardetavamad on sugulised liialdused kuupuhastuse, raskejalgsuse, kahvatõbe, hüsteeria jne. ajal. Sellepärast tuleks ka pulmareiside kombe nurka heita, sest nii mõnigi noor neiu, kes tervena abielusse astunud, on peale pulmareisi sunnitud olnud naistearsti juurest abi otsima.

Hästi sagedasti seisavad need *muutused*, mis naisterahva suguosades *enne nurgavoodit*, *nurgavoodis* ja *peale nurgavoodit* ette tulevad, naistehaigustega lähemas või kaugemas ühenduses. Siin on kõigepealt nurgavoodi palavik, tõmbsoonte laiumine emakas, ematupes ja pärasooles, need, mis pärastistele haigustele algust võivad anda. Nimelt jääb tõmbsoonte laiumine peale mitmekordset raskejalgsust kestvaks ja tekitab siis verevoolust. Niisama sünnitavad laps ja sünnitamise abiriistad, iseäranis tangid, pigistusi ja käristusi. Kõige tähtsamad rikked tekivad aga selle läbi, et emakas oma endist kaju enam tagasi ei võta või paigast nihkub, niisama raske on ka ematupe paigast nihkumine. Kõigile arstidele on tuntud tõeasjaks, et suurem osa naistehaigusi just sellest tekib, et naisterahvad endid enne sünnitamist ja sünni-

tamise ajal ebakohaselt üleval peavad, niisama ka suguosadesse jäänud ihuvilja osadest, iseäranis enneaegsete sünnitamiste puhul.

Kuid asume nüüd nende haiguste põhjuste läbivaatamisele, mis sellest alguse saavad, et naisterahvad tervishoiu määruste vastu hooletud on, neid tähtsateks ei pea.

Kui me praeguse aja kõrgema seltskonna kihtide naisterahvaid võrdleme looduserahvaste, näit indiaanlaste ja neegrite naisterahvastega, siis ei tahaks naljalt uskuda, et neil mõlemil alguses olid ühesugused keha-omadused. Viluvus õpetab, et kui naisterahvad ei satu nõrgendavate mõjude alla, nad siis jõu ja püsivuse poolest oma tõu meesterahvastega ühesarnased, nendest vahel ettegi on. Loomade seas on see mõlemi soode ühtlus veel silmatorkavam. Mära on niisama vastupidav kui täkk, koorma vedamiseks on ta niisama kõlbulik ja täiejõuline nagu see, ja mõned kõige kuulsamatest traavlitest on just märad. Emane koer on jahi peal niisama väsimata ja tark kui kõige tugevam isanegi jne. Seesuguseid näitusi leidub rohkem kui küllalt. Sellest aga järgneb kõige suurema tõelikkusega, et naisterahvaid vaevalt võiks nimetada „õrnemaks sooks“ (sakslased nimetavad naisterahvaid koguni „nõrgemaks sooks“) kui nad tähele paneks tervishoiu määrusi ja oma keha edeneda laseksid korramööduliselt, ilma kahjulikkude takistusteta. Ainult kultuura-eluga kooskäivad patustamised tervishoiu vastu on nende jõudu ja vastupidavust märksa vähendanud.

Tähendame siinkohal üles kõigeharilikumad ja peajasjalikumad nendest kahjulikkudest mõjudest.

Vaba õhu ja liikumise puudus avaldab kahjulikku mõju vere kokkuseade peale, nõrgestab lihaste- ja ergukava ja annab ilanahkadele kalduvuse erakorraliseks tegevuseks. Kahtlemata selge on, et naisterahvad juba noorest east palju vähem kehalisi liigutusi ette võtavad kui meestesugu. Aerutamisest, turnimisest, murumängudest, pikematest jalutuskäikudest võtavad naisterahvad väga vähe osa. Suurlinnades leidub tihtipeale naisterahvaid, kes kuudekaupa mitte paari päeva ära ei käi ja ülepea muid kehaliigutusi ei tee, kui et ainult oma tubades ringi tamuvad. Ja koguni veel talvel; seal ei juleta nina pista naljalt vaba õhu kätte; väga harva trehvb neid, kes tunniks ajaks uisutama lähevad. Tütarlapsi kasvatakse juba lapsepõlvest peale üles selles ekstarvamises nagu oleksid suuremate kehaliigutustega ühenduses seisvad ajaviited neile sündmatad ja ainult vallatute poiste asjaks. Ja on neil päevas mõni tund vaba aega, siis sunnitakse neid seda mööda saatma klaveri mängimisega, maalimisega, juturaamatutega, kusjuures nad ühtlugu ainult istuma peavad. Et seesugused ekslikud põhimõtted kord ometi kolikambrisse heita tuleb, on enesestki arusaadav, ja naisterahvad peaksid niisama süstemaatilisi kehaharjutusi tegema nagu meestesugugi; ja nimelt just noorest east peale. Siis edenevad nende lihaste- ja ergukavad niisama tugevateks nagu meesterahvastel.

Naisterahva ebakohased riided seisavad juba ammust ajast saadik paljude naistehaiguste tekitajatena halvaks kuulsuses, ja seda kõige suurema õigusega, sest nad ei valmista naistehaigustele mitte ainult pinda, vaid kutsuvad neid isegi otsekohe välja. Naisterahvastel on harjunud kombeks oma keha korseti ja kitsaste riietega kokku pressida (viimasel ajal on see kahjulik nähtus, tänu taevale, hoogsalt kadumas). Rõhumine takistab kõigepealt hingamist, aga veel kurjem on tema mõju sisekonna ja nii hõlpsalt liikuva emaka peale. Emakas surutakse sel kombel vaagna põhja või põigiti üle selle. Selle allapoole suruva litsumise all saab emakas igapäev 14 tundi kannatada, ja peale selle on tal iga söömaaja puhul veel kanda üks osa täidetud kõhu raskusest. Ühtlasi kaotavad kõhulihaksed aegamisi oma pinevuse, ja verevoolus on altkeha tõmbsoontes märksa takistud.

Et selle ebaloomuliku surve tagajärjed igaühele selgeks saaksid, tuletagu ainult meele, kui väga liikuv on emakas. Selle surve kahjulikkuse üle annab kõige selgemat tõendust see, et kui naisterahval harilikud riided seljas on, siis me, suguosad emakapeegli abil läbi katsudes, emakakaela sugugi märgata ei suuda, nii sügavasti on see tõrjutud ristluude õõnsusse. Vabastame aga riided puusade ümbert, ilmub see meile nähtavale.

Edasi võib ematupesse pistetud emakapeegli abil märgata, et emakas iga väljahingamise puhul kerkib ja sissehingamise puhul vajub, ja kergesti on siit arusaadav, et kui juba hingamine emaka peale kaudselt nii suurt mõju suudab avaldada, siis tal otsekohese litsumise all tõesti raskesti tuleb kannatada. Selle tõendusi on muu seas ka lugemata hulgal kordadel leitud surnukehade lahtilõikamisel.

Ja kui naisterahvad seesugustes sisekonda litsuvates riietes, võib olla koguni veel kuupuhastuse ajal, vahvalt öö läbi tantsivad, sagedasti soojast toast täie, kõhuga külma õhu kätte lähevad, siis ei või sugugi imestada, et emakas asemelt nihkub ja ülejäänud suguosad haigustest puutumata ei jää.

Päris ebakohane on ka riidesse panemise viis. Kuna naisterahval terve ülejäänud keha mitmekordsete riiete all täiesti kuum ja higine on, puudub jalgadel ja välistel suguosadel igasugune otstarbekohane kaitse. Kleidisabade alt puhuvad külmad õhuvoolud, maast tungib niiske aur vabalt ülesse ja paneb jalad ja altkeha külmetama, mis pealegi kuupuhastuse ajal veel iseäranis kahjulik on.

Otstarbekohatu toit on üks naistehaiguste tekkimise põhjustest. Vaesema rahvakihhi naisterahvad on seda kahjuks hädapärast tarvitama sunnitud, jõukamad aga tarvitavad seda sagedasti arusaamise puudusel. Üleliigne kohvi joomine mõjub vere kokkuseade peale halvalt, niisama kahjulikud on ka kõik maitseained, kui neid tarvitakse ohtrasti. Ja on vere kokkusead kord rikutud, siis tekivad sel põhjal naiste suguosades pahatihti põletikud.

Hooletus kuupuhastuse puhul on väga sagedasti naistehaiguste põhjuseks. Mõnikord eksitakse siin teadmatuse, teinekord hooletuse pärast või lõpuks koguni hädasunnil. Selle läbi võib aga kuupuhastus kestva sattu korrasse või jälle tekivad emaka või munasarjade põletikud. Tihti juhtub, et ema tütarlapsel kuupuhastuse kohta õigel ajal seletust ei anna, ja kui see nüüd korraga verd silmab, kohkub ta ära, häbeneb aga ühtlasi emale asjaloost teatada, ja läheb teinekord halva ilmaga kas või jõe äärde verejälgi külma veega loputama. Teised naisterahvad lähevad jälle sel ajal uisuteele, või viibivad pesuköögis märja ja külma põranda peal. Arusaadav peaks igäihele olema, et see kõik väga kahjulikult mõjub tervise peale. Kuupuhastus on aeg, mil naisterahvas ennast kõiksuguste kahjulikkude mõjude eest peaks hoidma.

Ettevaatamatused nurgavoodi puhul on mitmel korral naistehaiguste põhjuseks saanud. Niipea kui sugutud muna emaka ilanahasse on asenenud, hakkab emakas aegamisi paisuma ja ühtlasi kasvavad ka selle lihastekiud paksemaks, selleks, et neil jõudu oleks ihuvilja välja tõugata ja siis jälle endisse seisukorda tagasi langeda. Et see tagasikujunemine endisse seisukorda korramõdulikult sünniks, selleks läheb kehal puhkust, rahu tarvis, iseäranis nädalavooluse (Wochenfluss) kestvusel. Sagedasti ei hoolitse aga naisterahvas ise sellel ajal enese eest nii palju kui tarvis on, ja teist sunnivad jälle eluajadused töötama, ja siis tekivad kahjulikud tagajärjed. Kuna emakas sellel ajal pealegi palju raskem on kui harilikult ning ilanahk hell on ja hõlpsasti haigeks jääb, siis võib tervishoiu määruste vastu eksimisel siin kergesti see tagajärg olla, et emakas paigast nihkub või muidu tõbiseks jääb.

Raskejalgseks jäämise eest hoidmine ja ihuvilja hävitamine (abort) on sagedasti kõige raskemate emakahaiguste põhjusteks. Kujutagu ainult neid abinõusid üksikult ette, mida tarvitakse raskejalgseks jäämise eest hoidmiseks. Seal tõuseb näit. terve rida naisterahvaid kohe peale sugulist ühendust voodist, astub paljaste jalgadega külma põranda peale ja loputab külma või rohtudega segatud veega suguosasid, mis just sel ajal iseäranis õrnad ja kõik sooned neil rohkesti verega täidetud on. Sel kombel talitakse iga nädalas mitmel korral — ja varsti on ematupe või emaka põletik käes.

Veel halvemad on ihuvilja hävitamise (aborti) tagajärjed, kui neid asjatundmata inimesed või naisterahvad ise ette võtavad. Sagedasti toimetakse seda isegi puhtuseta riistadega ja tugevasti liitsudes ning käristades. Muidugi ei või abortide arvu kindlaks teha, aga me ei eksi vist palju, kui tähendame, et see umbkaudu niisama suur on kui harilikku sündimiste arv. Võib siis seal veel imestada, et meil nii palju on naistehaigusi?

Üleüldised ergu- ja kehahaigused on niisama rohkesti naistehaiguste tagajärjeks kui põhjuseks. Esimesel paigal seisavad siin

kahvatõbi (Bleichsucht) ja *hüsteeria*. Kauavältavad põletikulised väljavoolused suguosadest ja rasked kuupuhastused sünnivad keha-mahlade ja vere kulul ning tekitavad kahvatõbe, omaltpoolt annab jälle kahvatõbi naisterahva suguosadele kalduyuse põletikulisteks väljavoolusteks ja verevoolusteks. Samuti tasandab ka iselaadi ergunõrkus, mida me hüsteeriaks nimetame, naistehaigustele pinda, niisama sagedasti on aga ka jälle naistehaigused hüsteeria allikaks. — Veel sagedamaks naistehaiguste põhjuseks on harilik *kõhu kinniolek*, mille all kannatab suur hulk naisterahvaid. Ühes teiste riketega on see sagedasti emaka paigast nihkumise ja põletikkude põhjuseks.

Harva on haiguse tekitajaks ainult üks nendest kirjeldud kahjulikkudest oludest, suuremalt osalt mõjuvad mitmed põhjused üheskoos ja kestva. Palju tuleb kordasid ette, kus naisterahvad tervishoiu nõuetest üle astuvad mooditujude ja seltskondliste kombete pärast, seletagu nendele selle kahjulikkust kudas tahes. On aga kord selle tagajärjel haigus oma valude ja piinadega käes, siis, jah siis, saadakse küll aru ja nähakse ära, et ka ilma tervishoiu määruste vastu eksimata seltskonnas väga hästi elada võib. Meieaegses seltskonnas on aga lugu suuremalt osalt seesugune, et hästi tugevast ja tervest kehast kuigi palju lugu ei peeta, vaid naisterahvad püüavad välja näha kergelt-haiglase näoilmega ja õrnad, niisama ka lõtvade lihastega ja keskkohalt peened olla, et aga hästi huvitavad oleksid. Jõukamad teevad seda pealegi veel selleks, et siis arstil põhjust oleks neid iga aasta saata supelusvette.

Naistehaiguste tundemärgid.

Põletikuline valu põhjeneb selle peal, et sooned verd liig täis on. See valu on kord vähem, sealtamast jälle üsna kange, ühtlasi aga kestev ja suureneb siis, kui haige koha peale vajutakse. Mõnikord suureneb valu siis, kui naisterahvas liigub või seisab, teinekord jälle siis, kui ta rahul on või lamab. Tuleb aga ka seda ette, kus liigutused või rahu, seismine või lamamine valu ägeduse peale mõju ei avalda.

Sünnitamisvalude sarnased valud on sagedasti emaka kokkukiskumise tagajärjeks, kuhu palju verd, lima, mäda, paiseid jne. kogunud. Need valud käivad alati hookaupa, kuna vahepeal valu sugugi ei tundu. Ka valuhood on harilikult lühikesed; mõnikord käivad aga need valuhood nii ruttu üksteise järele, et nad päriselt ägedaid sünnitusevalusid meele tuletavad. Haiged kaebavad kiskuvate valude üle peaaesjalikult altkehas, teinekord ulatavad need valud ristluudest ka kõhusse ja jalgadesse. Iseäranis tekivad need valud kuupuhastuse korratuste ja emaka voolmete puhul. Naisterahvad nimetavad seda „verekrampideks.“

Erguvalud tulevad mitmesuguste pikaldaste emaka ja munasarjade haiguste puhul väga sagedasti ette. Ka need käivad hookaupa. Nad algavad kas mõõduka ägedusega ja kestavad selles kraadis ka edasi, või jälle tõusevad pikkamisi otse väljakannatamatuseni, aga ka välgusarnaselt läbisähvavalt võivad nad esineda. Mõnikord tekivad nad ilma iseäralise põhjusega, teinekord jälle erutuse või jõupingutuse puhul, iseäranis sagedad on nad kuupuhastuse ajal, ja siis kui suguosasid erutakse. Valu liigub peaaegu üsna kavakindlalt üht ja neidsamu erguteesid mööda, väikese vaagna ühest või teisest küljest algades kubeme poole või puusadesse, ristluudesse, väliste suguosade poole, kint-susesse ja sealt allapoole. Kaunis sagedasti on samasugust valu tunda ühtlasi rindades ja teistes kehaosades. Ei tule ka harva ette, kus valu vaagnas ise väike on, või teda ainult teatud keha-seisangus tuntakse, selle asemel aga kubemes otse väljakannatamata valu tundub. Ka seda juhtub, et valu suguosades ei tunta, kuigi nad tõesti haiged on, vaid hoopis teistes kehaosades, näit. migreeni, näovalu jne. kujul; see tuleb siis erkude reflektorilisest ülekanndmisest.

Sügelemine. Emaka ja munasarjade haiguste puhul tun-takse välistes suguosades ja ematupes sagedasti kanget sügele-mist, mis väga piinlik on, nii et haige teinekord isegi peast se-gaseks võib minna.

Korratu limanemine on peaaegu järjekindlalt naistehaiguste kaaslasteks. Suguosad valmistavad, kui kuupuhastuse aeg välja arvata, harilikus, tervislises seisukorras nii vähe lima, et ainult emakakaela kanalisse väike tükk lima kogub, mis järgmise kuu-puhastuse puhul välja tõugatakse. Nii kaugemale ei ulata aga lima valmistus tervislises seisukorras iialgi, et sellest otsekohene välja-voolus suguosadest tekiks. *Valgete voolus (Fluor albus)* on juba haiglane nähtus, ja tuleb küll rohkem emaka ilanahast kui ematupe ilanahast.

Sealjuures lähevad need limavoolused üksteisest märksa lahku: *emakakoopa* lima on värvita või ainult pisut hallikas läbi-paistev vedelik, kas üsna vedel või tänkjam, kleepivam, vere- ja mädateradega rohkem või vähem segamini. *Emakakaela kanali* lima on värvita ja hästi sitke. Kuna aga emakakaelas väga sagedasti mitmesuguleid paiseid leidub, siis omandab lima mõni-kord ka verise ja mädase välimuse. *Ematupe* lima on kaunis paks piima-, koore- või ka mädasarnane vedelik.

Paljud naistehaigused tekitavad *muudatusi kuupuhastuses*. Kuupuhastus on juba muidu tervislistel naisterahvastel vankuv ja nõuab järeleuurimist. Mõnikord ilmub esimene kuupuhastus liig hilja või näib koguni tulemata jäävat, põhjusteks on siin kas puudulikult kujunenud emakas ja munasarjad või sündimisest päritud munajuhtide umistus. Paljude naistehaiguste puhul jääb kuupuhastus korratuks, ilmub harvemini või sagedamini, rohkemal

või vähemal määral. Ka peale vaheldusaastaid voolab sagedasti suguosadest verd, mida eksikombel peetakse tagasitulnud kuupuhastuseks, päriselt on aga siin tegemist veel vanas eas välja kujunenud emakahaigusega.

Ematupe kramplikku kokkukiskumist tuleb võrdlemisi harva ette; põhjus on siin see, et suguosade ergud liig hõllad, ülitundlikud on. Niipea kui sõrm või meheliige ematupe vastu puutub, kisub see ennast kramplikult kokku ja teeb sugulise läbikäimise võimataks.

Välise suguosade tuimust tuleb hästi harva ette. Välise suguosade tuimus paneb sugulise ärevuse suikuma. Suguline ühendus suudab siis naisterahvale ainult kasinal määral soetada lihahimu-tunnet ja sellepärast on see temale vastu tahtmist ja jätk.

Sigivust nõrgendavad mitmed naistehaigused märksa, iseäranis siis, kui emaka paigast nihkumine või munajuhtide umistus jne. meheseemne edasitungimist takistavad. Aga ka munasarjade ja emaka ilanaha põletikud võivad olla sigimatuse põhjuseks, esimesel juhtumisel ei suudaks muna küllaldaselt valmida, teisel juhtumisel ei leiaks ta aga omal emakas sündsat asupaika. Teisest küljest vaadates aga tekivad jälle paljudel naisterahvastel just raskejalgsusest mitmesugused haigused ja rikked, ühtlasi kujunevad seni peitus olnud naistehaigused silmatorkavamateks.

Põis saab naistehaiguste läbi väga sagedasti kannatada, ulatab ta ju just sisemiste suguosade vastu. Harilikult tundub kanget tungi veelaskmiseks ja sagedasti on see valus. Valu tundub kas enne veelaskmist, veelaskmise puhul või peale veelaskmist. Ka seda võib ette tulla, et kusi kas lühemaks või kauemaks ajaks kinni jääb või koguni iseenesest voolama hakkab.

Pärasool ulatab ka vastu sisemisi suguosasid ja ka temas tuleb naistehaiguste puhul korratusi ette. Sisemiste suguosade pikaldaste haiguste puhul tuleb kõigesagedamini *ummuksust* (kõhu kinniolekut) ette, ägedate (*acut*) põletikkude puhul jälle läbijooksu, kusjuures ühes rojaga välja tuleb verekiudega segatud lima. Naistehaiguste all kannatajatel naisterahvastel on iseäranis kuupuhastuse ajal kõht lahti, ja see seisab ühenduses ägedate valudega.

Ka *seedimiselundid* on rikked, sest naisterahvaid piinavad südamepööritus, oksendamine, isupuudus, näljane isu, kõhukrambid, kõhupuhutused jne.

Hingamises ja südametegevuses tuleb ette võrdlemisi vähe muudatusi. Ainult emaka ja munasarjade suurte paisete puhul ähvardab kinni jääda hingamine ja tuleb ette südamekloppimist.

Ergukava ei jää peaaegu ühegi tähtsama naistehaiguse puhul puutumata. Isegi loomulikkude sündmustikkude puhul, nagu kuupuhastus ja raskejalgsus seda on, tuleb ju naisterah-

vastel ette halba meeleolu ja kergeid hüsteeriahoogusid, seltsib aga sinna juure veel naistehaigus, siis esinevad need kõik märksa kõrgemal kraadil. Võib ette tulla isegi nõrgameelsuseni viivat erkude korratust, mille kirjeldamine siin võtaks liig palju ruumi, tähendame sellepärast ülesse ainult mõned: tuimus, ülihellus, liigutuste halvatus, krambid jne. Need nähtused kaovad aga kohe, niipea kui naistehaigus väljaravitetud on. Sealjuures ei või me mitte vaikides üle minna sellest asjaolust, et terve rida neid ergurikkeid tekib just sellest inetust viisist, kudas mõnelpool arstitakse naistehaigusi.

Nahk on naistehaiguste puhul harilikult närtsinud, kortsus ja kollakas. Samuti nagu raskejalgsuse puhul omandab nisade ümbrus emaka ja munasarjade pikaldaste haiguste ajal mustjaspruuni värvi.

Nahahaigused, nahasügelemine, juusteväljalangemine, kõõm, jne. on väga sagedasti emaka pikaldaste haiguste saatjateks ja esinevad kuupuhastuse algusest peale iseäranis ägedal kujul.

Ka nõgesetõbe ja punaseid plekkisid kaela, näo ja rinna peal tuleb ette suguosade ägedate (*acut*) haiguste puhul.

Üleüldine *enesetundmine* ei ole pikaldaste naistehaiguste puhul sugugi hea. Kuupuhastus tuleb liig ohtralt, ühtlasi on kõht kangesti lahti ja seedimine rikkes. Rikkalik kuupuhastus aga teeb vere varstigi lahjaks, vesiseks, mille tagajärjel naisterahvad kahvatu välimuse omandavad, lödvad, jõuetud, kõhnad ja voodis viibima sunnitud on. Sagedasti omandavad haiged siin ka ise-laadi näoilme, mida arstid *Facies uterina*'ks nimetavad. — Naisterahvad aga, kellel kuupuhastus puudub ja kes peale selle sigimatad on, lähevad otse selle vastu kehast märksa paksemaks.

Palavikku leidub vähe, kui maha arvame nurgavoodist saadud või kõhukile- ja põiepõletikuga ühenduses seisvad naistehaigused. Ainult üksikute ägedate suguosade haiguste puhul tuleb seda ette.

Emakapeegel.

Emakapeegel on tähtsaks arstiriistaks naistehaiguste ära-tundmiseks ja ravitsemiseks. Emakapeegli ülesandeks on ematuppe sedavõrd laiaks paenutada, et valgus sinna sisse suudaks tungida ja arsti silm emakapeegli seintelt võiks näha ematupe, emakakaela ja emakasuu peeglipilti.

Emakapeeglid on valmistud mitme kujulisi, kõige rohkem tarvitud on aga nendest seesugused, nagu meie joonistus siin näitab. Nad on umbes 15 sentimeetrit pikad ja pealt umbes 3½ sentimeetrit läbi mõõta. Seda emakapeeglit peaks iga naisterahvas ematupesse seadma õppima, nimelt selleks, et selle abil juhtida rohuvedelikka haige emakakaela peale.

Emakapeegli sisse seadmiseks istugu naisterahvas voodi ääre või tagantpoolt madalama põhjaga tooli peale, ajagu jalad laiali ja seadku nad kahe tooli peale, tõmmaku põlved kõverasse ja laskugu seljakili vastu patja, mis selja taha toetuseks on seatud.

Emakapeeglit tuleb esmalt pisut soendada ja glitseriini, vaseliini või bürooliiniga pealt libedaks teha, siis hoitagu häbedusmokat pahema käega laiali ja pistetagu emakapeegel ematupe tagumist külge mõõda õrnalt keerutades nii sügavalt kui võimalik ematupesse, nii et emakasuu tema avausse ulatab.

Joon. 16. Emakapeegel.

Loputamine.

Kõigetähtsamate naistehaiguste ravitsemise abinõude hulka naistehaiguste puhul kuulub *ematupe loputamine*, mida toimetakse veekannu (irrigaatori) ja gummitoru abil. Kann võib olla klaasist või plekist, umbes poolteist toobine, ülemises ääres olgu tal auk, et seina külge naela otsa võiks riputada. Kuna aga kannu põhi alt harilikult lame on, siis võib teda ka laua peale seada. Toru algab otsekohe kannu põhja ligidalt ja olgu umbes sülla pikkune, tema teise otsa kinnitakse ematupe-toru, väikese kraaniga. Klaasist ematupe-toru on odavam ja parem puhastada, aga et ta hõlpsasti katki võib murduda, siis on juba tulusam muretseda kõvast gummitorst toruke. Ematupe-toru ümarguse alumise otsa sees on hulk väikeseid augukesti. Selle läbi et kannu kõrgemale või madalemale seame, kraani enam ehk vähem lahti keerame, võime veejugade hoogu vajaduse järele suurendada ja vähendada, ja nimelt nii, et ta kestvalt ühesuguselt hoogsaks jääb.

Ematupe loputamist tarvitakse ematupe ja emaka haiguste puhul väga rohkesti. Et aga paljud naisterahvad ei tea, kudas sellega õieti ümber käia, siis tahame seda siinkohal täpipealsemalt juhatada, pealegi kus puudulik loputamine kaugeltki ei suuda täita oma otstarbet.

Joon. 17. Irrigaator emaka toruga.

Ematupe loputamise otstarb on kaheksugune, teda tarvitakse kas lihtsalt puhastamiseks või ravitsemiseks. Puhastades uhub ta minema ilanaha külge peatama jäänud limajäänused ja muud ematupe ja emaka limad. Ravitsemiseks aga lisatakse veele rohtu juure, mis ilanaha peale peab avaldama oma teatud ravitsevat mõju.

Olgu nüüd otstarb, kumb tahes, tingimiseks on ikkagi, et vedelikku küllaldasel hulgal ja küllaldasel kõrgusel satuks ematupesse ja emaka ematupesse ulatava osa vastu ning loputamine nii siis ka sügavamal täielik oleks.

Loputamine või pritsimine võib oma otstarbet täita ainult siis, kui sissepritsitav vesi või rohuvedelik mitte ainult tervet ematuppe, vaid ka sellesse ulatavat emaka kaela tublisti loputab. Sellega saab juba sel kombel hakkama, et naisterahvas kaksiti õöpoti kohal kükitab ja selles seisukorras pisut pingul olevate väikeste häbedusmökkade vahelt ematupe-toru ematupesse pistab ja siis, teda pöörates, kõik ematupe kortsuvahed läbi piserdab.

Ematupe-toru pandagu aga esmalt mõneks ajaks palava vee sisse, mis ta puhtaks teeb mustusidudest, kinnitagu siis gummitoru otsa ja keeratagu kraan lahti, nii et pisut vett juba välja tuleb. Alles siis pistetagu ta ettevaatlikult ematupesse. Vastasel korral kihutaks vesi ka õhku ematupesse.

Et vedelik aga hästi sisse tungiks, selleks peavad *kõhulihaksed lõdval* ja vaagen sügavamal (madalamal) olema kui reied. Otstarbekohasem aga ühtlasi ka tülilikam on seesugune seisukord, et naisterahvas voodi ääre peale istub, seljaga vastu voodi peale seatud ja kokkupandud matratsit toetab, reied laiiali ajab ja üles tõmbab, jalad vastu kahte tooli toetab ja nüüd ematupe-toru sisse pistab.

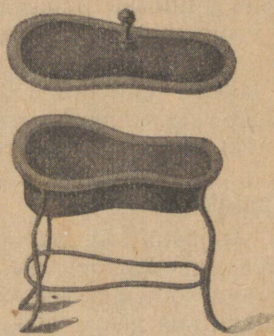
Jõukamad naisterahvad muretsevad omale harilikult bideti. See on pikuti pooleks lõigatud pirni kujuline portsellaanist kaus ja seisab kolme jala peal. Naisterahvas istub sinna peale kaksiti nagu sadulasse ja pistab siis ematupetoru sisse.

Voodis viibijad haiged peavad ematupe loputamise sagedasti võtma selili olles ette; selleks otstarbeks on kõige parem vaagna alla padi nihutada ja selle äärde seada eriliselt selle jaoks valmistud madal kaus. Selles seisangus on ematupe seinte loputamine iseäranis täielik, nii et vahel ka terved naisterahvad ematupe loputamise sel kombel ette võtavad. Kuna kõhukoopa vajutus selili olles hästi nõrk on, siis ei tarvitse veejoal harilikult olla kuigi suurt hoogu, muidu võib vesi ematupe nagu põie suureks ajada, mis asjata valu teeks. Selili-olek on ka sellepolest tulusam, et vedelik kauemini sees seisab. Sagedasti võetakse ematupe loputamisi ka istevannis ette, kusjuures väljavoolav vesi alla vanni sisse jookseb.

Nagu juba tähendasime, on ematupe loputamise üheks otstarbeks, naisterahva suguosasid puhtad hoida. Sellepärast peame väga mõistlikuks ja tähtsaks naistehaiguste eemalhoidmise abinõuks, et emad oma abielusse astujatele tütardele irrigaatori kaasa annaksid; ühtlasi seletades, kudas seda tuleb tarvitada. Ja kuigi irrigaatori sagedasti teiseks otstarbeks, näit. raskejalgseks jäämise eest hoidmiseks sel kombel tarvitakse, et naisterahvas kohe peale sugulist ühendust ematupe loputamise ette võtab, ei ole see ikkagi veel põhjuseks, seda abinõu mitte soovitada.

Niisama nagu kuristamine kõri ilanahka haigeksjäämise eest kaitseb ja vastupidavaks teeb, samasuguseks kaitseks on loputamine ka ematupele. Õpime siin ometi loomadest! Emased koerad hoiavad näit. mustuse, parasiidid jne. oma suguosadest eemal lakkumise varal, mispärast ei peaks naisterahvad seda tegema vee abil, kuna see muul kombel hästi võimalik ei ole. Mõeldagu ainult selle peale, et sugulisel läbikäimisel naisterahva suguosadesse võivad sattuda aluspesu kiud, nahakõõm jne., iseäranis kui mees hästi enese puhtuse eest ei hoolitse. Niisuguste, ainult puhtuse tarvis igal nädalal mitmel korral ettevõetavate loputuste jaoks võetagu umbes 1 toop 28° R. sooja vett. Lima ja muude jäännuste väljauhtumiseks tuleb loputamist ette võtta 2—4 korda päevas. Sellega tõmmatakse mädanemisele, limanemisele, nende põletavale mõjule ja edasitungimisele piir ette.

Ematupe loputamine mõjub ühtlasi ka erutavalt. Kui suur see erutus olla võib, selgub juba sellest, et ematupesse juhitud

Joon. 18. Bidet, ematupe loputamise puhul tarvitav.

veeja abil mõnesugustel tingimistel võimalik on välja kutsuda isegi enneaegset sünnitamist. Keskmise tugevusega veejuga tekitab emaka lihastekavas mõõdukat kokkutõmbamist ja ohtramata verejooksu naisterahva süguosadesse, mille abil näit. võimalik on ärajäänud kuupuhastust välja kutsuda.

Kuid ematupe loputamisel on, nagu tähendasime, ka otsarbeks ravitsevalt mõjuda, iseäranis põletikkude puhul. Kuna aga liig soe või külm vesi hõlpsasti kahju võib sünnitada, siis peab siin olema hästi ettevaatlik ja meeles pidama, et, esimeseks, siin tegemist on õrnade ilanahkadega, ja, teiseks, et ematupes suurem soojus valitseb kui keha välimisel pinnal. Vesi, mis alla 16° või üle 32° R. soe, ei tohiks ülepea tarvitusele tulla.

Kõige mõnukam veesoojus on 22—25° R. Nii sooja vett tarvitagu niihästi puhastamiseks kui ka põletikkude ravitsemiseks. Kõige õigemini talitab meie arvates see, kes ematupe loputamiseks esmalt 25° R. sooja vee võtab, ja siis aegamisi kuni 22 kraadini alla läheb. Valitakse näit. naisterahva süguosadest tuleva verevooluse vaigistamiseks, emaka-koe lõdvenemise (*Atonia*) jne. puhul külmem vesi, siis vähendagu loputamise erutavat mõju sel teel, et kann madalamale seatakse ja vesi ematupesse tugeva hooga ei tungiks.

Ärajäänud kuupuhastuse, kuupuhastusega ühenduses seisvate valude, emaka-voolmete, ematupe kitsumise jne. ravitsemiseks tarvitagu soojemat vett, algust tehtagu siin 28° R. sooja veega ja mindagu siis aegamisi kuni 32° R. sooja veeni. Nimetud korratuste ja haiguste vastu võitlemises on sooja veega pritsimisel sagedasti imestusväärne head tagajärjed, nii et teised abinõud kaugeltki nii palju korda ei suuda saata. Ainult hoolitseda tuleb, et pritsimine (loputamine) ei erutaks ja valu ei sünnitaks.

Mõnede arstide soovitusel tarvitati kümmekond aastaid veel soojemat, kuni 40° R. sooja vett, nimelt verevooluse vaigistamiseks naisterahva süguosadest ja isegi emaka õõnsuse loputamiseks. Siiski on ajajooksul äratuntud, et nii sooja vee verevoolust vaigistav mõju nii suur ei ole, kui seda kiideti, ja sagedasti soovitud eesmärgile ei vii. Alguses kisub emaka-kude ennast küll kokku, aga sealtsamast tuleb jälle lõtvus ja uus verevoolus. Pealegi on nii palav vesi hädaohtlik, sest et ta väikese vaagna sisemuse hõlpsasti ärakupatada võib.

Kui soovitakse, et rohuvedelik hästi täielikult kokku puutuks ematupe ja emakakaela ilanahaga, seal võib emakapeeglit tarvitada. Esmalt loputakse ematupp palja veega hästi puhtaks, et lima enam ei takistaks rohtu ilanaha vastu puutumast, siis seatakse emakapeegel korrapäraselt ematupesse, nii et ta sisemine ots emakakaelani ulataks, ja täidetakse siis rohuvedelikuga. Enesestki mõista peab naisterahvas siinjuures põlved vastu kõhtu tõmmatult selili lamama, ka istumiskoha alla olgu seatud kõva padi. Peab rohi iseäranis emakakaela peale mõjuma, siis jääb rohuga täidetud

emakapeegel mõneks minutiks ematupesse paigale, enne kui ta sedavõrd pikkamisi välja tõmmatakse, et rohi ematupesse valguks; vastasel korral tõmmatakse ta kohe peale rohuga täitmist pikkamisi välja.

Supelused.

Supelused etendavad naisterahva tervishoius tähtsat osa. Hoiab naisterahvas enese supeluste teel puhta, siis tunneb ta enese sealjuures tervislisema olevat, ja ka haigused ei pääse nii hõlpsasti ligi. Teiseks supeluse otstarbeks on kord juba tekkinud haiguste ravitsemine.

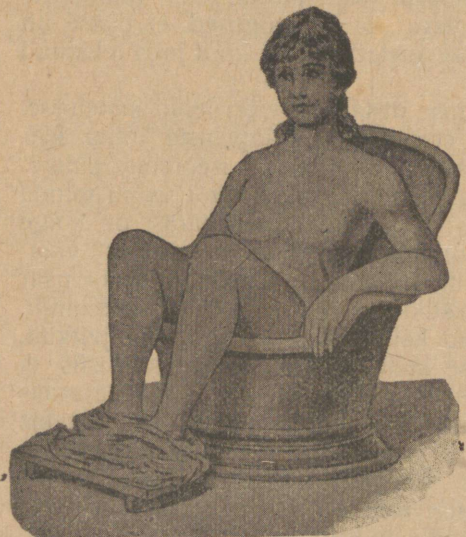
Mis üldiselt puutub puhtuse otstarbeks ettevõetud supelusse, siis on siin ainult tähendada, et see üldiste supeluste kohta käivate tervishoiu määruste kohaselt, sündigu ja iseäranis külmetamise eest hoida tuleb. Iialgi ei tohi supeluse vanni minna täie kõhuga, olgu nüüd vesi soe või külm, sellepärast on kõige sündsamaks suplemisajaks hommikutunnid enne esimest varuainet, lõunal 1—1½ tundi enne söömist ja pärastlõunat ka paar tundi enne õhtueinet, sest läbistikku vältab seedimine kaks tundi. Supeluse ajal et ole mõõdukad kehaliigutused sügugi kahjulikud, kuid kui suplemiseks minnakse kuhugile supelusasutusse, siis ei tule teel sinna iialgi nii ruttu kõndida, et see keha palavaks ajab, või koguni higistama ja hinge kinni paneb. Ka kodus vannis supeldes ei maksa, enne seda koduseid talitusi toimetades, ennast väsitada. Hingeldades, väsinult, higise nahaga või väsimusest roidunult, ei tohiks iialgi astuda vette; igasugune ärevus, niihästi kehalik kui hingelik, on siin ainult kahjulik.

Harilikult viibivad naisterahvad liig- kaua vees, olgu see nüüd soe või külm. Mida külmem vesi, ja mida õrnem, erutamam naisterahvas on, seda lühemat aega viibigu ta vees. *Külmas* vees on sellest küllalt, kui naisterahvas 2—3 minuti jooksul ennast mitu korda vee alla laseb, ujub või ainult ujumisliigutusi teeb. Ainult tugevad naisterahvad võivad jääda mõneks minutiks kauemaks külma vette, kui nad endid sealjuures ühtlugu tublisti liigutavad.

Külma vette peab astuma ruttu, kastetagu kohe pea ja rind märjaks, ja pistetagu pea siis mitmel korral vee alla. Kardetakse vee alla lasta, siis võetagu vähemalt kamaluga vett ja valatagu jahutamiseks pähe. Väga kahjulik on paljude naisterahvaste viis, pead kuivaks jätta, sest et nad juukseid märjaks ei raatsi teha; selle tagajärjel tungib veri pähe ja nad saavad peavalu, näo-punetuse jne. all kannatada. Ikkagi aga peab õhk, olgu see nüüd meres, jões või toas vannis, soojem olema kui vesi, et supleja ei kannataks külmetamise all.

Kõige rohkem külmetavad naisterahvad veest välja tulles ja ennast kuivatades, misjuures sagedasti mõnesugustel põhjustel

veel iseäranis kaua viivitakse. Supleja peab kohe peale veest välja tulemist omale ümber võtma suure, kuiva, pisut jämeda-võitu lina ja ennast tugevasti õõrudes ära kuivatama, kuni nahk soojaks, punasemaks, nii siis vererikkamaks läheb, siis kohe särgi, aluskuue selga, sukad ja püksid jalga tõmbama. Märjad juuksed tuleb võimalikult hästi kuivatada, rätikuga või supelustanuga täielikult katta, siis ennast ilma viivitamata täielikult riidesse panna ja kohe peale selle koju poole kõndima hakata või,

Joon. 19. Istevann.

vannist tulles, toas ringi jalutada. Supeldagu nüüd vabas vees või vannis, iialgi ei tohi peale suplemist jääda rahulikult istuma, külma või koguni lõdisemist tunda ja seda edasi vältada lasta, ilma et seda liigutuste varal ära ajada katsuks.

Sooja vanni peab selle asemel astuma pikkamisi ja siis (harilikult) vee sisse istuma, et keha kaelast või ometi õladest saadik vee sees oleks, õõrutagu siis pestes ja vahetpidamata tervet keha, ka pead. Seebiga pesemiseks on karmide nüstikute asemel tükk pehmet flanelli soovitam. Ka soojas vannis ei tohi viibida liig kaua.

Kuna supleja enesel soojas vannis hästi mõnusa tunneb olevat, siis jääb ta pahatihti sinna kauemaks kui õigus, isegi nii kauaks, kuni uniseks jääb (vere äravalgumine peajudest), mis aga väga kahjulik on.

Ohk vannitoas ei tohi olla alla 15° R., aga ka mitte palju soojem. Keskmise veesoojus — 27 kraadi. Esimest korda ei peaks vannis viibima üle 15 minuti, teisel korral mitte üle 20 ja järgmistel kordadel mitte üle 30 minuti.

Need on üldised supeluse kohta käivad määrused, naistehaiguste ravitsemisel aga tulevad siin mõned muudatused ette. Nii avaldavad soojad vannid väga head mõju emakahaiguste peale, aga veesoojus ei tohiks tõusta üle 28° R., kuigi mõned arstid kuni 32° R. sooja vett soovivad. Seisavad suguosade põletikud ühenduses palavikuga, siis määravad arstid teinekord kõigest $22 - 18^{\circ}$ R. sooja vee. Sealjuures lastakse haige aga esmalt astuda soojemasse vette, ja on ta seal sees juba harjunud, siis lisatakse aegamisi külma vett juure.

Kaunis suure tähtsusega ja laialt tarvitud on naistehaiguste puhul nn. *istevannid*, need on otse suguosade vannitamise jaoks määratud, ja nimelt emaka ja ematupe haiguste puhul tingimata tarvilikud. Sellest, missuguse otstarbe jaoks neid just tarvitakse, oleneb ka veesoojus. Üldiseks määruseks on aga ka siin, et istevann, s. o. vesi, ei tohi olla ei liig soe ega liig külm.

Ravitsemise otstarbeks lisatakse veele sagedasti juure mitmesuguseid rohtusid, muu seas healõhnaga rohutaimi ja mineraalaineid. Rohutaimede vannidel on selle järele, missuguseid taimi selleks võetakse, kas elustav või vaigistav mõju. Kõige rohkem tarvitakse kummeli- ja leedri-õisi, aga ka apteekides *Species aromatica*e nime all müügil olevat majoraani, rosmariini, kalmuse, lavendeli jne. segu. Soovitakse jälle naha peale hästi elustavat mõju avaldada, siis lisatakse veele juure kuuse või männi okaste ekstrakti. Healõhnalise täisvanni jaoks võetakse kaks peotäit kuivatud rohutaimi ($\frac{1}{2}$ —1 nael), valatakse kaks toopi keeva vett peale, kaetakse vann pealt riidega kinni ja lastakse neid rohtusid umbes pooltundi „tõmmata“. Siis alles lastakse suplemiseks tarvilik osa vett vanni, ja naisterahvas astugu nüüd kohe vanni.

Valude pehmemendamiseks võetakse tarvitusele tuimendavad rohutaimed, kuid sealjuures peab olema hästi ettevaatlik, et nende seast mõnda mõneks muuks otstarbeks ei tarvitataks, sest harilikult leidub nende seas mooni, koerputke, hullukoera rohtu jne. Seesuguse vaigistava supeluse valmistamiseks tuleb istevanni jaoks 1—2 loodi nendest tuimendavatest rohtudest kahe toobi veega pooltundi keeta ja siis vannivee hulka valada. Ka kliidest ja lina-seemnetest valmistakse pehmemendamise vannid, neid kulub ühe istevanni peale umbes kaks naela. Linnakse-vanni jaoks võetakse selle järele, kui suur vann on ja kui kanget vedelikku valmistada soovitakse, kaks kuni kuus naela häid odralinnakseid ja keedetakse neid 3—5 toobi veega *tund* aega ning valatakse vedelik siis vanni sooja vee sisse.

Mineraalainetest on kõige rohkem tarvitusel sool, raud ja väävel. Soolavannide valmistamiseks võetakse 4—6 naela keedu-, mere- või kivi-soola, mis ära sulatakse; keedusoolale lisatakse sagedasti ka 1 nael soodat juure.

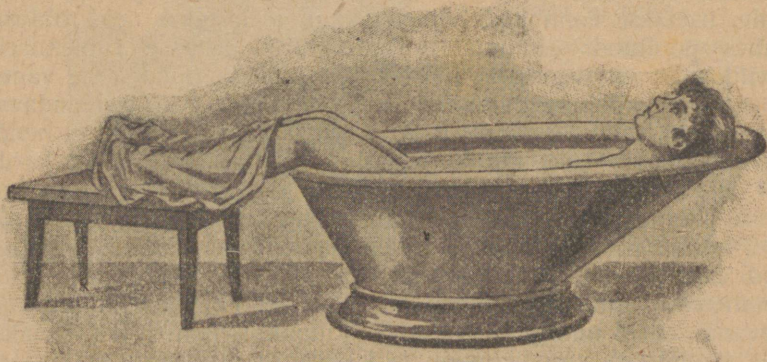
Rauavannised valmistakse sel kombel, et kolm peotäit raua viilipuru võetakse, sellele 2 naela head viinaäädikat peale valatakse ja nii kaua vaba õhu käes seista lastakse, kuni see vedelik kareda, tindisarnase maigu on omandanud, mis tundemärgiks on, et raud osalt juba sulanud on. See vedelik valatakse siis vannivee hulka. Kord tarvitud rauapuru võib jälle tarvitada, tuleb aga uut äädikat peale valada. Raua täisvannised võib valmistada ka sel kombel, et ühe vanni jaoks võetakse 1—4 loodi puhastud rauavitriooli ja $\frac{1}{4}$ naela puhastud potashit.

Niisama on ka apteekides kaunis odavalt „teraskuulisid“ müügil. Need on valmistatud rauavitrioolist ja tõrest viinakivist. 27° R. sooja vannivee sisse visatakse kaks kuni kolm niisugust

kuuli, ja nende mõne minuti puhul, mis kulub riidest lahti võtmiseks, on need kuulid vee sees ära sulada jõudnud, vesi on nii siis raudasisaldavaks muutunud.

Seesuguseid segusid vannide jaoks leidub apteekides veel mõndagi.

Väävlivannide jaoks võetakse 4—10 loodi väävelmaks (*Kalium sulfuratum ad balneum*), sulatakse palava vee sees ära ja valatakse vannivee hulka. Soovitakse, et see väävlivann mõjuks iseäranis tublisti, valatakse veel niisama palju äädikat juure ja segatakse vesi enne sisseastumist hästi ringi. Metallist asju, iseäranis hõbeasju, ei tohi seal vannitoas olla, sest et vannist tõusvad gaasid need mustaks teeksid. On vann plekist, siis peab see ka värvitud olema. Väävlivannide jaoks võib ka rohukauplusest osta kuulikesi *Boules Baregiennes*, need ei tekita nii kangeid gaasisid; ühest kuulikesest, mis umbes 3 loodi kaalub, on ühe vanni jaoks küllalt.

Joon. 20. Kehavann.

Nõrkadele ja kahvatõbistele naisterahvastele on *surisevad* vannid väga tähtsad. Sulatakse poolnaela (järgmistel kordadel isegi kuni 2 ja 8 naela) soodat vannis sooja vee sees ära ja lisatakse, vanni astudes, niisama palju toorest soolahapet juure. Vesi hakkab nüüd kergelt surisema ja kõdistab mõnusalt nahka. Teatud supeluste puhul peaksid naised, nii siis need, kellel neitsinahk enam takistuseks ei ole, tarvitama *supeluspeeglit*. See on väga tulus riist ja seatakse suplemise ajal ematupesse, vesi voolab siis selle kaudu ematupesse ja puhastab selle ilanaha lima, kuupuhastuse, meheseemne jne. jäänustest, mis muidu seal käärima läheksid. Niisama tungivad selle kaudu ka supelusveele juure lisatud rohuained ematupesse. Naisterahvastel, kes iga supeluse puhul supeluspeeglit tarvitavad, seisab ematupp tervislises, värskes seisukorras, ja teatud arstirohu-vannides on see supeluspeegel tingimata tarvilik.

Supeluspeegleid on mitmekesiseid valmistatud, otstarbekohasemad nende seast on nn. Vieni ja Hamburgi supeluspeeglid. Nad valmistatakse kõvast gummist, ematupe kujul ja seesuguses

suuruses, et nad ematupe pehmelt laiali paenutavad. Vieni supeluspeeglil on sisemine ots kinnine, Hamburgi omal — lahtine.

Supeluspeeglite sisseseadmine on kerge. Naisterahvas ajab vee sees reied laiali ja pistab supeluspeegli pikkamisi ja ettevaatlikult keerutades nii sügavalt kui võimalik ematupesse.

Mõnel juhtumisel tarvitakse naistehaiguste ravitsemiseks ka külma vett, kas õõrumiseks või dushiks (ülevalamiseks). Õõrumisel kastetakse käsn, linane või villane rätik külma vee sisse ja tõmmatakse sellega siis kiirelt üle selja, rinna käte ja jalgade, siis aga võetakse jäme käterätk ja õõrutakse need kohad kuivaks ja soojaks. Need õõrumised mõjuvad karastavalt, kui nad ette võetakse hommikul peale ülestõusmist ja õhtul natuke aega enne magama heitmist; viimasel juhtumisel on õine uni harilikult hästi rahulik.

Supelusasutustes on lae või seina külge sõelad kinnitud, mille kaudu vesi vihmana alla langeb, ja seda nimetakse dushiks. Kodus võib selle asemel tarvitada harilikku aedniku kannu. Harilikult seisab naisterahvas sel ajal vannis püsti ja teine naisterahvas laseb siis aedniku kannust külma vett tema keha peale voolata. Veejoa puutumine naha vastu erutab seda mehaaniliselt ja paneb veresooned ja ergud kiiremasse tegevusse, seda tõendavad naha punetamine ja soojusetunne. On nahk lõtv ja kahvatu, siis võib

ihu esmalt õõruda flanelli lapiga soonetasumise viisil ja alles siis, kui nahk punane ja soe, dush tegevusse panna. Kuid iga dush vältagu ainult lühikest aega, alguses mitte kauem kui üks minut; kui keha külma dushiga juba harjunud on, võib dushi mõni minut kauem tegevuses lasta olla. Selle peale tuleb kuiv, jäme voodilina ümber võtta ja ihu sellega tublisti kuivatada ja soojaks õõruda. On siis riided ruttu selga pandud, tuleb mõnda aega teha kehaliigutusi. Ei peaks aga liigutamine võimalik olema, siis tuleb ennast villase vaiba sisse mähkida ja rahulikult soojas oodata, kuni ihu kergelt higistama lööb.

Et hingamises takistusi ei tuleks, on soovitatav külma vee dushi keha peale ainult teatud järjekorras mõjuda lasta. Kõigepealt lastakse veejuga jalgade peale; siis reisi mööda ülesse kuni puusadeni, vaagna kohal lastakse juga pisut kauemini mõjuda ja juhitakse siis õla peale, sealt teise õla peale ja sellesamas järjekorras jälle alla. Sedaviisi mitmel korral. Täheandama peab ka veel, et pea, kukla, selgroo, alumise keha ja vaagna peale külma vett ainult läbi sõela, s. o. vihma kujul, mõjuda võib lasta, mitte tugeva joa kujul, väljaarvatud ainult kui arst mõnesugusel otstarbel teisiti määrab.

Kuupuhastuse ajal ei peaks supelusi ette võtma, kui mõned iseäralised põhjused just selleks ei sunni.

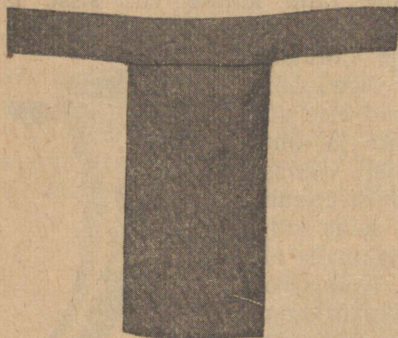
Joon. 21. Supelusi-
peegel.

Soojad-niisked mähised (kompRESSID).

Naistehaiguste ravitsemisel tulevad peajasalikult tarvitusele *kehamähis* ja *T-mähis* (kompRESS).

Kehamähis seisab selles, et märg rätik altkeha *peale* pannakse ja kuiv villane rätik kaunis kõvasti selle ümber mähitakse. Kui sooja vee sisse rätik kasta tuleb ja kui kaua mähis keha ümber peab seisma, see oleneb käesolevast haigusest. Ägedate (*acut*) põletikkude puhul, isearanis kui ka kõhukile selle all kannatab, tuleb kehamähisteks tarvitada külmemat vett— umbes 16° R.— ja lühemat aega peal hoida; on aga vaja välja juhtida haigusekihtisid ja verd kiiremalt käima panna, siis jääb kehamähis kaheks kuni kolmeks tunniks või terveks ööks ümber ja vesi võetakse 18—20° R. soe. Vaevalt leidub naisterahva suguosade

haigust, mille puhul kehamähist kasulikult tarvitada ei võiks. Isegi kuupuhastus ei keela paljudel kordadel tema tarvitamist; otse selle vastu on kehamähis ka kuupuhastuse korratuste puhul

Joon. 22. T-mähis.

Joon. 23. Kehamähis (lahtiselt)

niisama tingimata tarviliuks abinõuks, nagu raskejalgsusegi puhul. Ristluude ja neeru valude puhul tuleb märg *riie ümber* keha panna ja selle ümber kuiv flanelli või villane riie.

T-mähiseks võetagu T-kujuline linane riie, väanatagu see 18—20° R. sooja vee sees välja, pandagu ülemised osad puusade ümber, alumine — tagant algades — reite vahelt läbi ettepoole ja kinnitagu siin lõpuks kahe vedrunõela abil kehavöö külge. Seda mähist tarvitakse iseäranis lahkliha, väliste suguosade, ematupe, kusetoru ja põie haiguste puhul, niisama ka ristluude ja sabaluu valude puhul. See mähis jäetakse neljaks kuni kuueks tunniks või terveks ööks paigale. Haiged, kellel see mähis päevaajal ümber on, võivad sealjuures ka kõndida. Mähist äravõttes tuleb ihu sealt kohalt pisut jahedama veega üle pesta ja siis kuivatada, ilma et tugevamini õõrutaks. Sel teel loputame haigussaadused minema, ja niiske soojuste läbi paisunud nahk omandab jälle tagasi oma endise paenduvuse ja saab uue mähise vastuvõtmiseks kõlblikuks.

Auru tarvitamine.

Auru tarvitakse ägedate valude vaigistamiseks, sügaval asuvate paisete autamiseks, muhkude pehendamiseks ja muudeks seesugusteks otstarbeteks kõigemitmesugusemate naistehaiguste puhul.

Kõigepealt võtame siin kõne alla *aurukompressi*. Neli kuni kaheksa korda kokku volditud linaseriide tükk kastetakse keeva vee sisse, lastakse pisut ära nõrguda ja mähitakse ruttu kuiva flanelli tüki sisse, umbes nagu kiri kirjaümbrikusse. On see aurukompress nüüd keha peale soovitud kohta seotud, siis võib selle peale veel panna villase rätiku, et ta kauemini soe seisaks. Neid aurukompressisid võib uuendada iga kümne minuti tagant, ülepea kaks kuni kuus korda. Vajaduse puhul võib seda mitu korda päevas korrata. Tahetakse aurukompresside tarvitamisega vahet pidada või ei soovita neid hoopis enam, siis tuleb seda kohta, kus kompress seisnud, kohe peale viimase kompressi äravõtmist 20° R. sooja veega seni pesta, kuni harilik kehasoojus sinna tagasi tuleb. Mõnedel tingimistel, näit. ägeda ristluude valu puhul, võib aurukompressi tarvitada ka kuupuhastuse ajal.

Ravitsemisasutustes tarvitakse naistehaiguste ravitsemiseks ka otsekohest *aurujuga*. Tema mõju on mitmesuguste naistehaiguste juures hästi kasulik, kui ettevaatlikult tarvitakse. Auru toru külge kinnitakse pikem gummivoolik ja sellest juhitakse auru mõõduka hooga ja mõõdukas kuumuses altkeha, väliste suguosade, ristluude jne. vastu. Keha jahendamiseks on siis soovitatav kohe peale aurujoaga ravitsemist minna 25 kuni 22° R. sooja istevanni.

Samasuguseks otstarbeks võib tarvitada ka *koduseid auruvannisid*. Haige võtku riidest lahti ja istugu punutud tooli peale, mille all nõu keeva veega. Toolile istudes katku haige ennast villase vaibaga, nii et aur välja ei pääseks. Kergematel juhtumistel saab ka sel kombel hakkama, et naisterahvas keeva veega täidetud nõu kohal kükitab. Igal juhtumisel hoitagu ennast kõrvetamise eest.

Joon. 24. Iste-auruvann.

Kes sunnitud on auruvannisid kauemat aega tarvitama, see võib omale sellekohase aparadi osta; neid on müügil.

Auruvanni lastakse 20 kuni 45 minutit mõjuda; soojust on kõige parem aegamisi kerkida lasta, haige iseoma tundmise järele, lõpuks kuni 35—40 kraadini R. Keha jahendamiseks võetagu kohe peale auruvanni 26° kuni 24° R. kehavann, ei ole see aga võimalik, siis pestagu auru mõju all seisnud kehaosad kauemat aega 20° R. sooja veega. Raskejalgsuse, hämorroide ja kuupuhastuse puhul võib tarvitada auruvanni ainult hädasunnil, kuigi nimetud seisukorrad auruvanni tarvitamist tingimata ei keela.

Puuvilla tamponid.

Puuvilla tamponisid (kuulikesi) tarvitakse viimasel ajal rohkesti ja hea tagajärjega emaka üleliigse verejooksu vaigistamiseks ja ematupe ilanaha haiguse parandamiseks, ja tarvilik on, et naisterahvad ise seda tunneksid ja selles vilunud oleksid, ja siis arsti juhatare järele iseenast aitaksid.

Võetakse puhastud haavasidumise puuvilla, valmistakse sellest Greeka pähkli või ka õuna suurune kuulike ja pistetakse ematupesse.

Kui inimesel näit. nina verd jookseb, siis pistetakse ninasõõrmesse teatavasti ka puuvilla tükike, see paneb iseenesest verejooksu kinni ja vere tarretama. Seesugune on puuvilla tamponi (tükikese) mehaaniline mõju. Seda mõju suurendakse veel sel teel, et puuvill verd vaigistavate rohtudega läbiniisutakse või nendega üle võitakse või puistakse.

Puuvilla kuulikeste toppimine ematupesse üleliigse verejooksu vaigistamiseks muutub sagedasti nii tungivaks vajaduseks, et iga naisterahvas, kellel tuleb ohtrat verejooksu ette, seda teha peaks oskama. Ilmugu nüüd üleliigne verejooks suguosadest ohtra kuupuhastuse näol või mõnel muul põhjusel, ja nähtakse, et vaja on verd vaigistada, sest et naisterahvas juba nõrgaks jääb või verevaene on, siis tuleb ematupp kõigepealt puuvilla kuulikestega suurematest tardunud vere-tükkidest puhastada ja siis irrigaatori abil 25° R. sooja veega loputada. Selle peale asub naisterahvas sündsasse seisangusse ja topib puuvilla kuulikesed kas ise ematupesse või laseb mõnda asjatundjat tuttavat seda teha.

Soovitav on puuvilla tamponisid ilma emakapeegli abita ematupesse toppida, neiudel aga ei peaks emakapeeglit koguni tarvitama. Selle asemel võiks tarvitada arstitangisid, sest et nad peenemad on kui sõrm, millega toppida tuleks. Puuvilla kuulike seotakse keskelt hästi tugeva lõngaga kinni, millele nii pikk ots tuleb jätta, et see suguosadest välja rippuma jääks. Kuulike pistetakse, teravat otsapidi, ematupesse ja seatakse seal nimetissõrme abil sündsasse kohta. Ematupe emakapoolsesse osasse seatagu lamedam puuvilla kuulike ja sellele lükatagu siis nii palju jämedamaid puuvilla kuulikesi järele, et ta sinna seisma jääks.

Puuvilla kuulikeste väljavõtmine sünnib sel kombel, et naisterahvas ise kükitab, või reied laiali ja põlved püsti, selili on, siis lõngast kinni võtab ja tahapoole allapoole tõmbab, siis ei ole väljatõmbamine kuigi raske. On puuvilla kuulike ematupe külge kinni liitunud, siis võetagu ette ematupe loputamine, mis ta lahti

Joon. 21. Puuvilla kuulike ehk tampon ematupe tamponeerimiseks.

autab, sest vägise kangutades teeksime ilanahale häda. Topiti mitu puuvilla kuulikest sisse, siis tõmmatagu viimasena sissepistetud kõigepealt välja.

Puuvilla kuulikesed ei tohi naisterahva suguosadesse jääda üle 12 tunni, sest nad imevad lima sisse ja hakkavad vastikult haisema, mõjuvad ka äritavalt ümbruse peale.

Läheb siidilõng osavuseta väljatõmbamisel katki, siis ei ole sellest suurt häda; puuvilla kuulike tõmmatakse siis välja kas nimetissõrme või siledate, pikkade tangide abil.

Kuivi puuvilla kuulikesi ei peaks iialgi tarvitama, sest et kuiv puuvill, lima sisse imedes, ennast kokku tõmbab, kõvaks läheb, siis õigest seisukohast ära nihkub ja välja langeb.

Kes siiski ei arva ilma emakapeeglita läbi saavat, see talitagu järgmiselt. On emakapeegel nõnda sisse seatud, et ta emakakaela vastu ulatab, siis võetagu puuvilla kuulike ja lükatagu toru kaudu nii sügavasse, et ta vastu emakasuud satub. Ei ulata seda sõrmega tegema, võetagu ümarguse otsaga pulk. Tuntakse, et puuvilla kuulike peatama on jäänud ematupe põhja, siis lükatakse väiksemaid puuvilla kuulikesi tagant järele, kuma emakapeeglit ettevaatlikult ja järkjärgult väljapoole nihutakse ja viimaks pikkamisi välja tõmmatakse, kui ematupp juba puuvilla täis topitud, s. o. tamponeeritud, on.

Vere vaigistamiseks võib puuvilla kuulikese peale raputada maarjajää või tanniini pulbrit või puuvilla nende pulbrite lahja lahu sees niiskeks teha. Hädakorral aitab ka puuvilla niisutamine lahja äädikaga.

Jääb verejooks seisma ja arvatakse mõne tunni pärast kindlasti, et verejooks tõesti vaikinud on ja, puuvilla kuulikesi välja võttes, uuesti ei ilmu, kuna ka nähtaval olev puuvill rohkem veriseks ei lähe, siis tõmmatakse viimasena sissetopitud kuulikesed *ettevaatlikult* üksteise järele lõngapidi välja, ja kui ka sügavamas asenevate kuulikeste küljes enam värket verd ei leidu, vaid ainult tardanud verd, siis võime ka kõigeesimesena sisse pistetud kuuli ettevaatlikult ja pikkamisi välja tõmmata.

Ematupe täistoppimine puuvilla kuulikestega ehk tamponeerimine võetakse arstide poolt muu seas harilikult peale löikust ette, või seni asemelt ära olnud ja nüüd õigesse kohta seatud emaka kinnihoidmiseks. Leidub ematupes või emakakaelas põletikku või paiseid, siis kaetakse need haiged kohad puuvilla kuulikestega selleks, et nad ei õõruks, ematupe lima nende peale ei satuks ja ka nende oma mäda edasi ei nõrguks. Tähtsat osa etendavad niisked puuvilla kuulikesed ka selle läbi, et nad ematupes niisket soojust tekitavad, mis, iseäranis paljude põletikkude puhul, heategevast mõju avaldab.

Puuvilla kuulikesed topitakse harilikult õhtul enne magama heitmist sisse ja tõmmatakse järgmisel hommikul välja, peale selle võetakse ette rikkalik ematupe loputamine, et põhjalikult välja uhtuda rohujäänusi ja puuvilla kiusid.

Ematupe küünal.

Ematupe küünlad on kõige rohkem kaks tolli pikad ja tolli-jämedused arsti ettekirjutuse järele aptegis harilikult vaha ja kakao-või segust valmistatud ümargused pulgakased. Küünlakeste valmistamisel segatakse neile aptegis mõnda rohtu juure, selle järele, missuguse haiguse jaoks neid tarvitakse. Valu või kram-pide puhul sisemistes suguosades segatakse küünaldesse erkude vaigistamiseks morfiumi, belladonna-ekstrakti jne.; verejooksu vaigistamiseks tanniini ja maarjajääd; põletiku vastu ichtioli, thioli jne.

Nende sissepanemine ei nõua suurt osavust. Öhtul, kui naisterahvas magama heidab, pistab ta ise ühe seesuguse küünla nii sügavalt kui võimalik ematupesse ja hoiab siis reied ühe veerandtunni koos, et küünal välja ei libiseks. Ematupe soojuses sulab küünal aegamisi ära, kuna ematupe ilanahk selle rohu osalt enesesse imeb. Järgmisel hommikul loputagu naisterahvas ematuppe leige veega, et võimalikul korral veel sisse jäänud vaha, kakao-või jne. jäänusi välja uhtuda.

Klistiir.

Niihästi naistehaiguste all kannatajatel kui ka raskejalgsedel ja nurgavoodis olejatel on seedimise korras hoidmine väga tähtis. On kõht kinni, võetakse harilikult sisse mõnda kõhtu lahti tegevat rohtu, nende mõju ei ole aga sugugi hea, iseäranis veel neile, kes kannatavad emakahaiguste või ohtrate kuupuhastuste all. Rohtusid kõhu lahti tegemiseks võivad need ainult arsti igakordse juhutuse järele tarvitada.

Klistiirisid võib naisterahvas niihästi iseenese kui oma hoolealuste juures oma äranägemise järele ilma hädaohtu kartmata tarvitada, sellepärast on soovitav, et iga naisterahvas seda abinõu tundma õpiks.

On naistehaiguste all kannatajal kõht kinni, muutub tervise seisukord tal kohe pahemaks, sellepärast on klistiir siin juba valu vähendamise abinõuna hästi soovitav. Ka jahedamatel klistiiridel on tähtis parandav mõju, sest et nad naisterahva suguosade poole ohtrasti voolava vere teisale juhivad ja ka verejooksu vaigistavad.

Kõige mõnukam, otstarbekohasem ja odavam riist klistiiride jaoks on irrigaator, millele pärasoole jaoks määratud toru otsa seatakse.

Tühjendamise klistiiriks võetagu 18° R. sooja vett ilma mingi lisanduseta, ja, klistiiri seades, lamagu naisterahvas; iialgi ei tohi seda püsti või istudes ette võtta, sest et muidu liig palju vett pärasoolesse kogub, selle liig välja venitab ja lõdvaks teeb. Ka siis, kui toru pisut valesti sisse seatakse, ei suuda pärasool kuigi palju vett vastu võtta, vaid ta paisub jämedaks ja katsub seda varsti välja suruda. Siis tuntakse küll varstigi, ilma et kuigi

palju vett sisse voolanud oleks, väljakäimise tungi, mis aga välja tuleb, on ainult vesi. Lamades aga voolab hõlpsasti $1/2-1$ toop vett irrigaatori kaudu pikkamisi ja ühemööduliselt pärasoolesse, ja nimelt, üsna kaugel. Ühtlasi ei koorma ega ei ärita vesi siis pärasoolt, ja kuna ta ka kauem sees seisab, siis suudab ta pehmeks leotada isegi kõvu rojatükksid. Tuntakse väljaminemise tungi, tuleb kraan kohe kinni keerata.

Harilikult võetakse klistiiriks $1-1\frac{1}{2}$ toopi vett, siis on teada, et mõju täielik on. Soovitakse aga ainult pärasoole alumist osa tühjendada, siis on juba vähemast veehulgast küllalt. Ja kui peale selle veel soovitakse, et klistiir rahustavat mõju avaldaks, siis lastakse kõigest veerand või pool kannu sisse joosta, kõige parem õhtul enne magama heitmist, mille peale harilikult hea uni tuleb ja järgmisel hommikul kerget väljaminemise tungi tuntakse.

Voolab vesi kas pärasoole kokkutõmbava lihakse lõtvuse või sünnitamise puhul saadud ja puudulikult paranenud lahkliha kärisemise jne. tagajärjel kohe jälle välja, siis on soovitatav, vett kohe sügavamasse juhtida. Selleks ei jatku harilikust pärasooletorust, vaid siis võetagu kaks korda nii pikk, paenduv ja mitte liig peenike, kateetri sarnane toru, mis ettevaatlikult sisse tuleb juhtida ja mille kaudu vett kaunis tugeva hooga tuleb pritsida, missuguseks otstarbeks kann kõrgemale tõstetakse. Ülepea on seesugune klistiiritegemise viis neile naisterahvastele soovitatav, kes hämmorroidide all, emaka mölgi ja selle tahapoole paendumise ning munasarjade paistetuse all kannatavad.

Tühjendamise klistiirisid võib teha mitu korda päevas, kuni on otstarb kätte saadud. Isegi kauemat aega võib neid ilma kartmata tarvitada, kusjuures selle järele, mida korralikumaks väljakäimine muutub, ikka vähem vett võetakse.

Kuupuhastus klistiiri tegemist ei keela, teatud tingimistel on see kuupuhastuse puhul isegi otstarbekohane.

Viimasel ajal kuulutakse ajalehtedes kõiksugu kõhtu lahti tegevaid rohtusid välja, mille mõju aga kaugelt suuremal osal kahtlane on, pealegi harjub pärasool nendega varstigi ära, ja siis ei aita nad enam midagi.

Pärasoole küünal.

Pärasoole küünla all mõistetakse ümargust, ühest otsast teravat, libedat pulgakest, mis umbes 3 sentim. pikk ja $1\frac{1}{2}$ sentimeetrit jäme on, pärasoolesse pistetakse ja klistiiri aset täidab. Harilikult valmistakse ta seebist, missugusena ta kaunis hästi oma kohust täidab, kõhtu kergelt lahti tehes. Aptegis valmistakse neid pärasoole küünlaid ka mitmesugustest rohtudest. Emaka haiguste puhul tarvitakse seesuguseid küünlaid, millele valu tuimendavat rohtu sisse on segatud, ja ka need pistetakse pärasoolesse. Niisama on ka hämmorroidide parandamiseks küünlaid olemas, mille mõju ülihea. Neid kõiki on aptegis tagavaraks.

Väliste suguosade põletikud.

Väliste suguosade nime all mõistetakse väikeseid ja suuri häbedusmokki, kõdistajat, ematupe ja põie välispoolseid avausi. Need kõik võivad sattuda põletikulisse seisukorda, niihästi kõik nimetud osad koos, üheaegselt, kui ka üksikult. Kõigepealt on need suured ja väikesed häbedusmokad, mis sagedasti põletiku all kannatavad. Põletik võib olla kas ägedat (acut) või pikaldast (kroonilist) laadi, pealiskaudne, ainult nahasse puutuv, või ka sügavam.

Üldisteks põletiku tundemärkideks on: valu, mis külgepuutumise, käimise, reite liigutamise ja veelaskmise puhul ägedamaks muutub, häbedusmokad paistetavad kõvemaks, kuumus, ilanahk on kuiv ja punakam.

Lihntne, välispoolne (pealiskaudne) *häbedusmokkade põletik* tekitab ainult väikest valu. Paistetanud nahk punetab, valutunne ulatab küll ka kuni lahklihani ja kintsudeni. See pealiskaudne põletik võib aga, kui ta hooletusse jäetakse või mõni muu asi kahjulikult tema peale mõjub, sügavamale häbedusmokkade rakukeste koesse tungida ja siis ematupe ja põie avause ilanahka sedavõrd äritada, et siin katarr tekib, mis nimelt limavooluse läbi märgatavaks saab.

Pealiskaudse kui ka raskema häbedusmokkade põletiku hari-likkudeks põhjusteks on kasimatus, ja lihvatel naisterahvastel iseäranis see, et nad suguosasid küllaldaselt virgalt ei pese. Siis tekivad valgete voolus, haisev ja põletava mõjuga voolus emakast, niisama võivad ematupe seintesse augud kujuneda, nii et roja ja kusi sinna pääsevad. Sagedasti on põhjuseks ka õõrmine onanismuse puhul, toores, tormakas suguline ühendus ja parasoole ussid, viimased sel kombel, et nad parasoolest häbeduspraõ vahele ära eksivad ja siin ilanahka äritavad. Põletiku tekitajaks võivad aga ka olla tripperikihvt ja kuse põletavad omadused, kui ette ei võeta sagedat loputamist. Põletik võib minna nii ägedaks, et paistetus suureks muutub, palavik juure seltsib ja haiged kohad siis väljakannatamata hellad on. Väljavoolus on siis alati mädasarnane ja harilikult nii põletav, et isegi reite peale kõrvetavalt mõjub. Teatud aja pärast võib paistetus jälle täielikult kaduda, kuid hellaks jäävad välised suguosad siiski veel kauemaks ajaks, niisama ei kao ka naljalt põletava, mädasarnase lima voolus.

Vahel on väliste suguosade ilanahk kaetud differiitise plekkidega, kui põletik nahaalusesse rakukeste koesse ulatab; siis tunneb naisterahvas enese olevat nõrga ja väsinud, ja tähele on pandud,

et niisuguseid juhtumisi ühes ja sellesamas maakonnas paljudel naisterahvastel ühel ja selsamal ajal ette tuleb, nii et see külgehakkava haiguse laadi kannab. Väliste suguosade ägedal põletikul võib ka kaaslaseks olla ematupe põletik või ta võib jälle välja kutsuda ematupe põletiku.

Väliste suguosade *pikaldane* (kroonilik) põletik tekib sama-suguste tundemärkidega, ainult nõrgemal kujul, s. t. valu on küll ühesugune, kuid paistetus ei ole nii suur ja mõnikord ainult vähe märgatav; ühtlasi on suguosad hellad, nahk punane, iseäranis reite ja häbedusmokkade vahel kortsudes, kus sagedasti tundub piinlikku sügelemist. Ajuti kaovad need nähtused, aga kui naisterahvas palju käib, ilmuvad nad ruttu uuesti. Ajajooksul muutub nahk paksuks, kohmakaks ja häbedusmokkade pealt langevad karvad maha.

Väliste suguosade põletiku puhul peab naisterahvas igal juhtumisel kõrvaldama need põhjused, mis selle on tekitanud. Ei tunne ta ise põhjusi, siis pööraku arsti poole. Ta peab ennast võimalikult rahul hoidma ja ägeda põletiku puhul tarvitama kohalisi abinõusid. Olid põhjusteks kasimatus, limavooluse põletavad omadused või mehaanilik äritus, siis aitavad sage pesemine leige veega või sagedasti korduvad istevannid, tinavee ja Goulardi-vee kompressid, ja hiljem, kui põletik murtud, mandliõliga niisutamine puuvilla kuulikese abil. Nahka tuleb sealt kohalt, kust ta lõhkenud on või kestab, glitseriinseebiga pesta ja katta linaseriide tükkidega, mis booraksivee sees niiskeks on tehtud ($\frac{1}{4}$ teelusika täit booraksit ühe naela vee peale).

Oli põletiku põhjuseks hapu ja põletavate omadustega limavoolus, siis tarvitagu neid abinõusid, mis nende haiguste kohta juhatud. Oli küsi põletavate omadustega, ilma et palavikumärkisid oleks olnud, siis aitab linaseemnetest või leesikalehtedest keedetud tee joomine, ainult rohkesti tuleb seda teed juua. Ei kao haigus siin nimetud abinõude tarvitamisest hoolimata, peab pöörama arsti poole. Võtab põletik oma alla suurte häbedusmokkade terve koe piirkonna, siis on paistetus ja valu suuremad, ka vee-laskmise ja väljakäimise puhul. Kui siin põletikku ei saa ära ajada Goulardi-vee, tinavee, äädika- või maarjajää-vee kompresside abil, valu tuikavaks muutub, paistetus ühes kohas paigale pesitleb, siis kujuneb paise. Paiset tuleb autada palavate linaseemne kompressidega või aptegist ostetavate *Species emollientis* kompressidega ja on paise juba pehme, siis see arsti poolt lahti lõigata lasta, et mäda välja voolaks ja häbedusmokkade rakukestekude suuremal ulatusel rikutud ei saaks.

Väliste suguosade sisemise nahapinna all asuvad teatud *limanäärmed*. Ka nende põletikku tuleb mõnedel naisterahvastel ette, iseäranis soojadel aastaaegadel, kui nad puhtusest ei hooli, või palju käivad. Limanäärmete põletikku võivad aga tekitada ka põletavate omadustega limavoolused, iseäranis tripperihaigetel ja raskejalgsetel naisterahvastel. Väga sagedasti on süüdi aga

ka kange mehaaniline äritus. Selle limanäärmete põletiku juure seltsib siis veel rasvanäärmete põletik. Rasvanäärmed asuvad häbedusmokkade ääre peal ja ülepea seal, kus häbedusmokkade seestpoolne nahk veel õhukese välise naha sarnane on. Põletikusse sattunud lima- ja rasvanäärmed esinevad väikeste ja suurte häbedusmokkade sisemisel küljel ümarguste, siin ja seal laial olevate, nõopnõela-pea suuruste muhkudena ja on väga hellad, sügelevad ägedalt ja muutuvad vistrikuteks, mis mädanema hakkavad. Välised suguosad on sealjuures punased, väikeste paistetega (vistrikutega) kaetud ja limasemad (mädasemad).

See seisukord, mis vältada võib nädalaid ja kuusid, on naisterahval kõige kõrgemal kraadil piinlik, sest suguosad sügelevad ja on istudes valusad, iseäranis sugulise ühenduse puhul; ka ematupe kokkutõmbav lihaks on sagedasti kokku tõmmatud. Ematupe alguses ja tema sees leidub veel iseäralisi näärmeid, n.n. Cowperi ehk Bartoolini näärmeid; kui nüüd need ühes teiste limanäärmetega, kas üleliigse mehaaniliselt äritava sugulise ühenduse või onanismuse, ematupe katarri, tripperi või nende näärmete umistamise tagajärjel niisama ka palavikusse satuvad, siis tekivad ägedad valud ja teised korratused. Üks või teine nendest näärmetest võib isegi paise sarnaselt üles paistetada, mädanema või kõvaks minna.

Lima- ja rasvanäärmete ravitsemine on samasugune, nagu eespool lihtsa põletiku kohta juhatasime. Iseäranis head on siin lahja tinavesi, mis tampoonidega sisse seatakse. Peaasi on ka rahu, ja muude juhtuvate rikete ja haiguste kõrvaldamine. On valu ja sügelemine liig suur, võib tarvitada ka kergelt tuimendavaid rohtusid. Inglismaal on üks salv laialt tarvitusel, mis valmistakse $2\frac{1}{2}$ grammist kontsentreeritud mõru-mandli-veest ja 60 grammist kookuspähkli-õlist. Kõigepealt peab naisterahvas jaheda veega ära loputama välised suguosad ja alles siis võib seda salvi peale võida. Ka põrgukivi lahu on parandava mõjuga, kui märgatakse, et seisukord pikaldaseks ähvardab muutuda (umbes 0,03—0,06 grammi põrgukivi 30 grammi vee peale).

Sagedasti ei või naisterahvad teadagi, kui kauge ulatusega võib olla see põletik või paistetus, mis neil algamas on. Sellepärast on soovitav kohe arsti poole pöörata, kui suguosades mõnda riket märgata on. Ilmub ju ka siifilise paise, kõva sanker, esmalt väikese, valuta vistrikuna, aga kui tähtis ei ole see, et arst seda *kohe* märkaks.

Soovitavad on ka istevannid. Veesoosus 24 kuni 26° R., üks kuni kaks korda päevas, 10—15 minutit.

Häbedusmokkade (tupemokkade) verepaise.

Niisama nagu mujalgi naha peal, kus rasvarahud peituvad, võib ka väikeste ja suurte häbedusmokkade peal ette tulla verepaiseid. Sagedasti leidub neid suurtel häbedusmokkadel, iseäranis keskmistes eluaastates naisterahvastel. Ka tütarlastel ja noorematel naistel juhtub neid olevat, iseäranis kui nad on kahvatõbised ja palju istuvad. Ka mustus etendab siin tähtsat osa, sest verepaise tekib ainult siis, kui rasvanäärme avaus umistus. Sinna tekib siis paistetus, põletik ja pärast mädanemine. Kuna paise laialiajamine harva õnneks läheb ja suuremalt osalt kõva muhk jääb, siis on soovitam kohe paise pehmenemist ja välja-mädanemist hõlbustada, mille läbi ka valud vaikselt jäävad. Haige ei tohi palju liikuda ja hoidku soojad linaseemne kompressid haige koha peal kuni paistetus pehmeneb, paise terava kuhu omandab ja teravasse otsa mädatipp ilmub. Ei peaks paise nüüd varsti iseenesest lahti minema, siis tuleb ta lahti teha.

Mõnedel naisterahvastel ilmub iseäranis sagedasti verepaiseid, nimelt siis, kui kuupuhastus korras ei ole. Siin peab kuupuhastust korraldama ja üldilise tervise eest hoolt kandma.

Häbedusmokkade (tupemokkade) verepaistetus.

Vahel paistetavad väikesed häbedusmokkad üles, sest et nendes mõni veresoon katki juhtub minevat ja sinna verepaistetus tekib. Iseäranis hõlpsasti võib see sündida raskejalgsuse või mahasaamise puhul. Haige häbedusmokk on seestpoolt sinikas-punane, paistetunud, pingul. Paistetus võib ka iseenesest lahti käriseda, aga juhtub see olevat mõni suurem veresoon, siis võib teinekord tekkida ohter verevoolus, mis tingimata arsti abi nõuab. Harilikult aga seda lõhkemist ette ei tule, vaid paistetus läheb üle põletikusse ja mädanemisse. Kui külmad kompressid verepaistetust ei suuda laiali ajada, siis peab mädanemist hõlbustama soojade linaseemne kompresside abil. Harilikult läheb paise iseenesest lahti, ei peaks seda aga juhtuma ja omandab ta kahtlase värvi, nii et verekihtitust karta on, tuleb arsti poole pöörata, kes ta valuta avab. On paise lahti, tuleb teda 4 kuni 6 korda päevas puhastada puuvilla kuulikese või irrigaatori abil leige, keedetud veega.

Suurte häbedusmokkade ohatus.

Mitte harva ei teki naisterahva suurtele häbedusmokkadele ohatus ehk ohatus. See ohatus ilmub väikeste põiekestes kujul, mis isegi kuni ematupe avauseni edasi lagunevad, kui selle vastu midagi ette ei võeta. Ohatust on kolme liiki; lihtsal ohatusel põiekesi ei teki; kangemal ohatusel tekivad juba kollaka mädase vedelikuga täidetud põiekesed, kuid need kuivavad niisama ära,

ilma et lõhkeksid; veel ägedamal ohatusel lähevad need põiekesed lõhki, mäda voolab välja ja kujuneb koorukeseks, või jälle kärisktake pealiskihki sedaviisi ära, et sinna märjad kohad jäävad, n.n. *soolavoolus*. Harilikult ilmub ohatus esimesel, ägedal (acut) kujul. Tekib aga ohatus pikaldasel (kroonilisel) kujul, siis muutub ta aegamisi soolavooluseks. See soolavoolus seisab ühenduses väljakannatamata sügelemisega, nii et naisterahvas alati kratsima ja õõruma peab, millega ta aga haiget kohta, kuigi vastu tahtmist, veel enam äritab. Haige ei saa õõseti magada, läheb närvilikuks, pikapeale isegi kahvatõbiseks. Häbedusmokkadelt kaovad karvad ja rasv, ning nahk lõõb kestama, kui soolavoolustki ei peaks tekkima.

Ei ole märgata teist suguosade haigust, kahvatõbe või muud üldist haigust, siis aitab kohalisest ravitsemisest küllalt. Pehmen-damise abinõudeks on siin vali puhtus, külmad pesemised, istevannid, goldkreemiga võidmine ja booraksiveega pesemine (1 grammi booraksit 300 grammi vee peale), ka sisseõõrumine tinasalviga aitab. Soolavooluse puhul aga tuleb lahja sublimateeritud lahuga pinseldada (0,1—0,2 grammi sublimateeritud 300 grammi destilleeritud vee peale). Head mõju avaldavad ka tsingivitriooni ja vasevitriooni lahja lahu sees (0,5—1,0 grammi 300 grammi vee peale) märjaks kastetud ja kompressina haige koha peale pandud linase-riide tükid. Kärnad ehk koorukesed iga rohu tarvitamise korral ära leotada ja nende asemed puuvilliga ettevaatlikult ära kuiva-tada. Kannab ohatus aga sammaspooliku laadi, peab arsti poole pöörama.

Väliste suguosade sügelemine.

See seisukord on naisterahvale kõige kõrgemal kraadil piinlik ja võib teda viia meeleheitmiseni. Suguosad sügelevad kangesti, nii et ühtlugu kratsima ja õõruma peab, kuid põiekesi või muud ohatust ei ole märgata. Suguosad sügelevad kas vahetpidamata, või kaob sügelemine mõneks ajaks ära ja ilmub siis jälle uuesti. Sügelemist ei tundu mitte ainult välistes suguosades, vaid ka häbedusmäel ja reite vahel. Sagedasti sügeleb ühtlasi terve keha, nii et naisterahva seisukord ülipiinlik on. Mõnikord jääb sügele-mine korraga järele, nii et naisterahvas omal üsna hea tunneb olevat, ainult vahetevahel tundub veel nagu kerget sügelemist, aga sealtamast ilmub sügelemine jälle täie hooga. Soe voodi, soojad ilmad, kohvi ja alkoholiste jookide joomine teevad sügelemise ägedamaks ja tekitavad teinekord isegi sügelemist.

Veelaskmine on vahetevahel takistud, sest sügelemine võib ulatada kusetorusse või jälle tekivad seal ägedad, tuikavad valud; sealjuures on naisterahval alaline veelaskmise tung.

Suguhimu on sagedasti haiglasel kombel kõrgendud. Arvatavasti tuleb üks osa sügelemise juhtumisi onanismusest, kuna aga ka seda ette tuleb, et sügelemine onaneerima kihutab. Haiged naisterahvad, kellel sugulist ühendust muidu mõttesegi ei tule, ärkavad öösel kange suguhimuga ülesse; ka päeval käivad suguhimu hood peal.

Kõige sagedamini tekib sügelemine suve ja talve tulekul. Sagedad on nad ka vaheldusaastatel ja lihavatel naisterahvastel, niisama ka raskejalguse ajal. Sügelemist võivad tekitada ka limavoolused ja põletavate omadustega kusi.

Ravitsemiseks katsutagu kõigepealt kõrvaldada kõiki äritavaid voolusid, sel teel, et päevas 2—4 korda istevannid võetakse, kas jahedamaid või soojemaid, haige enese äratundmise järele. Ka 22° R. järele sooja ematupe loputamiseiga püütagu 1—4 korda päevas voolust kõrvaldada või kahjutaks teha. Väliseid suguosasid puhastagu sagedasti 18° R. sooja vee sisse kastetud puuvilla tükiga. Vajaduse korral võib puuvilla ka häbedusprao vahele ja ematupesse panna, kus ta lima enese sisse imeb. Seda puuvilla peab mitmel korral päevas uuendama.

On sügelemine väljakannatamata äge, siis võib kauemini vannis viibida, kuni 2 tundi. Vanni vesi olgu kas hästi külm või hästi soe, 16—20° R. või 28—32° R. Sellega ühtlasi kaovad harilikult ka valu ja tülitav suguhimu. Sügeleb terve keha, võetagu täisvannid.

Ravitsetakse kirjeldud kombel südilt ja kannatlikult edasi, siis võib kindel olla, et ka kõige visam sügelemine kaob.

Rohtudest võiks pehmendavate abinõudena nimetada booraksi lahu mandlipiima sees ja iseäranis maarjajää lahu. Maarjajää võetagu 1—2 osa 300 osa vee peale, kas istevannideks või ematupesse pritsimiseks. Heaks pehmendavaks abinõuks on ka thymoli lahu (0,5—3,0 grammi thymoli, 10 grammi glitseriini ja 100 grammi puhastud piiritust). Naisterahvas pidagu seda rohtu omal pudeli sees käepärast ja niisutagu sellega sügelevaid kohti käsna või puuvilla abil. See paneb need kohad õhetama ja sügelemine lõpeb ära.

Häbedusmokkade peale sisseõõrumiseks soovitatakse kloroformi (1 osa kloroformi ja 6 osa mandli-õli).

On häbedusmokad alalise õõrumise ja kratsimise tagajärjel paistetama lõõnud ja kangesti valusad, siis heitku naisterahvas mitmeks päevaks voodisse ja pidagu suguosade peal Goulardi-vee ja mõru mandli-vee lappisid (3 osa Goulardi-vett, 1 osa mõrumandli-vett), ka võib niiskeid linaseriide lappisid häbedusmokkade vahel pidada, kui arst mõnda muud ei juhata.

Naha sügelemise vastu aitab ka Acidum salicylicum. 1 gramm seda pulbrit 10 grammi piirituse peale. Sellega sügelevaid kohti niisutada.

Ematupe põletik.

Ematupe põletikku tuleb niihästi tema ägedal (acut) kui ka pikaldasel (kroonilisel) kujul väga sagedasti ette, kord iseseisva üksiku haigusena, sealtsamast jälle ühenduses teiste haigustega.

See haigus võib tekkida väga mitmesugustel põhjustel. Kõigepealt olgu haiguse tekitajatena nimetud puuvilla kuulikesed, käsnakesed ja gummist kaitseriistad, mis kas ravitsemise otstarbel (puuvilla tampoonid) või raskejalgseks jäämise eest hoidmiseks ematupesse pistetakse ja sinna jäävad liig kauaks. Tihti aetakse ka onanismuse otstarbel mitmesuguseid asju ematupesse, mis seda vigastavad ja sel kombel kutsuvad põletiku välja. Ka üleliigne ja tõrniline suguline ühendus võib tekitada ematupe põletikku. Kanged rohud, millega ematuppe loputakse või ravitsetakse, põletavate omadustega väljavoolused jne. võivad ematupe põletikku tekitada, niisama ka kuupuhastuse ja kuse jäänused, kui naisterahvas küllalt ei hoolitse oma suguosade puhtuse eest. Täie õigusega nimetakse haiguse põhjuseks ka üleliigset alkoholi ja kohvi joomist.

Ematupe loputamine liig palava või liig külma veega, niiske põranda peal istumine ja külmad jalad võivad ematupe põletiku soetajaks olla. Ka siit näeme, kui otstarbekohatud on naisterahva riided. Kuna terve ülejäänud keha riietega hästi kaetud on, puudub just välistel suguosadel igasugune kaitse, ja külm tuulel on vaba voli sabade alt ülesse tungida.

Rõuged, sarlakid, difteriitis, soetõbi jne. võivad välja kutsuda ematupe põletiku, iseäranis aga tripper. Tripperi võib küll välja parandada, ematupe põletik jääb aga pahatihti veel kauemaks ajaks alale. Mahasaamise ajal saab ematupp sagedasti vigastud, sellest tekib siis nurgavoodi palavik ja viimasest ematupe põletik.

Väga sagedasti on ematupe põletik ka emaka põletiku, munasarjade paistetuse, pärasoole- ja põiekatarri kaaslaseks, niisama sagedasti tekib see haigus välistest suguosadest peale.

Kahvatõbe puhul puudub enam ehk vähem äge ematupe põletik ainult harva, peaaegu niisama ka skroofulose (näärmetiiskuse) ja suhkruhaiguse puhul.

Ematupe põletikku tuleb ette igas vanusejärgus, isegi lapsed ei jää puutumata, kõige rohkem aga tuleb ette teda suguvõimsate naisterahvaste juures, nimelt tripperikihvti tagajärjel.

Põletik ilmub ematupes kas plekkide näol või katab terve ilanaha. Esimesel kujul on ta raskem. Ilmub põletik kergemal kujul, siis leiame, häbedusmokkasid laiali tõmmates, ematupe ühemõõduliselt punetavat, paistetunud olevat ja mäda eraldavat.

Palju sagedamini tekib plekikujuline (kroonilik) ematupe põletik. Ilanahk punetab siis vähem ja on vähem muutunud, kuid silma paistavad nõõpnõela pea kuni läätse suurused käsnakesed.

Vahel leidub, nimelt raskejalgetel, harvemini nurgavoodis olejatel, ematupe ülemises osas kuni viinamarja suuruseid, hallikalt läbipaistvaid põiekesi, sagedasti korratutes, tihedates kobarates koos. Põiekesed on pealt pehmed, siledad. Kui seesuguse põiekesi löhki torkame, langeb see kokku ja suuremalt osalt tuleb sealt gaasi sisisesed välja, ainult harukordadel vedelikku.

Ematupe diferiitlise põletiku puhul leiame ematupe ilanaha kas üksikutes kohtades või laiemalt olevat sopase-kollase, paiselise, halvasti lehkava, mäda ja virtsa eraldava korruga kaetud, kusujuures ematupest pärastpoole välja tuleb rohekasmusti tükikesi. Paranedes jäävad siin sagedasti armid järele ja ematupp muutub selle läbi kitsamaks.

Haige tunneb sisemist kuumust, kihelemist, ja lima ilmub rohkemal määral, limas leidub ka rohkem verevett, sagedasti on lima valkjast, terava haisuga ja kõrvetab väliste suguosade nahka enam ehk vähem. On ematupe põletiku põhjuseks tripper, siis on lima paksem ja rohekaskollane.

Valusid tundub ainult haiguse ägedama laadi puhul. Siis põleks nagu kõik sees ja ematupe avaus on sagedasti nii hell, et isegi ematupe loputamist raske on ette võtta, ja selleks esiotsa peab tarvitama kõige peenemaid ematupe-torusid. Iseäranis suureks muutub valu nendel naisterahvastel, kellel värske tripper ematupesse hakanud, ja kes siiski sunnitud on ette võtma sugulist ühendust. Pärastpoole vähenevad valud ja ematupe kroonilise põletiku puhul puuduvad nad harilikult täiesti.

Veelaskmine valmistab haiguse alguses ägedat, põletavat valu, kui kusi punetavat ja põletikus olevat ilanahka niisutab; ematupe ägeda katarri puhul võib kusi isegi kinni jääda. Ka väljakäimise tungi tundub sagedamini ja pärasoole tühjendamine sünnitab valu.

Suguline ühendus on ägeda (acut) põletiku puhul valus, sagedasti ülepea võimata, sest et terve ematupe ilanahk paistetunud on. Ka pärastpoole valmistab ta rohkem vaeva kui mõnu, nii et haiged sellest kõrvale hoiavad.

Ematupe äge (acut) põletik vältab umbes 2—4 nädalat, siis ta kas paraneb ära või muutub krooniliseks.

Ematupe põletiku ravitsemisel tuleks kõigepealt kõrvaldada katsuda neid põhjusi, mis teda tekitada aitavad. Kas neid põhjusi aga ülepea eemal hoida saab, on väga küsitav. Siin tuleks kõigepealt kõne alla mõistlik ülespidamine kuupuhastuse puhul. On kuupuhastus kudagiviisi valus, üleliiga rikkalik, siis peaks naisterahvas rahulikult voodis viibima ja enne seda 24—26° R. sooje istevannisid võtma, ka kehamähised on tulusad. Üsna

iseäranis ei tohi kuupuhastuse ajal tantsida. Mõned naisterahvad aga tantsivad otse selle vastu just valehäbi pärast kuupuhastuse ajal. Pidult ja tantsust ära jääda häbenevad nad sellepärast, et siis kohe aru saadaks, mispärast nad ära on jäänud ja ei tantsi. Mõnikord algab kuupuhastus just tantsu ajal, aga ülemalnimetud põhjuse pärast tantsitakse siiski vahvasti edasi. Ülekohtune on ka nii paljude tütarlaste katse kuupuhastust mõnesuguste rohtude varal varemalt kui õigus välja kutsuda, et see pidupäevaks siis juba möödaks oleks. Nii mitmed naisterahvad on arstidele tunnistanud, et nad ettevaatamatad on olnud ja kuupuhastuse ajal tantsinud ning kohe peale seda haigeks on jäänud. Paljud noored neid teevad ennast aga meelega haigeks, kuna nad tublisti äädikat jooval, et selle läbi näost kahvatumaks ja „huvitavamaks“ jääda; hariliku kuupuhastuse asemel ilmuvad neil siis limased mädased väljavoolused. Juba noores lapseas tuleb ka selle järele valvata, et seedimine hästi korras oleks, iseäranis neiuessastumise puhul mitte kõhu kinni olekut ette ei tuleks, sest et sellel pärast väga valusad tagajärjed on. Kahjulikud on ka mesinädalad oma liig sagedate suguliste ühendustega.

Ematupe põletiku ravitsemisel võib sagedasti juba lihtsa puhtusega, sageda pesemise ja loputamisega eesmärgile jõuda. Muidugi ei tohi ematupe loputamiseks võtta liig palavat ega ka liig külma vett, ematupe toru tuleb hästi õrnalt sisse juhtida. Ägeda (acut) ematupe põletiku puhul võivad haiged mõni aeg voodis olla, sagedasti himustavad nad seda ise. Visade, krooniliste ja tripperist tekkinud ematupe põletikkude puhul ei vii lihtne puhtus üksi eesmärgile, vaid siin peab süstemaatikalikult ravitsema: 1) Iste- või kehavannid kolm kuni neli korda päevas, 24—26° R. soojad, $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ tundi iga kord. Vannis võimalikult kõik häbedusmokad laiali tõmmata, et vähemalt ematupe avaus loputud saaks. Ka supeluspeeglit võib tarvitada, kuigi see mõnede arstide arvamise järele iga kord soovitatav ei ole, sest et ta valu sünnitavat, ilanahka vigastavat ja tõbeollusi tahapoole litsuvat. 2) Ematupe loputamised; ematupe-toru õrnalt sisse juhtida ja 2—4 korda päevas 28° R. sooja vett ematupesse voolata lasta. Vesi olgu keedetud ja lastagu soovitava soojuseni ära jahtuda. On ematupe ilanahk kangesti paistes, peab haige loputamise puhul lamama, ainult siis võib loota, et vesi täielikult ematupesse pääseb. 3) Tõbiste väljavooluste sisseimemiseks juhitagu ematupesse, kui vähegi võimalik, niisked puuvilla kuulikesed. Neid ei või kauaks sisse jätta, vaid uuendagu mitu korda päevas. 4) T-mähist tarvitakse ägedate (acut) põletikkude puhul peaaegu alati, kusjuures esmalt 18° R. sooja vee sees märjaks kastetud puuvilla tükk väliste suguosade peale pannakse. 5) Ematupe põletiku kõrva seltsib suuremal osal juhtumistel ka kõhu kinni olek. Selle kõrvaldamiseks tehtagu päevas 18° R. sooja veega üks kuni kolm tühjendamise klistiiri. 6) Alkoholiste jookide, kohvi ja tee tarvitamisest hoitagu eemale.

Rohtudest, mida põletiku kõrvaldamiseks ematupesse pritsitakse, oleksid nimetada: tanniini lahu ($1/2$ — $1\frac{1}{2}$ supilusika täit tanniini toobi vee peale), maarjajää lahu ($1/2$ — 1 supilusikat toobi vee peale), tsingivitriooni lahu ($1/2$ — 1 teelusikat toobi vee peale). Ei ole rohu mõjumist märgata, võib aegamisi tarvitada kangemat lahu.

Sünnis on ka *xeroform*, mida ematupe põletiku puhul ilanaha peale puistakse.

Tripper.

Ematupe *tripperi* võib naisterahvas saada mehelt külgehakkamise teel. Seda ei tule ette mitte ainult liiderlikkudel naisterahvastel, vaid ka viisipäralistel naistel igas seisuses, ilma et neil sellest aimdust oleks, kui mees juba poissmehe põlvest saadik või abielu rikkumise teel tripperihaige on. Kuna tripperihaigus mehel iseäranis kusetoru ilanahas peitub, tungib ta naisterahval ematupe ilanahasse, sagedasti ka emaka ilanahasse, munajuhtidesse ja munasarjadesse. Harilikult laguneb ta ka kusetoru ilanaha peale laiali.

Naisterahva tripper algab palavusetunde ja sügelemisega suguosades. Kuigi ka varsti väheldane limavoolus tekib, ei panda seda esiotsa suuremalt tähele. Aga juba mõne päeva pärast muutuvad valud ägedamaks, põletavamaks, veelaskmine lööb valusaks ja häbedusmokat paistetavad üles, ilma et kõndimine ja kehaliigutused suuremalt raskendud või takistud oleksid. Väljavoolus muutub ohtramaks, paksemaks, mädasarnasemaks, on kollakas-roheline ja vuliseb — kõige kõrgemal kraadil — sagedasti häbedusmokkade vahelt välja. Häbedusprao sisemus ja ümbrus on kuni taguotsani nagu audunud, ja kui kusetoru peale litsuda, tuleb selle punetavast avausest mädasarnast vedelikku välja. — See viimane on selge tripperi tundemärk, sest teiste limavooluste puhul naisterahva suguosadest ei tule kusetorust mädasarnast vedelikku välja. — See seisukord vältab harilikult kaks kuni kolm nädalat; siis jäävad valud vähemaks, väljavoolus muutub limasemaks, kaotab oma mädasarnase välimuse, vältab aga veel kauemat aega edasi ja on ikka veel külgehakkav.

Niikaua kui valud ägedad on, ei tohi haige rammusat toitu süüa, peab seedimise korras hoidma, jahedaid istevannisid võtma, mis kordkorralt ikka kauemini vältama peavad. Loputamiseks on sünnis kummelitee või 1 supilusika täis lysoformi ühe toobi vee peale. Ei ole haiguse seisukord äge või on põletik ülemaljuhatus ravitsemisviisi abil juba kõrvaldud, siis võetakse arsti juhatusel järele kangemaid sissepritsimisi ette.

Meeles peab pidama, et tripperikihvt silmadele väga kahjulik on, ja sellepärast peab käed igakord, kui nendega suguosasid on

puudunud, hooléga ära pesema. Vastasel korral võib väike tilk tripperimäda väga hõlpsasti sõrme külge jääda ja sealt silma sattuda. On juhtumisi ette tulnud, kus naisterahvastel, kellel tripperimäda kogemata silma puutunud, mõlemad silmad paari päeva jooksul päriselt mädanema löid ja silmanägemine kadus. Seesugustel juhtumistel tuleb silmaarst kohe abiks kutsuda.

Pehme sanker.

Pehme sanker ilmub väikese, pehme paisekese kujul esimestel päevadel peale külgehakkamist suguosades ja omandab mõnikord näriva, haavapõletikulise iseloomu. Kaunis sagedasti ajab ta sealjuures ka kubemerahud paistetama. Haige peab võimalikult kohe arsti juure minema, kes paise mõnesuguste rohtude varal varstigi ära parandab ja haigusekihvti laiali ei lase laguneda. Pehme sanker ei ole väga kardetav haigus, kuid arsti poole peab juba alguses kohe sellepärast pöörama, et otsusele jõuda, kas see lihtne pehme või kardetav kõva sanker on. Võhik võib vahetegemisega kergesti eksida ja tagajärjed on siis väga halvad. Paistetavad ka kubemerahud üles (buboonid), siis katsutakse paistetust niiskete-soojade kompressidega laiali ajada või nende valmimist hõlbustada, mille peale arst nad siis lahti löikab ja seest ära puhastab, et nad mädast täiesti tühjaks saaksid.

Kõva sanker (siifilis).

Kõva sanker ilmub valuta vistriku (paisekese) kujul suguosadesse, kolmandal nädalal peale külgehakkamist. Paisekese sisse tekib mäda ja mäda alt ja ümberringi on paiseke kõva ning visa paranema. Kuus nädalat hiljem tekib terve keha peale nahahaigus niiskete plekikeste kujul, mis ruttu ära kaob. Ühtlasi hakkab paise nüüd ruttu paranema. Nüüd aga hakkavad ka kubemerahud valutama ja paistetama, kõrisse ilmuvad paised ja tekivad mitmesugused siifilise märgid, mille kirjeldamine siin liig kaugele viiks. Ei ole inimese kehas mitte ühte elundit olemas, mis siifilise puhul kaasa ei kannataks. Jäetakse siifilise ravitsemata või ravitsetakse oskamata, siis sureb haige viimaks sellesse tõbesse. On haigel aga küllaldaselt kannatust asjakohase ravitsemise läbitegemiseks, saab ta terveks. Iseäranis tähtis on, et haigusega kohe arsti poole pöörataks. Siifilisehaigetel emadel tuleb enneaegseid sünnitamisi ette või nad sünnitavad siifilisehaigeid ja eluvõimetuid lapsi. Ravitsemine jääb täiesti arsti hooldeks. Siifilis ei hakka külge mitte ainult haavamäda kaudu, vaid ka ila, röga, emapiima, vere jne. kaudu, sellepärast ettevaatust! Iga koht ihu või ilanaha peal võib olla selleks paigaks, kust siifilise kihvt tungib inimese kehasse.

Ematupe kramp.

Ematupe kramp seisab ematupe lihaste kramplikus kokkutõmbamises, kui meheliige või arsti sõrm ematupesse tungida püüab. Selle krambi puhul tunneb naisterahvas valu. Sagedasti ei tõmbu ka mitte ainult ematupe lihased üksinda kokku, vaid ka teised vaagna (niute) lihased.

Mõnede arstide arvamise järele seisab ematupe krambi põhjus ematupe avause üleliigses helluses.

Ematupe krampi ei tule mitte harva ette, tema tekkimise lähematest põhjustest oleksid nimetada veel järgmised:

Vigastused ematupe avauses. Saab ematupe avaus esimese sugulise ühenduse katse puhul kergelt viga, siis jääb suguline ühendus sellest ajast peale valusaks, ja niipea kui meheliige haavasse puutub või õõrub, tekib ematupe kramp. Siia hulka kuuluvad ka neitsinaha vigastused sugulise ühenduse puhul. Mida väikesem nimelt neitsinaha avaus on, seda enam kistakse neitsinahk sugulise ühenduse puhul mitmest kohast lõhki, mis küll sagedasti valu sünnitab, kuid need valud on möödaminevad. On aga neitsinahk sitke ja suure auguga, millest meheliige läbitungima pääseb, ilma et neitsinaha ääre katki käristaks, siis saab neitsinahk sugulise ühenduse puhul rohkesti venitada ja õõrutada, mille tõttu valud ja lihasekrambid tekivad.

On ematupe avaus kitsas või on meheliige sellega võrreldes väga suur, siis saab ematupe kokkutõmbav lihas sugulise ühenduse puhul liig palju venitada ja sellest võib tekkida ematupe kramp. Sagedasti seisab häbeduspragu liig kõrgel üleval ja eespool, siis on ematupe avaus iseäranis kitsas. Seesugusel puhul topivad vilumata mehed oma liikme ematupe asemel vastu kusetoru avaust või koguni osalt selle sisse. Sünnib see mitmel korral, iga järgneva sugulise ühenduse puhul, siis venib kusetoru eestotsast laiemaks ja sellega ühenduses seisvate valude tagajärjel tekib ematupe kramp.

Kolmandaks põhjuseks võivad olla põletikud. Sünnib suguline ühendus nii viletsal viisil, nagu eespool kirjeldud, siis kutsub see ematupes suuremalt osalt põletiku välja. Ja kui ka sugulise ühenduse eespool nimetud takistused juba ammu on kõrvaldud, jäävad põletikud ikkagi alale, mis edaspidiste suguliste ühenduste puhul valu ja lihaste krampisid sünnitavad. Aga ka teised ematupe nii kui ka emakakaela, emaka ja munasarjade rikked võivad tekitada ematupe krampi.

Iseäraline kalduvus ematupe krampideks on argadel, närvielistel ja äritud inimestel või ka niisugustel tütarlastel, kes suurt hirmu tunnevad selle teadmatuses, mis neil sugulise ühenduse puhul kõik ette võib tulla, või sugulise ühenduse tagajärgede pärast.

Kõige rohkem tuleb ematupe krampsid ette neiu-eas, kohe peale suguküpsuse ajajärku astumist, aga ka noortel naistel abielu esimestel aastatel.

Suguosades enestes sealjuures suuremaid muudatusi märgata ei ole. Vahel on ilanahk punetav, ära õõrunud ja mõnikord tundub seal ka väikeseid käsnakeste sarnaseid kõrgendusi olevat. Teinekord on kusetoru avaus ja kusetoru ise nii laiaks venitud, et sõrm parajasti sisse libiseb. Mõnedel juhtumistel leidub jälle neitsinaha vigastusi, selle ääred on paksemad ja tursunud. Ka ilanaha kriimustusi tuleb ette.

Tähtsamaks haigusnähtuseks on, nagu juba tähendud, see, et ematupe kokkutõmbav lihas ennaši valu sünnitades kokku tõmbab, niipea kui meheliige või arsti sõrm ematupe avausse tungib. Isegi kõige vähema külgepuutumise puhul mõne muu asjaga tuleb see piimlik seisukord nähtavale ja mõnede arstide seletuse järele tekitavat isegi puhumine väliste suguosade peale või nende kõtistamine sulega ematupe krambi, sama ka paljas mõte sugulise ühenduse või arsti juure läbikatsumisele minemise peale. Aegamisi saavad ka teised naabruse lihastesalgad krambist tabatud, iseäranis pärasoole kokkutõmbav lihas, põielihased, reielihased, nii et naisterahvas ka põie ja pärasoole poolt valu ja piina tunneb. Jalad värisevad tal ja litsuvad kramplikult üksteise vastu. Suguline ühendus toob enesega kaasa kangeid valusid, nii et mõnususe tunnet ülepea ei teki. Kartuse pärast tõrguvad haiged sugulise ühenduse vastu, ja kuna meheliiget sagedasti võimata on täielikult sisse juhtida, siis jääb abielu, enesestki mõista, sigimataks. Läheb suguline ühendus mõnikord, kuigi ägedate valude all, täielikult õnneks, siis võivad ematupe krambi all kannatajad muidugi ka raskejalgseks jääda, kuid ka peale raskejalgsust ja sünnitamist võib ematupe kramp edasi püsida; suuremal osal juhtumistest aga kaob ta kas raskejalgsuse või maha- saamise puhul.

On mehed mõistlikud, jätavad nad sugulise läbikäimise ematupe krambi puhul esiosa järele, siis kaob ka ematupe kramp suuremalt osalt kaunis ruttu, kuid ematupe krambi alguskohta jääb siiski veel erakorrane hellusetunne alale.

Üldine tervise seisukord saab ematupe krambi all suuremalt osalt märksa kannatada, kui seda korratust õigel ajal ei kõrvaldata. Naisterahvad muutuvad ikka närvilisemaks, jõuetumaks, on halvas meeleolus, kahvatud, kannatavad unepuuduse all ja käivad abielu lahutamise ning enesetapmise mõtetega ringi. Seda suurendavad veel sagedasti korduvad, ägedate valudega ühenduses seisvad sugulise ühenduse katsed.

On korratus kõrvaldud, siis on ka kõik teised nähtused sagedasti kui ühe hoobiga kadunud, ja varstigi tunneb naine juba mõnususetunnet ning saab sigivaks.

Peaaegu ilma erandita võib ütelda, et iga ematupe krampi ära parandada võib, ka seesuguseid, mis hästi visad ja kaua kestnud on. Kõigepealt püütagu aga haiguse põhjuse üle selgusele jõuda. Tuleb ka seda ette, et ematupe kramp ravitsemisel kaob, siis aga mõne aja pärast uuesti ilmub.

Tekib ematupe kramp abielu algusel, siis peab naisterahvas enesele kõigepealt selgeks katsuma teha, et suguline ühendus paljudel naisterahvastel alguses enam ehk vähem valus on, ja nõutagu mehelt, et see kõik sugulise ühenduse katsed mõneks ajaks järele jäta, et ematupe ilanahasse või neitsinahasse juhtumisi tekkinud lõhedel aega oleks paranemiseks. Sagedasti viib see üksinda juba paranemisele ja, üksteist usaldades, saavad mees ja naine küll sellega hakkama, et suguelu kohta seletust muretsevad, siis kaob ka naisel igasugune salahirm selle eest. On abikaasad suguelu käsitavatest raamatutest sugulise ühenduse kohta seletusi saanud, siis ei juhi mees oma liiget ematupe asemel erim kusetorusse jne. Ei vii vahepidamine sugulises läbikäimises paranemisele, siis on ematupes arvatavasti põletik tekkinud ja tuleb tarvitusele võtta sellekohased ravitsusabinõud, nagu seda ematupe põletiku kohta juhatanud oleme. Seisab ematupe krampi põhjus selles, et neitsinahk liig tugev on, siis peab arsti poole pöörama, kes kohe abi muretseb.

On ematupe ilanahk kuiv, nagu seda ette tuleb lihahimust puutumata naisterahvastel, siis võib mees oma liikme enne sugulist ühendust glitseriiniga või magusamandliõliga pisut libedaks teha.

Tekivad valuta lihastekrampid, siis aitavad 2 kuni 3 korda päevas ettevõetavad istevannid.

Veesoojus olgu esmalt 28° R., pikkamisi võib siis kuni 32° R. sooja veeni edasi minna. Vannis viibimise aeg — 20 kuni 30 minutit. Soovitav on ka lahkliha ja kintsude masseerimine (soonetasumine).

Üldise nõrkuse ja närviltsuse ravitsemisel talitagu nende kohta antud juhatuste järele.

Krampide pehmendamise rohtudest oleksid nimetada: oopiumiga segatud klistiir ja ematupe loputamine leige, limase lina-seemne teega, niisama ka arsti poolt väljakirjutud oopiumi, morfiiumiga jne. segatud ematupe küünlad, või jälle kokainiga niisutud puuvillakuulike ematupesse pistmiseks.

Ematupe väljalangemine.

See ei ole kahjuks haruldane naistehaigus. Ta seisab alati küll ühenduses emaka iga suurema allapoole vajumisega aga ka iseseisvalt, ilma et emakas paigast liiguks, võib ematupp välja langeda. Siiski peab tähendama, et *kõik* ematupe seinad ilma emaka vajumiseta ühekorraga välja ei lange, vaid ainult osalt. Vahel on ainult üks ematupe ilanaha volt alla vajunud, ilma et naisterahvas sellest kõigevähematki märkaks. Raskemal puhul aga ripub allavajunud ematupp häbedusmokkade vahelt välja, esineb siin suure paistetusega, ja kuna tuul, riiete õõrumine ja kusi väljalangenud ematuppe äritavad, siis tekivad põletikuline valu, paistetus ja haavad, mis kõndimist takistavad, sugulise ühenduse valusaks või võimataks teevad, ühtlasi tundub alkehas litsumist ja pungilolekut. Nende kahe äärmise seisukorra vahel on veel hulk keskmisi haiguseastmeid.

On ematupp juba kaua välja langenud või ravitsetakse teda hooletult, siis tekivad limavoolus, paised, isegi vähjatõbi. Siia juure võib ka teisi haigusi naabruses seltsida.

Iga naisterahvas, kes märkab, et tal ematupp välja on langemas, peaks ennast kohe arsti poolt läbi katsuda laskma. Sealjuures peab selgusele jõudma, kas siin tegemist on tõsise väljalangemisega või on see kasvjas, mis välja tungib.

Neitsidel, kel neitsinahk korralik, tuleb ematupe väljalangemist üliharva ette, läbistikku kõige rohkem juhtub seda nõrga lihasekavaga naisterahvastel ja neil, kes sagedasti sünnitanud ja sünnitamise pealegi veel raske on olnud, kes liig vara nurgavoodist tõusnud, kel sünnitamise puhul lahkliha lõhki kärisenud ja see küllaldaselt hästi ära parandud pole, kes kestvvalt valgetevooluse all kannatanud ja sugulisi liialdusi ette võtnud. Ka liig sagedad ja kestvad liig soojad istevannid või loputused võivad ematupe nii lödvaks teha, et see välja langeb.

On naisterahval mõnel eelnimetud põhjusel kord juba kalduvus selle poole, siis võib ematupp kõigevähema põrutuse või litsumise puhul välja langeda, näit. tugev rõhumine pärasoole tühjendamise puhul, keha põrutused hüpatel, tantsides, kõhides, aevastades, oksendades; sama kahjulikult mõjuvad ka liig kitsas pihik, raskete asjade tõstmine jne.

Ematupe väljalangemine on naisterahvale alati kahetsuseväärt asjaks, sest parandamine läheb ainult harukordadel õnneks. Ja on naisterahval kord kalduvus selleks, siis peab ta olema hästi ettevaatlik. Kõigepealt peab küll üldist tervise seisukorda tõsta katsuma, sest on tervis hea, siis kaob ka igasugune lõtvus kehakoedest ja sooned tõmbuvad pingule, edasi tuleb ematuppe jaheda veega loputada, jahedaid klistiirisid teha, jahedaid istevannisid võtta, tanniini, maarjajää jne. lahu ematupesse pritsida.

Seni on lugu nii olnud, et naisterahvad, kellel ematupp välja langenud, suuremalt osalt mitte kohe arsti poole ei pööra, aastatekaupa, isegi eluaja seda varjul hoiavad. Pöördakse aga kohe arsti poole, kui haigus alles värske on, siis on palju rohkem lootust paranemise peale. Parandamine nõuab kauemat aega ja naisterahvas peab ka ise sel ajal enese eest hoolitsema, muidu ei või ravitsemisel olla kestvaid tagajärgi. On ka ette tulnud, et kaua kestnud ematupe väljalangemine siis paranes, kui naisterahvas raskejalgseks jäi

Ravitsemine algab, nagu tähendud, sellega, et põhjusi kõrvaldada püütakse mis ematuppe välja langema sundisid. Ühtlasi tuleb ematupp paigale seada ja lõdvaks jäänud lihaseid jälle sedavõrd karastada, et nad ematuppe kanda suudaksid. Ematupe paigalhoidmiseks on ka olemas iseäralised gummist rõngad, pesa- saarid, pikemalt kõneleme nendest pärastpoole.

On välja langenud ematuppe tabanud põletik või on ta muutunud kõvaks ja paiseliseks, siis tuleb need vead ära parandada enne ematupe paigalejuhtimist, mis teinekord kaunis raske on, kui ematupe väljalangemine vältanud on juba kauemat aega. On ematupp alles hiljuti välja langenud, tuleb need abinõud tarvitusele võtta, mis lõdvaks jäänud kiusi koomale ja pingule tõmbavad, kusjuures naisterahvas kauemat aega selili voodis peab olema. Nendest abinõudest olgu nimetud: sage jaheda vee sissepritsimine ematupesse, tanniini või maarja-jää lahu sees niisutud puuvilla tampoonide sissetoppimine ematupesse ja arsti poolt väljakirjutud ematupe-küünlad. Soovib naisterahvas jalul käia või jääb eespool nimetud abinõude tarvitamine tagajärjetaks, siis tuleb ematuppe paigal hoida gummist ematupe-rõngaste või iseäraliste bandaside ja T-mähiste abil.

Ei vii ka need eesmärgile või ei saa neid tarvitada, jääb ainsaks tagajärge töotavaks asjaks üle veel lõikus.

Ematupe õõskasvjad (polüüpid).

Seesuguseid kasvjaid ei tule sugugi harva ette, aga suuremalt osalt ei ole nad ka kardetavad, kui nad varakult kõrvale toimetakse või nad nii suureks ei kasva, et ematupe välja langema panevad või emakale korratusi sünnitavad.

Ematupe kasvjaid tuleb harilikult ette ainult üksikult, siiski leidub mõnikord ka mitu kasvjat kõrvuti. Nad on erne kuni pähkla suurused, leidub aga ka õunasuuruseid. Nende sisu on kord kollakas, kord selge, suuremalt osalt on see verivesi, pruunikas, punakas, isegi rohekas. Nende kest on vahel nii õrn, et nad litsudes lõhki lähevad, mõnikord aga ka kõva ja kiuline.

Väikesed ja keskmise suurusega õöskasvjad ei tee suurt vaeva ega tekita muid korratusi. Nad kasvavad pikkamisi, nii et palju aastaid kulub, enne kui nad kanamuna suuruseks saavad. Alles siis, kui suuremad kasvjad ematupe alumises osas asuvad, nii et nad väikeste häbedusmökkade peale rõhuma hakkavad, võib naisterahvas neid märgata. Suuremad kasvjad tekitavad mõnikord valu ja takistavad sugulist ühendust. Ainult harukordadel kasvavad nad nii suureks, et nad veelaskmist ja sünnitamist võivad takistada või ematuppe väljalangemisele sundida. Mõnikord lõhkevad nad iseenesest, hakkavad peale seda jälle kasvama.

Haigus on täiesti parandatav ja ei ole hädaohtlik.

Väiksemad kasvjad võivad ravitsemata jääda. Suuremate kasvjatega saab arst hõlpsasti hakkama.

Ematupes tuleb ette ka suuremaid, kuni lapsepea suurusi ja 10 naela raskeid kasvjaid, kuid ka need ei ole suuremalt osalt kardetavad.

Igatahes peab kasvjate puhul arsti poole pöörama, sest vähikul on siin vahetegemine hoopis raske, pealegi kus karta võib, kas siin mitte tegemist ei ole *ematupe vähjatõbega*. Viimaselt nimetud haigus (*vähjatõbi*) on sedavõrd kardetav, et siin ilma arstita midagi juhatada ei tea.

Emakahaigused.

Suur on naisterahvaste hulk, kes emakahaiguste all kannatavad, ja suurem osa nendest, kes juba aastatekaupa kõiksugu seedimise- ja ergurikete läbi piinata saanud, ei aima ega teagi, kus see haiguseallikas päriselt seisab, mis nende üldist tervist päev-päevalt rüüstab, kuni nad viimaks asjatundja arsti juure juhtuvad, kes nad läbi katsub ja neile selgeks teeb, et neil emakas haige on. Ja on emaka viga parandatav, siis muutub üldine tervise seisukord asjatundlikul ravitsemisel varstigi paremaks. Arstid teavad, kus haiguse põhjus võib seista ja, on neil naisterahvaga tegemist, kes seedimise- või ergurikete üle kurdab ja keda harilikud sellekohased rohud parandada ei suuda, siis juhivad nad oma tähelepanemise suguosade peale ja leiavad sealt tihti peale korratusi, millest haigel enesel aimdustki pole olnud või missuguseid ta valehäbi ja kartuse pärast meelega on varjanud.

Nagu juba eespool tähendud, on emaka seisukoht ja tegevus seesugused, et ta mitmesuguste mõjude alla satub, mis temas hõlpsasti võivad tekitada korratusi. Kúupuhastuse ja raskejalgsuse ajal voolab temasse palju verd, ta suureneb raskejalgsuse ajal ja väheneb peale mahasaamist, suguline ühendus, raskejalgsus, sünnitamine äritavad ja sisekond (sooled) litsub teda jne. Nii sama kergesti võib ta viga saada kehapõrutuste puhul, kuid ka teised haigused võivad teda teha kaaskannatajaks.

Emaka mitmekesisiste üksikute haiguste üleslugemine viiks siin liig kaugemale, me tähendame ainult, et iga naisterahvas oma suguosade, iseäranis emaka eest palju rohkem hoolt peaks kandma, kui see seni harilikult sünnib, siis jääksid tulemata paljud kurvad tagajärjed.

Tunneb naisterahvas enese kauemat aega haige olevat ja on tal pisutki põhjust kahelda, et emakaga kõik asjad küll vist korras ei ole, siis peaks ta viibimata pöörama arsti poole. On olemas palju haigusi, mis iseenesest paranevad, kuid peaaegu kõik emakahaigused on seesugused, mis võimalikult vara arsti vahele-astumist nõuavad ja iseenesest ei parane.

Ja kuigi arstil igal juhtumisel korda ei lähe haigust päriselt kõrvaldada, siiski on haigel selle läbi palju võidetud, kui tal arsti poolt ettevõetud ravitsemise tagajärjel valud vähemaks jäävad ja kaovad, suguosade tegevus jalale seatud ja korraldud saab ning üldine tervise seisukord märksa paraneb.

Igatahes ei ole mitte alati võimalik tagajärjekalt kõrvaldada valu, limavoolust, paistetust, määndumist, kasvjaid jne., ja kus see ka õnneks läheb, seal jäävad siiski mõned korratused vere-ringjooksu ja ergukavasse alale, kuid ka need paranevad ja kaovad asjakohasel ravitsemisel aegamisi. Aga kuigi nüüd arsti juures käimine ja ravitsemine haigele korraga endist tervist kätte ei too, on see siiski parem kui haiguse hooletusse jätmine. On ju tõesti olemas emakahaiguste all kannatajaid naisterahvaid, kes oma toitmist, puhkamist ja eluviisi korraldades ajuti enesel parema tunnevad olevat, aga juba eluviisi vähema kui muutuse tagajärjel tulevad endised valud ja hädad uue jõuga tagasi.

Me soovitame, ei iga naisterahvas, kes emakahaiguse all kannatab, hästi kannatlik oleks, ja ei mitte selles lootuses arsti juure ravitsuse alla ei läheks, et arst tema lühikese aja jooksul tingimata terveks võib teha. Peaaegu kõik emakahaigused on pikaldased ja visad paranema, sellepärast venib ka nende ravitsemine pikale. Haige ei tohi usku ja lootust kaotada ja ei peaks ka ühe arsti juurest teise juure jooksuma, kui see või teine arst teda võimalikult ruttu täiesti terveks ei tee.

Aga naisterahvas ei tohi ka siis, kui tal valud kadunud on ja ta enese juba terve arvab olevat, kohe arsti ülevaatuse alt lahkuda ja oma senist eluviisi muuta, arvates, et arsti juhatusi nüüd, kus tervis juba käes, enam vaja pole täita. Selles eksivad paljud naisterahvad iseoma kõige suuremaks kahjuks ja ka arstil ei ole hea meel, sest ta näeb, et kõik seni kättesaadud head tagajärjed kaduma ähvardavad minna.

Mitmel korral oleme juba tähendanud, et emakahaigused võimalikult vara ravitsemisele tuleksid võtta, sest siis on loota paremaid tagajärgi ja haigus ei saa kaugemale minna. Selleks on aga vaja, et naisterahvas ise nii vara kui võimalik oma *haiguse ära tunneks*. Harilikult on naisterahvad selles asjas nii vilumatad ja hoolimatad iseenesest vastu, et haigust ennemalt ei märka,

kui see juba ähvardava kuju omandab. Sagedasti kardavad nad ka sellepärast arsti juure minna, et nad seal ennast läbi katsuda peavad laskma. See on aga päris asjata häbelikkus, sest arsti huvitavad ainult haigus ja selle parandamine, ei mingi muu asi. Arsti juure minna kartes katsutakse haigust koduste abinõudega ravitseda, vahepeal kasvab haigus aga ikka suuremaks ja seltsivad üldised seedimise- ja ergurikked juure, mis suguosade haigusele veel rohkem pinda valmistavad.

Et seesuguseid viivitusi ette ei tuleks, loeme siin *tundemärgid* ette, mille järele iga naisterahvas otsusele võib jõuda, kas tema *emakas* on *haige*.

Emakas võivad korratud alguses mõni aeg juba võldata, ilma et naisterahvas enese haiglase tunneks olewat. Aegamisi aga seltsivad kõigepealt naabruse õrnematesse elunditesse korratud, iseäranis põiesse ja pärasoolde. Naisterahvas tunneb sagedasti veelaskmise tungi või jälle on veelaskmine valus. Sagedasti tuleb igakord suure valuga ainult vähe kust välja, tuleb ka ette, et kusi segane ja kange haisuga on ning põhja lima kogub.

Pärasoole korratud esinevad äkilises ummuksuse ja läbi-jooksu vahelduses, ilma et naisterahvas selleks mõnda iseäralist põhjust teaks olewat. Tekivad pärasoole pealegi veel hämorroid, siis on see peaaegu alati kindlaks tundemärgiks, et emakahaigus juba krooniliseks on muutunud. Roja ilmub väikeste, kuivade, limaga kaetud tükikeste kujul suure vaeva ja jõupingutuste peale, sagedasti tuntakse väljaskäimise vajadust, ilma et roja tuleks või seda pärasooles ülepea oleks.

Hiljem ehk varem tekivad ebaharilised, kuni valudeni ulatavad, tundmused altkehas, iseäranis nende kehaliigutuste puhul, mis ühtlasi ka emaka liikuma panevad, nimelt kehaseisangu äkilise muutmise, raskete asjade tõstmise, kumardamise ja sirutamise puhul. Need valud tekivad äkki ja kaovad jälle niisama ruttu, kui keha jälle harilikusse seisangusse on tagasi astunud.

Mõnikord tekivad valud ka ilma välise põhjuseta, kaovad ära ja tulevad jälle tagasi, aegamisi muutudes ikka kestmamaks.

Emaka pikaldase põletiku puhul on see elund alati paistetunud ja suurem, või kui emaka köitmed nõrgaks on jäänud, ja emakas selle tagajärjel mõlki on vajunud või paigast nihkunud, siis tundub rõhumist ja nagu rebenemist. Naisterahvas märkab esiotša ainult, et tal selili olles mõnus ei ole ja pärastpoole selili olles koguni valu tundub. Varstigi jõuab ta, kehaseisangut muutes, otsusele, et tal kõige vabam ja mõnukam on küljeli olles, kui sealjuures ka veel reied ülespoole tõmbab ja ülemise keha ettepoole kõverdab.

Muutub valu istudes suuremaks, siis on siin harilikult tegemist emaka suurenemise või teda ümbritsevate kilede (kõlude) põletikuga. Emakahaiguste puhul tundub sagedasti ka väikeses vaagnas iselaadi vastikut täiuse ehk pungiloleku tunnet, iseäranis, kui kauemini paigal istutakse; tihti muutub see isegi ägedaks

valuks ja minestus kipub peale; niisama tuntakse ka piinavat rõhumist lahklihas, kuumust püra-sooles ja väljakäimise tungi.

On naisterahval istudes tundmus, nagu litsuks seespoolt mõni kõva asi lahkliha peale või otseku istuks ta lahklihasse ja püra-soolde litsuva asja peal, siis on põhjust arvata, et emakaelas on põletikus, paistetunud, paisete või kasvataga kaetud on.

Kõik naisterahvad, kes emakahaiguste all kannatavad, tunnevad enestel kõige halvema olevat kõndimise puhul, iseäranis konarlist või kõnklist teed mööda käies. Juba jala ülestõstmine tekitab väikeses vaagnas vastikut, isegi valusat tunnet, ja trepist ülesminemine on neile päris piinlik, rääkimata veel tantsimine või jooksmine, ülepea kõik, mis keha põrutab või niuetes asuvad reielihased liikuma paneb.

Mõnedel naisterahvastel on suguline ühendus valus, ilma et suguosades midagi iseäralikku märgata oleks. Päeval peale seda tunneb ta veel kergelt nõrkust ja väikeses vaagnas paha tundmust; ka see tähendab, et siin tegemist on emaka pikaldase põletikuga, kasvate tekkimisega emakakaelas või paisete tekkimisega emakas.

Kõik naisterahvad, kellel emakas haige, ei või harilikult korsetti, kitsast pihikut kanda ega aluskuue paelu kõvasti kinni tõmmata, ülepea ei kannata nad midagi seesugust, mis sisekonna allapoole litsuks.

Tunneb naisterahvas seni tundmata, aegajalt tagasitulevat paha tundmust altkehas ja soovib teada saada, kus kohas see võõraladiline tundmus õieti pesitseb, kas põhjus siin mitte emakas või munasarjades ei seisa, siis tehku ta mõni ebaharilik liigutus või jõupingutus, nihutagu näit. raske laud paigast, tõstku tool või väike laps ülesse, või hüpaku trepiastmelt alla järgmise astme peale, kohe tunneb ta nüüd selle ebahariliku tundmuse või valu koha lähemalt ära, ja leiab ta selle emaka või munasarjade piirkonnas olevat, siis pööraku kohe vilunud naistehaiguste arsti poole. Enesestki mõista, et ta ennast edaspidi seesuguste liigutuste eest hoolega peab hoidma.

Emakahaiguste puhul ei tundu valu küll alati mitte just emaka piirkonnas, siiski võib paljudel juhtumistel valu laadist ja kohast aru saada, missuguste emakahaigustega siin tegemist on.

Alaliselt suure verepinevuse all seisev ja paistetunud emakas tekitab harilikult nn. pisteid külje sees, s. o. valu, mis kubemes ja puusas asub, ja, sealt algades, puusadest ülesse ja sealt alla altkeha poole välja kiirgab. Seda valu tuntakse sagedamini pahemal- kui paremalpool. Mõõdamines olgu tähendud, et samasugune valu naisterahval ka üleliigse sugulise läbikäimise tagajärjel lühemaks või kauemaks ajaks ilmub.

Valu, mida tuntakse altkehas, otse häbedusmäe kohal, olgu kas käega vajutades, istudes või kõndides, on harilikult tundemärgiks, et siin tegemist on emakakaela pikaldase põletikuga või mõne muu emakahaigusega. Kuna väline vajutus häbedusmäe

peale seda valu vaigistab, siis katsuvad naisterahvad loomusunnil käega sealt kohalt tugevasti vajutada, mille peale valu siis järele annab.

Ristluude valu ei puudu emakahaiguste ajal peaaegu iialgi ja on sealjuures sagedasti üks kõigeraskematest piinadest, iseäranis emaka kauavältava paistetuse, tema allavajumise või tahapoole paendumise puhul. Emaka aegajalt korduvad, väitamise (sünnitamisvalude) sarnased krambid, kusjuures emakasse kogunud lima välja litsutakse, ei ole ka siin sugugi haruldasteks nähtusteks.

Tundub *valu jalgades*, on reite tõstmine ja sirutamine valus, siis tähendab see peaaegu alati et emakas tahapoole on paendunud.

Kõik siin kirjeldud valutundmused esinevad seda kindlamalt emakahaiguste tundemärkidena, kui nendega ühtlasi ka ematupest välja nõriseb verist või mädast lima.

Need on peajasjalikult üldised emakahaiguste tundemärgid, üksikute haiguslaadide eratundemärkide kirjeldamine viiks väga kaugele ja on ka võhikule tähtsusetu, pealegi kus emakahaigusi väga mitmekesiseid on.

Kui naisterahvad kuulevad, et neil emakas on haige, või kui eespool kirjeldud tundemärgid seda arvata lasevad, siis ehmatavad nad harilikult ja arvavad siin kohe tegemist olevat vähjatõbega. Aga kaugelt suuremal osal juhtumistest ei ole lugu nii halb, ja vilunud arst võib oma uurimiste varal peagi tõendada, et haigus kergemat laadi on.

Iga rikkalik kuupuhastus, verenõrise mine kuupuhastuse vaheajal ja kohe peale ärälõppenud kuupuhastust on igatahes kahtlased ja lasevad arvata, et siin ehk tegemist on vähjatõbega. Ka igasugune ebahariline väljanõrise mine (väljavoolus), nimelt niisugune, millel halb hais juures on, peaks naisterahva kohe ajama eri-arsti juure, kuigi see väljanõrise mine üsna kasinavõitu oleks.

Harilikult arvavad naisterahvad vähjatõbe iseäranis valusa olevat, ja puuduvad neil ägedamad valud, siis ei pea nad oma haigust kuigi tähtsaks. Kuid ärgu keegi suuremate valude puudumist tähtsusetaks pidagu. Kuigi valud alguses puuduvad, tundub peagi väikeses vaagnas ajuti nagu litsumist ja valu, niisama ka ristluudes, kubemetes ja kintsudes, iseäranis kõndides, seistes ja sugulise ühenduse puhul. Aegamisi kasvavad valud, muutuvad kestvamaks, puurivateks, pistvateks ja kärstavateks, sähvatavad ristluudest läbi altkeha ja piinavad iseäranis öö-ajal. Siis on aga põhjalik abi lõikuse teel sagedasti kahjuks liig hiljaks jäänud.

Emakahaiguste tundemärkide kirjeldusi lõpetades peame veel tähtsaks, naisterahvastele juhatust anda, kudas nad ennast emakahaiguse ajal peavad *üleval pidama*. Sest on naisterahval kord emakas haige, siis ei tohi ta enam senist viisi edasi elada, vaid ta peab nii mõneski asjas ettevaatlik olema ja haigusest tingitud määrusi täitma, millest väga palju oleneb, olgu nüüd haigus parandav või parandamata, sest igatahes on võimalik haigust halvemaks minemast takistada ja valusid vähendada. Kahjuks

on paljud naisterahvad selles asjas väga hooletud ja ei sea oma eluviisi sellekohaselt sisse, nagu haigus seda nõuab. Selle läbi ei muutu haigus sagedasti mitte ainult halvemaks, vaid ka ravitsemine läheb raskemaks, pahatihti päris võimataks. Järgnevaid määrusi peaks iga naisterahvas, kellel emakas haige, hoolega täita püüdma.

Emaka igasuguse ägeda (acut) haiguse puhul, nii siis kui *palavikku* olemas on, ei tohi naisterahvas *istuda*, *seista*, veel vähem *kõndida*, vaid peab *voodis lamama*. Ka emaka pikaldaste haiguste puhul peab naisterahvas seesugusel korral voodis lamama, kui suguosadest peale kuupuhastuse veel verd nõrgub. Seisab ta aga püsti või istub ta, siis nõrgub verd rohkem ja see mõjub tema peale nõrgestavalt, kurnavalt ning haigus muutub raskemaks ja võib ka veel rohkem laiali laguneda. Aga mitte ainult keha ei pea rahulikult lamama, vaid ka *meeleolu* tuleb hoida igasuguse rahutuse ja ärevuse eest.

Ka *aseme*, *voodi*, omadused ei ole siinjuures tähtsusetad. See ei tohi olla liig pehme, sest et vaagen muidu sügavasti sisse vajub ja selle sisemised osad, iseäranis emakas, selle läbi mõnususeta seisukorda rõhutakse. Muidugi on kõva ase naisterahvale veel vähem mõnususeta, kuid tarvilik. Kõigevähemalt peaks ta oma pehme voodi peale, nimelt altkeha alla, panema küllaldaselt suure hobusekarvade või mererohuga täis topitud padja. Naisterahva seisukord voodis olgu võimalikult *veeloodis*, s. o. vaagen ei tohi vajuda sügavamale kui õlad. Ka olgu reiäed vastu altkeha tõmmatud, missuguseks otstarbeks põlvede alla veel padja toetusse võib seada, et iseäranis mõnus oleks lamada. Seesuguses seisukorras lähevad *kõhulihased lõdvaks* ja nad ei rõhu enam nii raskesti emaka peale. Ka emaka pikaldaste haiguste puhul on naisterahval lamamine ajuti niisama tarvilik, selleks olgu elutoas korda seatud mõnus sohva, mille peal naisterahvas vajaduse korral niisamasuguses seisangus puhata võiks nagu voodiski.

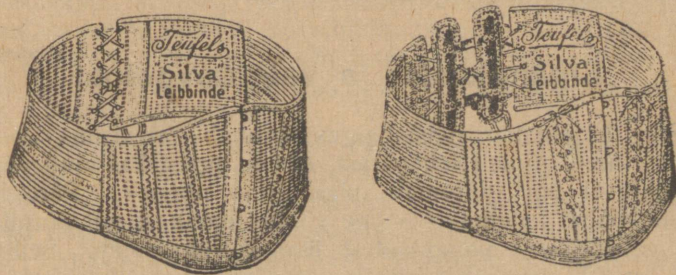
Alaline lamamine avaldaks aga üldise tervise seisukorra peale halba mõju, isu kaoks, lihased jääksid lõdvaks, tekiks verevaesus jne. Sellepärast on soovitatav, et naisterahvas *aegajalt* üles tõuseks ja kergeid liigutusi teeks, kui kehalik jõud seda lubab. Enesestki mõista ei tohi need liigutused kulutada liig palju jõudu. Naisterahvas ei tohi sealjuures iialgi tunda valu altkehas või üldist roiduvust, tunneb ta seda, siis peab ta kohe jälle heitma pikali.

On emaka haigus seesugust laadi, et naisterahvas sealjuures kõndida võib, ilma et see temale valmistaks iseäralist piina, siis on seesugune kehaliigutus alati soovitatav. Muidugi peab see ettevaatlikult sündima ja haige vaadaku, et ta mitte suuri sammusid ei võtaks ja ka kohe kõndimise lõpetaks, niipea kui ta valu või üldist väsimust hakkab tundma. Kõik käigud vältagu ainult lühikest aega, kuid neid võib selle eest peale igakordset puhkamist sagedamini korrata. On naisterahval aga ka kõige vähem kõndimine piinlik, peame temale muul kombel muretsema koha-

vaheldust ja värsket õhku, mis väga heategeva mõjuga on. Kõige sündsam on selleks muidugi ratastega tool, kusjuures jalgade alla tuleb seada padi, et kõhulihased pingul ei oleks.

Hästi kasulik, vahel ka tingimata tarvilik, on *kõhumähise* kandmine. See olgu seesugune, et ta sisekonnale ühtlasi toeks ja kandjaks oleks, kuna ta selle (sisekonna) ülespoole ja taha-poole surub, et see emaka peale ei rõhuks.

Kõigil naisterahvastel, kellel emakas haige, muutub kauane istumine raskeks, ja see tunnistab, et see nende seisukorrale ka kahjulik on. Harilikult jääb naisterahvas sealjuures varstigi väsinuks, tunneb valu ristluudes ja puusades, sagedasti ka pungil-olekut ja rõhumist väikeses vaagnas. Sellepärast ei peaks haige iialgi liig kaua, kuni nende valude tekkimiseni, istuma. Lai, rõngakujuline gummist padi kergendab istumist, kui see istumiskoha alla seatakse.

Joon. 26. Kehavööd „Silva“.

Riided ei tohi aastaegade järele olla ei liig soojad ega ka liig jahedad. Suure hoolega hoidku naisterahvas ennast külmetamise eest, iseäranis selle eest, et altkeha ja reied külma ei saaks, mis hädaohtlikuks võiks saada. Sellepärast olgu kõhumähis altkeha kaitsek ja aluspüksid ning hästi keha järele olev villane koetud aluskuub reite kaitsejaks ja soojakshoidjaks. Hästi otstarbekohased on ka ühest tükist püksid ja särk. Riided ei tohi rinna ja ülepea keha ümber kitsad olla, nii et nad sisekonna allapoole suruksid, vaid rinnakastil olgu yaba hingamise võimalus. Niisama ei tohi ka kuued mitte liig rasked olla ja nende paelad keha sisse nõõrida ja puusasid koormata. Reformriided või kuubesid kandva pihiku tarvitamine on siin soovitavad.

Kuna kõik emakahaiguste all kannatajad naisterahvad ka korratu seedimise all kannatavad, kergesti verevaeseks ja selle läbi närvilikuks muutuvad, siis on siin tugev, rammus toit tarvilik, kui mõni põletik seda ei juhtu keelama. Kõige sündsam on nn. segatoit.

Naisterahvad, kellel emakas haige, on iseäranis hellad ilmade muutuste vastu. Harilikult tunnevad nad enestel niiskete külmade ilmadega parema ja kuivade palavate ilmadega kõige halvema olevat ja kõige mõnukam on neile ühemõõduline niiske soojus. Põhjapoolsetes maakondades elutsevad jõukamad naisterahvad teevad sellepärast hästi, kui nad talveajaks lõunapoolsema, ühemõõduliselt sooja maakoha oma elupaigaks valivad. Ülepea tunnevad seesugused haiged omal suveajal parema olevat kui sügisel ja talvel. Ka niisketes, külmades, päikesepaisteta korterites muutub nende haigus raskemaks, mida korterivalikul silmas tuleb pidada.

Kõigile naisterahvastele, kes emakahaiguse all kannatavad, võime ainult nõu anda, et nad sugulises läbikäimises, nii palju kui vähegi võimalik, mõõdukad oleksid või selle hoopis järele jäta, niisama tuleb ennast hoida ka muude asjade eest, mis sugulist ärevust tekitada võiksid. Pealegi, kus raskejalgsusel ainult kahjulikud tagajärjed võivad olla.

Emakakatarr ja valgetevoolus.

Siin kirjeldatav naistehaigus kannab rahvasuus „*valgetevooluse*“ nime, nimelt sellepärast, et ematupest kas ajuti või kestvalt, vähemal või suuremal hulgal lima nõriseb. Pärilist aga peab siin vahet tegema, kas see voolus emakast või ainult ematupest või mõlemi ilanahkadest ühe korraga tuleb. Sellepärast teevad arstid *emakakatarr* ja *ematupe katarr* vahel vahet. Kumba haigusega igakord tegemist on, seda tunnevad arstid ära juba lima kokkuseadest. Siin kirjeldame ainult esimesena nimetud katarr, kuna ematupe katarr juba eespool läbi vaatasime. Ühtlasi katsume ka selgeks teha mis nimetus „katarr“ tähendab ja kudas valgete voolus tekib.

Igas kohas, kus ilanaha veresooneid üle oma hariliku määra verega täidetud on, tekib *katarr*, s. o. ilanaha ebaloomuline leemetus ja paistetud, ühtlasi langevad ilanaha naharakused rohkemal arvul välja, neid kujuneb küll veel rikkalikumal arvul juure, aga ka need langevad jällegi välja, nii kaua kui katarr kestab. Nõnda tekib nina katarr, mao ja soolte katarr, kõrisõlme ja kopsu katarr, niisama ka emaka katarr selle elundi õõnsuses.

Kuupuhastuse ajal voolab emaka ilanahasse ülirohkel mõõdul verd, nii et paljud kõigeväiksemad veresooneid lõhkevad ja sel kombel kuupuhastuse vere annavad. Enne aga, kui verd nii rohkesti juba on kogunud, ja ka siis, kui veri jälle vähemaks jääb, eraldab see pundunud ilanahk rohkem lima välja kui harilikult. See on loomulik sündmustik. *Jääb* aga ilanahk ka siis, kui kuupuhastus möödab on, nii suure vererõhumise alla või voolab jälle kuupuhastuse vaheajal verd üleliiaga ohtrasti ilanahasse, siis on ilanahk *katarriliseks* saanud, s. t. tekkinud on *emakakatarr*.

Emakakatarri on üks kõige sagedamatest naistehaigustest. Lastel, kes veel suguküpseks pole saanud ja kellel sellepärast aegajalt korduvat verevalgumist suguosadesse (kuupuhastust) ei ole, ei tule ka seesugust katarri ette. Ja kui neil ka teinekord tekib limavoolus suguosadest, siis tuleb see lima ainult ematupest, vähemalt esiotsa.

Emakakatarri tekkimise põhjused võivad olla väga mitmesugused, sagedasti on siin süüdlane vere seisma jäämine (pahtumine) emaka ilanaha veresoontes. Selle vere seisma jäämise põhjuseks võivad omakorda jälle olla südame- või kopsuhaigused, mis vere tagasivoolamist raskendavad. Niisama võivad pärasoole paistetused või pärasoolde kogunud kõvad rojatükid naabruse tõmbsoonte peale sedavõrd rõhuda, et veri emakast tagasi voolata ei saa, sellepärast kannatavad kõige sagedamini emakakatarri all need naisterahvad, kel kõht kinni ja kes palju istuvad. Paljudel naisterahvastel tekib emakakatarri ka liialisest sugulisest läbikäimisest ja onanismusest. Aga ka mitmed üldised haigused, nagu kahvatõbi, skroofulos, tiiskus võivad olla emaka pikaldase katarri põhjuseks. On isegi tähele pandud, et teatud aegadel paljud naisterahvad ühel ajal selle haiguse alla langevad, otseku oleks see külgehakkav.

Pikaldase katarri puhul on emaka õõnsuse seinad märksa muutunud; nad on kangesti paistetunud ja kohevil, pruunikaspunased või hallikad. Limanäärmed hävinevad osalt ja osalt paisuvad nad põiesarnasteks, aegamisi tekivad kasvjad ja verised laigud. Ilanahk muutub kalamarja sarnaseks ja tungib vahel ka emakasuust välja. Emakasuus ja kaelas leidub väga sagedasti kuni ernesuuruseid, ümargusi, läbipaistva vedelikuga täidetud põiekesi, missuguseid Naboti munadeks nimetakse; päriselt on nad aga muutunud, paisunud ja äraumistud limanäärmed.

Emaka *äge* (acut) katarri ei ole harilikult kardetav ja ka ilanahas ei tule ette praegu kirjeldud muudatusi. Tema harilik kestvuseaeg on kaks nädalat. Siiski võib ta minna nii ägedaks, et palavik juure seltsib, mida ette tuleb aga ainult harukordadel. Haige tunneb kiskuvat valu ristluudes ja kubemes, väikeses vaagnas tundub raskust ja pungilolekut, veelaskmine on sagedasti valusavõitu ja vahel tundub sagedat väljakäimise tungi. Kui kõhu alumise osa peale vajutada, siis on see valus. Ematupest voolab esiotsa *selget*, pisut *kleepivat*, särgi peale *hallisid plekkisid* tekitavat, aegamisi *paksemaks*, *tuhmimaks*, *mädasarnaseks* muutuvat ja pesu peale *kollaseid plekkisid* tekitavat lima. See äge katarri jõuab harilikult kaheksa kuni neljateist päevaga lõpule. Valu annab järele, niisama ka palavik, kui seda olemas oli, väljavoolus muutub kasinamaks, kaotab oma mädasarnase välimuse ja kaob lõpuks päriselt.

Emaka *pikaldane* katarri võib küll ka kujuneda praegu kirjeldud ägedast katarrist, harilikult aga tekib ta päris *iseseisvalt*. Ta algab nii pikkamisi ja nõnda valutegemata, et naisterahvas

algust ei märkagi või jälle vähesest väljavoolusest esialgul suuremat hoolidagi ei tea, kuni see viimaks muutub ohtramaks ja tülitavamaks. Mõnedel naisterahvastel on väljavoolus terve haiguse kestvuse aja vähesevõitu, teistel jälle nii rikkalik, et igapäev pesu vahetama ja ööseks rätikud alla peavad panema. Selle iseloomulikuks tundemärgiks, et see väljavoolus tõesti emaka ilanahast tuleb, on see, et aegajalt süldisarnaseid tükkisid ilmub ja plekid, mis ta pesu peale jätab, *kõvad* ja *hallid* on. Jäävad ohtrast väljavoolusest pesu peale aga *kollased* plekid, siis võib kahelda, et väljavoolus ehk ematupe ilanahast tuleb. Emakast tuleval väljavoolusel ei ole pealegi nii *põletavaid* omadusi kui ematupe limal. Kui väljavoolus naha reite vahelt kibedaks teeb, siis on arvata, et ta kas osalt või täielikult ematupest tuleb. Kuna emaka ilanahk paistetanud ja kohevil on ja emakasuusse süldisarnased sitked limatükid kujunevad, siis tuleb sagedasti ette, et lima (väljavoolus) välja ei pääse, vaid emakasse jääb ja selle pungile ajab. Emakas hakkab ennast siis kokku kiskuma ja litsub lima hooaka suurel hulgal välja.

Vältab seesugune pikaldane katarri nüüd kauemat aega, siis muutub *kuupuhastus raskeks* ja *valusaks*. Verd tuleb kuupuhastuse ajal kas liig palju või liig vähe, juhtub aga ka, et veri hoopis ära jääb.

Üldine tervise seisukord ei ole emaka pikaldase katarri puhul *mitte alati märksa* rikkas. Leidub neiusid ja naisa, kes ohtrast väljavoolusest hoolimata oma endise jõu ja värske välimuse juure jäävad. Suuremalt osalt aga kannatab tema all ka üldine tervis, iseäranis kui naisterahvas kahvatõbe või verevaesuse poole kaldub on; naisterahvas kaotab oma värske jume, jääb lõdvaks ja väsinuks, läheb kiirelt kõhnaks, silmade alla tekivad kas sinised jooned või närtsinud välimusega nahakotikesed; nägu näitab pisut pundunud olevat ja vaade on tuhm, niiske ja janunev.

Kuna emaka ebaharilik seisukord ühtlugu selle erkusid erutab, siis muutuvad need hellaks, mille tagajärjel tekivad hüsteeria, halb meeoleolu, meeltepettused ja krambid. Niisama tekib emaka pikaldase katarri puhul peaaegu alati ka pikaldane kõhukatarri. Mitmed neid ja naised, kes kannatavad hüsteeria ja kõhukatarri all, võivad vabaneda oma haigusest alles siis kui ära parandakse emakakatarri.

Tähelepanemiseväär on see asjalugu, et emaka pikaldase katarri all kannataja naisterahvas ka kõige ägedama väljavooluse puhul raskejalgseks võib jääda, kui katarri kuni munajuhtideni edasi ulatanud ja neid ära umistanud ei ole. Suuremalt osalt aga sünnitavad naisterahvad siis enneaegselt.

Pikaldane emakakatarri vältab harilikult kaua; jäetakse ta hooletusse või on ta muidu visa paranema, siis võib ta tekitada veel teisi rikkeid, nagu emaka mõlk, emaka suu kinnikasvamine jne. Sellepärast on see naisterahvaste tervislisele seisukorrale väga kahjulik, kui nad haigust valehäbi pärast varjavad ja mitte

kohe arsti juure ei lähe. Seltsivad siia juure veel teised haigust hõlbustavad tingimised, nagu verevaesus, skroofulos, onanismus, rohke suguline läbikäimine või istuv eluviis, siis muudab see haiguse veel raskemaks.

Mis puutub ravitsemisse, siis tuleb siin kõigepealt üles otsida emakakatarri põhjus. Kuna see aga asjatundja arsti asi on, siis selgub iseenesest, et haiguse tekkimise puhul kohe peab pöörama naistearsti poole. Kaunis sagedasti on haiguse põhjuseks hoolestusse jäetud kõhu kinniolek, ja ta kaob sagedasti vabatahtlikult, kui seedimine jälle korda seatakse. Enesestki mõista ei kao katarri ka siis iialgi, kui emakas kasvjaid leidub, mis teda ikka edasi erutavad. Esmalt tuleb kõrvaldada kasvjad, siis saab ka katarrist jagu. On haiguses süüdi üldised terviserikked, nagu kahvatõbi, verevaesus, skroofulos, tiiskus, siis on arusaadav, et emaka kohalik ravitsemine seni tagajärjetaks jääb, kuni need üldised rikked paranemist pole leidnud.

Kohalise ravitsemise peasihiks on vereringjooksu korraldamine, iseäranis vere pahtumise kõrvaldamine tõmbsoontes. Selleks tarvitagu ööseti 18° R. kehamähiseid ja 22° R. mähiseid reitemarjade ümber. Igal hommikul tuleks pesta tervet keha 18° R. veega ja kerge soonetasumise viisil kuivatada, mis omast kohast ka vere käima paneb. Sellesamaks otstarbeks on head ka leiged vannid iga päeva tagant 15—20 minutit. Ei ole täisvanni käepärast, siis teevad 26°—24° R. kehavannid peaaegu sellesama hea ära. Iga päev tuleb teha kaks ematupe loputust, esimene kord ühe toobi 30° R. veega ja teine kord kohe selle peale 22° R. veega, see veesoojuse vaheldus elustab iseäranis vereringjooksu ja vaigistab ühtlasi valu. Vananenud haiguse puhul on soovitatav alkeha soonetasumine seestpoolt ja väljaspoolt. Seestpidine soonetasumine sünnib sel kombel, et pahema käe nimetissõrm ematupesse pistetakse, kuna teine käsi kõhu alumise osa peal nõnda asub, et emakas selle käe ja pahema käe nimetissõrme vahele satub; siis sõtkutakse emakat parema käe ja pahema käe nimetissõrme abil. Kõhu kinnioleku puhul tuleb sagedasti tarvitada 18° R. tühjendamise klistiirisid ja ka nn. kestvaid klistiirisid. Kestva klistiiri jaoks lastakse kõigest üks viinaklaasi täis 14° R. vett püra-soolesse, kuhu see ka jääb. Ka need klistiirid aitavad verd ära tõrjuda emakast. Peale selle tuleb igapäev ematupesse pista 18° R. veega niisutud puuvilla tampoon mis, esimeseks, lima enesesse imeb ja, teiseks, niiske-sooja kompressina emaka ematupesse ulatava osa peale mõjub. Ta juhib vere emakaelast ja selle ilanähast eemale, ja juba mõne nädala pärast kaob põletikuline ägedus. Ka Naboti munad paranevad selle läbi.

Ematupe loputamise veele võib ka rohtusid sisse segada, tsinkvitriooli, maarjajääd, booraksit või tanniini (1/2—1 supilusika täis ühe toobi vee peale).

Ematupe loputamise juures on aga ka tähtis, et see ka õieti ja otstarbekohaselt sünniks, millest suurem osa haigeid kahjuks

ei hooli, sest harilikult lastakse liig *vähe* vett ematupesse voolata ja kehaseisang sealjuures ei ole otstarbekohane. Vesi peab kõigepealt puhastama ematupe ja emakakaela sitkest, venivast limast ja selleks peab vett nii palju olema, et ta emaka ematupesse ulatava osa otse üle ujutaks. Ja enne kui rohtu sisse pritsitakse, tuleb ematupp ikka puhta veega ära loputada, vastasel korral ei puutu rohi limaga kaetud ilanahkade vastu ja jääb mõjutaks.

Kuna emaka äkilise katarri puhul paranemist toovad juba lihtsad leige veega loputused, nõuab pikaldane katarri peale esialgsete leige veega loputuste pärastpoole veel rohtusid, nagu seda juba eespool tähendamise. Mis *halvasse haisusse* puutub, siis hävitavad seda kui ka teda tekitavat määndumist kõige paremini järgmised rohud: kali hypermanganicum (1 gramm 2000 grammi vee peale), thymol (1 : 1000), sublimaati: (1 : 9000, väga kihvtine, ettevaatust!), kreoliin (5—10 : 1000), lysol (5—10 : 1000), boorhape (30—40 : 1000). Tekivad ematupesse lima põletavate omaduste tagajärjel nahata ja valusad, isegi paiselised kohad, siis aitavad eespool nimetud rohtude, maarjajää, tanniini, booraksi jne. lahjade lahude sissepritsimised (1—2 teelusika täit rohtu toobi vee peale).

Sissepritsimisi emakasse enesesse, nii ka selle puhastamist, rookimist jne. võib ette võtta ainult arst, kes ka kasvjad sealt kerge vaevaga ära kaotab.

Emaka äge põletik.

Emaka põletiku all mõistetakse nende lihaste- ja köitkoede põletikku, millest emaka seinad koos seisavad.

Haiguse põhjused võivad olla: hädasaamised kuupuhastuse puhul, nagu külmetamine, toores suguline ühendus, loputamine liig külma veega jne.; altkeha vigastused, nagu kukkumine, löömine, tõukamine; emakasse sattunud võõrad asjad, nagu tampoonid, käsnad jne.; naabruse elundite katarrid ja põletikud, millest haigus emakasse edasi laguneb.

Emaka ägeda põletiku puhul paisub emaka ülemine osatublisti ja on pehme ja kobe, peaaegu taignalaadi. Lihastesalkades leidub erne- kuni mandlisuuruseid mädahaavu.

Haigus algab harilikult koormava raskuse ja kuumuse tundega altkehas, mis suuremalt osalt juba järgmisel päeval ägedaks valuks muutub. Harilikult käivad haigel esmalt külmad värinad üle, millele siis järgneb kõrge palavik.

Kuupuhastus jääb kohe ära, kui haigus juhtub tekkima tema alguse ajal. Siiski võib ette tulla, et emakast ägedalt verd voolama hakkab (emaka verine põletik).

Valusid tuntakse osalt väikeses vaagnas, osalt kõrgemal; ulatab põletik ka kõhukile peale, siis tuntakse valu üle terve keha. Kõhu peale vajutamine teeb valu suuremaks, niisama ka ägedad kehaliigutused, ka kõnelemine, aevastamine, kõhimine.

Väljakäimine ja veelaskmine on harilikult korratutes; haige tunneb kanget väljakäimise ja veelaskmise tungi, kuid niihästi üks kui teine on valusad. Alguses on kõht lahti, jääb aga varsti kinni. Külmavärinate puhul tuleb mitmel korral ette ka oksendamist.

Emakast voolab isegi siis, kui haigeksjäämise aeg kokku ei lange kuupuhastuse ajaga, esiotsa verist, pärastpoole mäda-sarnast lima välja.

Valud ja limavoolus jäävad harilikult juba mõne päeva pärast vähemaks, ja on ravitsemine asjakohane, kaob haigus täielikult. Tuleb aga ka ette, et haigusele emaka pikaldane katar järgneb või sigimatus jne. Mädapaised lõhkevad kas emaka õõnsusse, pärasoollesse või põide ja paranevad siis harilikult. Täbaram on lugu, kui need paisid lõhkevad vabasse kõhuõõnsusse, siis toob see peaaegu alati kaasa surmava kõhukile põletiku.

Kuna sel haigusel, nagu tähendud, väga rasked ja keerulised tagajärjed võivad olla, siis tuleb *viibimata* pöörata arsti poole.

Haige peab rahulikult voodis viibima, päevas kolm kuni neli 26° R.—24° R. kehavanni võtma, ka sage ematupe loputamine esmalt keedetud ja siis 20° R. peale jahutud veega on soovitatav, kuid irrigaator seatagu madalasse, nii et vesi kuigi suure hooga ei voolaks. 16° R. kehamähiseid tuleb iga tunni tagant vahetada ja kolm kuni neli korda päevas 1/2 teeklaasi täit 14° R: vett kestvaks klistiiriks pärasoolde pritsida. Vere ärajuhtimiseks emakast on ka 18° R. reiemähised soovitatavad, mis-suguseid iga 3—4 tunni järele uuendada tuleb. Juba kahe kuni kolme päeva pärast võivad vannid, loputamised, mähised jne. harvemaks jääda ning 1 kuni 2 nädala pärast on haigus heal juhtumisel möödas. On haiguse ägedus juba murtud, siis tarvitagu 28° R.—30° R. niiskeid-sooje kehamähiseid, mis emaka paistetust alandada aitavad.

Emaka pikaldane põletik.

Emaka pikaldane põletik võib tekkida väga mitmesugustel põhjustel. Nimetame siin mõned nendest: emaka puudulik tagasikujunemine endisse seisukorda peale raskejalgsust või aborti; emaka enese rikked, nagu paigast nihkumine, väljalangemine ja mõlgid, kasvjad jne.; naabruse elundite haigused; sugulise ühenduse katkestamine enne meheseemne väljavoolamist raskejalgsuks jäämise eest hoidmise mõttes; südame-, kopsu- ja neeruhaigused, mis vereringjooksu korralikult ei lase sündida.

Haigeks jäävad kõige suuremal arvul need naisterahvad, kes juba on sünnitanud või kellel on olnud abort.

Haigus algab harilikult pikkamisi, kui ta mitte emaka ägedast põletikust ei ole kujunenud. Naisterahvad, kes sünnitanud või kellel abort olnud, ei tunne ennast altkehast enam nii terved olevat kui enamalt, iseäranis kui nad vara nurgavoodist tõusevad ja raskemaid töid ette võtavad. Päris haiguse tundmus algab, aga suuremalt osalt alles esimese kuupuhastuse puhul peale nurgavoodit. Altkehas tundub raskust ja rõhumist, ristluud valutavad, kõht on kinni, kõhu kinniolek vaheldub vahel läbijooksuga, ematupest voolab lima, veelaskmise tungi tundub sagedasti, kuupuhastuse vaheajal nõriseb ematupest ajuti korratult verd.

Harilikult ei hooli haige nendest korratustest suuremat ja alles siis, kui kuupuhastus aegamisi ikka valusamaks muutub, mõtleb ta abiotsimise peale. Ristluude- ja kõhuvalud lähevad lõpuks nii piinavaks, et haige on sunnitud voodisse heitma, ja tahab ta voodist vägise välja jääda, siis tulevad tal peale nõrkusehood, „verekrambid“, nagu rahvasuu ütleb. Umbes nädala pärast annavad valud märksa järele, kuid mitte täielikult, ja „salavalu“ jääb vaagnasse alale. Kuna visa kõhukinniolek tervist veel rohkem halvendab, siis harjuvad haiged tarvitama kõhtu lahti tegevaid rohtusid. Kõige parema tunnevad haiged omal olevat kahe kuupuhastuse vaheajal, sest et emakas sel ajal vähe verd on, kuid üsna terved ei tunne nad ennast sellegipärast veel olevat.

Kuupuhastus on sagedasti korralik, kuid tuleb ette ka ohtvat verevoolust niihästi kuupuhastuse ajal kui ka kuupuhastuse vaheajal. Haiguse hilisematel järkudel tuleb kuupuhastuse ajal üsna vähesel määral verd, iseäranis jõuetuks ja verevaeseks jäänud haigetel.

Mitmed haiged põlgavad *sugulist ühendust*, sest et nad sealjuures jälle valu tunda saavad või neil verevoolus algab. Sagedasti jäävad nad sigimataks, sest et põletik mõnikord ühtlasi ka munajuhtidesse ja munasarjadesse ulatab. Jääb naisterahvas siiski raskejalgseks, siis tõugatakse loode harilikult juba neljandal või viiendal kuul välja, tuleb aga ka juhtumisi ette, kus raskejalgsus korraliku sünnitamisega lõpeb.

Üldine enesetundmine on suuremalt osalt halb ja haiged „lõpevad vahel päriselt ära“, nagu rahvasuu ütleb, iseäranis kui isu puudub, kõht kinni on, kuupuhastus valu teeb ja ühenduses seisab rohke verekaotusega. Sagedaks piinajaks on ka ühekülgne peavalu.

Haigus vältab harilikult väga kaua, ajuti nagu kaoks ta päriselt ära või on parem, sealtamast aga läheb ta jälle halvemaks; nõnda vaheldamisi ikka edasi. Peale vaheldusaastaid paraneb haigus sagedasti iseenesest pikkamisi, kuid mitte alati, ja tuleb ka juhtumisi ette, kus ta just sel ajal ajuti peaaegu väljakannatamataks muutub. Sagedasti vältab emakapõletik kuni rauaga eani edasi, siis kestab ka kuupuhastus erakorraselt kauemini

või jälle nõriseb suguosadest vahetevahel korratult verd. On haige raskejalgsuse korralikult läbi teinud, siis tuleb paranemine sagedasti iseenesest. Võib aga ka ette tulla, et raskejalgsus või abort emaka pikaldase põletiku veel raskemaks teevad. Vältab haigus kauemat aega, siis kisub emaka kõitkude ennast kokku, emakas ise muutub sellel läbi väiksemaks ja kõvemaks, kuid ühtlasi on siis ka haiguse ägedus murtud ja ei ole enam karta, et ta ajuti raskemaks muutuks, nagu see seni sündis.

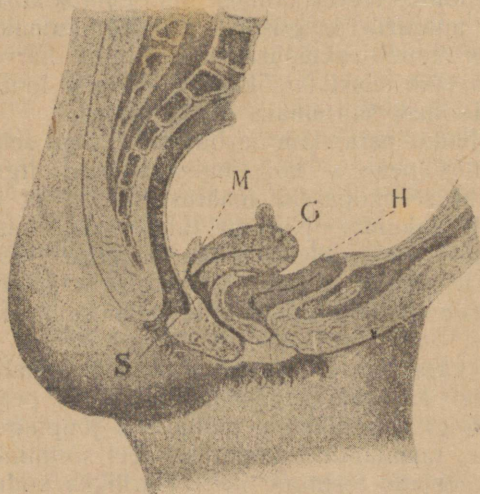
Emaka pikaldane põletik otsekohe elukardetav ei ole. Hädaohtu tekitavad peaaesjalikult liig rohke verevoolus ja põletiku edasilagunemine kõhukile peale. Aga ka muidu on see pikaldane põdemine hädaohtlik. Sagedasti tagasitulevad valud ja piinad riisuvad haigelt kogu elurõõmu, teevad ta naise ning ema kohuste täitmiseks kõlbmataks ja muudele haigustele vastuvõtlikumaks. Iseenesest paraneb haigus enne vaheldusaastaid ainult harva. Asjakohase ravitsemise läbi võib siiski täielikku paranemist loota, kuigi emakas harilikust mõödust suuremaks peaks jääma.

Emaka pikaldase põletiku parandamine on raskem kui selle eemal hoidmine. Sellepärast peaksid kõik naisterahvad nurgavoodi puhul täpipealt kõiki sellekohaseid määrusi täitma ja ei koguni mitte liig vara sealt lahkuma. Niisama tuleb seda silmas pidada, et seedimine alati korralik oleks ja ka sugulises läbikäimises peab piiri pidama. Emaka paigast nihkumist ja katarri tuleb õigel ajal sellekohaste abinõudega ravitseda, niisama ka kuupuhastuse korratasi.

On aga haigus kord käes, siis ei aita mitte üksinda kohalik ravitsemine, vaid haige peab ka oma eluviisi muutma. Ta peab ennast igatepidi hoidma kõigi kahjulikkude mõjude ja jõupingutuste eest, nagu tantsimine, ratsutamine, konarlisel teel sõitmine, treppidest käimine, raskete asjade tõstmine jne. Harilikka koduseid talitusi võib ta ju talitada, ja kasulik on, kui ta igapäev 2—3 tundi jalutaks, ilma et ennast sealjuures üleliiga väsitaks; kauane voodis lamamine mõjub selle vastu kahjulikult, sest et kehatoitmine siis halvemaks muutub ja veri altkeha tõmbsoontes pahtuma lööb. Kohvi, tee ja õlle joomise eest tuleb hoida, soovivad on selle asemel rõõsk ja hapu piim, puuvili, aiavili, sai jne. On kõhu kinniolek visa kaduma, siis tarvitagu 18° R. tühjendamise-klistiiri mõõdukalt. Suguline läbikäimine tuleb kas hoopis maha jätta või sündigu hästi kasinalt. Muu ravitsemine on samasugune, nagu emaka pikaldase katarri kohta juhatud.

Emaka paigast nihkumine.

Emaka seisukoht on seesugune, et ta igalepoole liikuma annab, ühtlasi seisab ta pärasoole ja põie mõju all. Kogunevad pärasool ja põis väljaheiteid täis, siis kerkib emakas pikkamisi püsti ja rõhutakse ülespoole, saavad need aga tühjendud, langeb emakas jälle ettepoole ja allapoole. Juba püsti seisemisel vajub emakas isegi neitsil pisut allapoole, nii et ematupp lühemaks muutub, lamades aga nihkub ta ülespoole. Ka sugulise ühenduse puhul kerkib emakas 5—6 sentimeetrit ülespoole, ilma et valu tekiks, ja arsti sõrm võib emaka läbikatsuse puhul 10—15 sentimeetrit kõrgemale lükata nii et emaka põhi peaaegu nabani ulatab, ilma et sealjuures mingisugust takistust tuntaks või see valu sünnitaks. Nii-sama võib käega kõhu peale vajutades emaka alla ematupesse lit-suda ja, lõpetame meie vajutamise, kerkib emakas jälle tagasi oma endisse seisupaika.

Joon. 27. Emaka seisang tühja põie ja pärasoole puhul.

S. Ematupp. M. Pärasool. G. Emakas. H. Kusepõis.

Kuna emakas nii hõlpsasti igalepoole liikuma annab, siis võivad selle läbi mitmesugused haigused tekkida, mis emaka paigast nihkumise nime kannavad. Nendest haigustest on tuntud emaka mõlk ettepoole ja tahapoole, kusjuures emakas keskelt mõlki läheb ja ta põhi ettepoole või tahapoole vajub; emaka paendumine ettepoole ja tahapoole ja lõpuks emaka osaline või täielik allapoole vajumine. Tõukab mõni paistetud emaka ülespoole, siis kõneldakse emaka ülespoole nihkumisest.

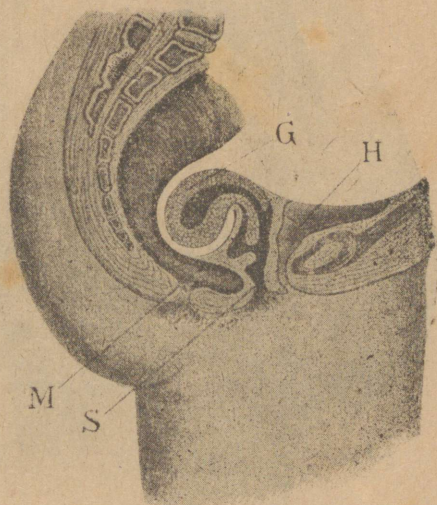
Emaka mõlgi tekkimise põhjused võivad olla väga mitmesugused ja arstide seas valitsevad selle üle mitmekesised arvamised. Osalt arvatakse, et põhjus emaka koes eneses seisab, osalt jälle arvatakse, et kude alles siis muutuma hakkab kui mõlk juba olemas on, ja ettepoole mõlgi põhjuseks olla see, et emaka kõitmed kas sündimisest saadik lühikesed on või pärasoole

lühikeseks on jäänud. Kuna köitmed lühikesed on, siis hoiavad nad emaka alati ettepoole lāngus ega lase teda siis üles kerkida, kui põis kust täis on.

Naisterahvastel, kes sünnitanud, tuleb suuremalt josal ette emaka mõlk tahapoole, ja peaaegu kindlasti võib arvata, et see on tekkinud sünnitamistest või enneagsest sünnitamisest, pealegi kus sedalaadi mõlki naisterahvastel, kes veel sünnitanud ei ole, harvemini leidub. Põhjuseks on siin küll see, et emakas peale ihuvilja väljaheitmist ennast mitte korrapäraselt kokku ei tõmba ja endisse seisukorda tagasi ei kujune, välja venib ja lõdvaks jääb; kuna aga emaka põhi iseenesest raske on ja ka sisekond omaltpoolt veel vajutada aitab, siis vajub ta keskelt mõlki. Muidugi aitab mõlgi tekkimiseks kaasa ka see, et nurganaised esimesel kahel nädalal peale sünnitamist rahulikult selili lamavad. Tuleb ka ette, et emakas ennast mõne aja pärast jälle tugevamini hakkab kokku kiskuma, siis kerkib ühtlasi ka tema põhi ja mõlk kaob iseenesest. Ei sünni seda aga mitte, siis muutub mõlgi koht verevaesemaks ja selle läbi nõrgemaks, kõhnemaks. Emakasein läheb õhemaks ja mõlk suuremaks. Tahapoolse mõlgi sagedamaks põhjuseks on ka veel parajalt suguküpsiks saanud tütarlapse varane abielushehtmine, lasterikkus (sage sünnitamine), abort ja see, kui sünnitamine ainult tangide abil võimalikuks saab.

Naisterahvastel, kes veel sünnitanud ei ole, tuleb, nagu juba tähendud, kõige sagedamini ette emaka ettepoole mõlki. Neitsi emakas on juba loomulikult pisut ettepoole paendunud, seltsib sinna juure veel kestev valgetevoolus nooremas eas ja muutub emakakael vanemas eas nõrgemaks, siis võib mõlk väga hõlpsasti tekkida. Põhjuseks võib olla ka see, et emaka köitmed lühikesed on või emaka seintesse paistetused tekivad, niisama ka läbipõetud põletikust järelejäänud armid.

Enesestki arusaadav on, et mõlk emaka koe peale kahjulikku mõju avaldab, niisama ka emaka tegevust takistab, iseäranis lima

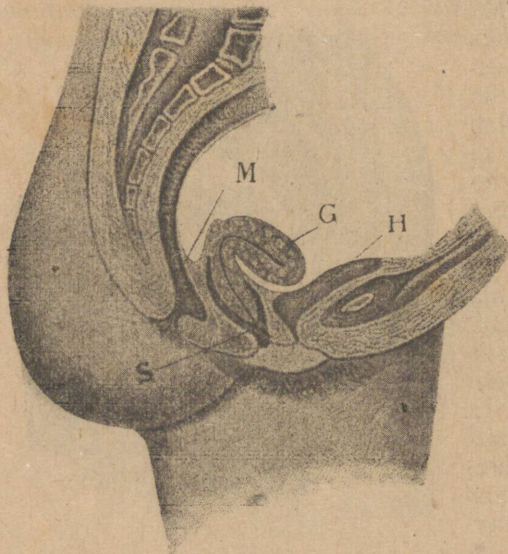

Joon. 28. Emaka mõlk tahapoole.

Pärasool on kokku litsutud, ematupp on peaaegu püstloodis, märksa lühem ja kokku nihutud. G. Emakas. H. Põis. M. Pärasool. S. Ematupp.

ja vere väljavoolamist ja sigitava seemne sissepääsemist märksa takistab. Vereringjooks emakas muutub korratuks, ilanahk katarrialseks ja hakkab rohkesti lima välja eraldama, tekivad paised, emakas muutub suuremaks ja raskemaks.

—Millest aga võib nüüd naisterahvas õigel ajal ära tunda, et tal emaka mõlk on? Kõigepealt muutub kuupuhastus valusaks ja korratuks, sest vere väljavoolus on enam ehk vähem raskendud; kuupuhastus tuleb kord hiljem, kord varem ja vältab vähemat aega, ka verd voolab vähem välja; ristluudes, puusades ja alt-

Joon. 29. Emaka mõlk ettepoole.

Ematupp on märksa lühem, emaka ematupesse ulatav osa ebahariliselt pikk. G. Emakas. H. Põis. M. Pärasool. S. Ematupp.

aegamisi raskeks ja valusaks, niisama tuntakse sagedasti kibedat väljakäimise ja veelaskmise tunni, kõht on kinni, haige muutub närvilikuks kuni hüsteeriani. Sigimatus on sage nähtus.

Jäetakse haigus ilma ravitsemata, jääb naisterahvas sagedasti eluajaks põduraks. Tuleb aga ka ette, et haiguse tundemärgid kaugeltki nii ägedal kujul ei ilmu, või mõne aja pärast jälle kaovad, kuigi mõlk ikka veel alale jääb.

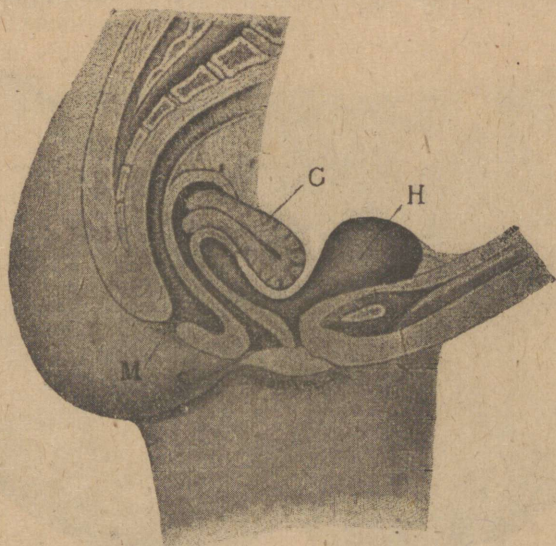
Haigus on väga pikaldane ja paraneb iseenesest ainult harukordadel. Peale vaheldusaastaid, mil ematupe tegevus lõpeb, jäävad valud harilikult vähemaks, iseäranis kui emakas rauga eas kokku kisub.

Ravitseda püüavad arstid mitmel viisil, kahjuks on aga seni kätte saadud väga vähe häid tagajärgi. On mitmesugusid riistaid

kehas tekivad kuupuhastuse ajal ebaharilised valud. Kange valuga tulev veri on tardunud tükikestega segamini ja ka kuupuhastuse vaheajal käivad emakast läbi seesugused valuhood kui sinna lima kogunud on ja see nüüd vägivaldselt välja heidetakse. Kuna ilanahk katarrialseks on muutunud, siis tekib varsti valgetevoolus emakast. Suuremalt osalt tuleb ka haiguse algul kuupuhastuse ajal palju verd välja, mille peale siis alles valud algavad ja verevoolus järgnevate kuupuhastuste ajal kasinamaks jääb. Väljakäimine ja veelaskmine muutuvad

välja mõeldud, mis emakasse asendakse, et nad seal mõlgi jälle sirgeks ajaksid, kuid mitmed arstid tähendavad, et need mitte ainult kasutad ei ole, vaid ka kahjulikud. Niisama tagajärjetaks jäävad ka rohtude sissepütsimised, istevannid jne.

Üksikutel juhtumistel aitab asjatundjate poolt ette võetud soonetasumine kaunis hästi, niisama ka haigusekohase kehavöö kandmine. Ülepea aga tarvitakse kõige rohkem *ematupe-pessaarisid*. Paljud arstid soovivad löikamist.

Joon. 30. Emaka ettepoole paendumine.

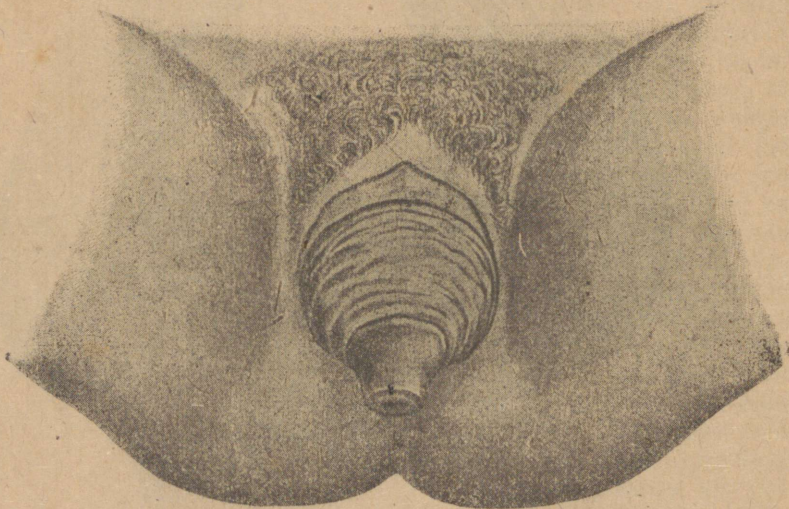
Emakasein on pikaldase põletiku tagajärjel paksemaks muutunud.

G. Emakas. H. Põis. M. Pärasool. S. Ematupp.

Emaka paendumine seisab selles, et ta kas ettepoole või tahapoole paendub, ilma et sealjuures enesele mõlki sisse võtaks. *Ettepoole* paendub emakas põie peale, kuna tema suu tahapoole, pärasoole poole on juhitud, sest et ta mõlkis ei ole. Suuremalt osalt ei paendu emakas just mitte liig palju ettepoole, sest et kusega täidetud põis temale toeks on. Seesugusel puhul ei sünnita paendumine iseenesest ka valu, kui emakas mõnda muud haigust ei juhtu olevat või ta suurenenud ei ole. Kuna emakas aga kuupuhastuse ajal siiski üles pundub, siis on niisugusel korral tunda nagu rõhumist ja kärisemist. Valud tulevad kõigepealt põiest, sest et ettepoole paendunud emakas kõige oma raskusega selle peal lasub. Naisterahvas tunneb sellepärast sagedat veelaskmise tungi ja veelaskmine on korratu. Ettepoole paendunud emakaka ei rõhub omakorda jälle pärasoole peale, tekitab selle läbi sagedat väljakäimise tungi, kõht jääb kinni, altkehas, puusades

ja ristluudes tuntakse valu ja kärisemist. Aegamisi tulevad siis ka avalikuks mitmesugused ergurikked, nagu kõhuvalud, krambid, ergunõrkus, hüsteeria. Raskejalgseks naisterahvas naljalt ei jää, sest et emakasuu õigest kohast ära pöördud ja pärasoole vastu litsitud on, kuhu meheseeme nii hõlpsasti ei pääse.

Ka see haigus on raske parandada, kuigi ta just elukardetav ei ole. Kõige rohkem tagajärge võib sellest loota, kui võimalik on varakult kõrvaldada kõiki haiguse põhjusi. Need põhjused võivad olla väga mitmesugused, sagedamad nendest on: sisekonna rõhumine

Joon. 31. Ematupe ja emaka väljalangemine.

emaka peale, missugune viimane juba loomulikult ettepoole längus on ja ülevalt poolt tulevate rõhumisele hõlpsasti järele annab; roja kogumine sooltesse (kestev kõhu kinniolek); sisekonna allapoole litsuvad riided; raskete asjade tõstmine; laste kandmine; põrutused, mida sünnitavad äge kõhimine ja oksendamine; emaka või tema köitmete põletikud; emaka kinnikasvamine põie tagumise seina külge; emaka paistetused; raskejalgsus; nurgavoodi korratud jne. On võimalik neid põhjusi enamalt kõrvaldada kui ettepoole paendumine kestvaks muutub, siis võib ka loota, et emaka paigale seadmine õnneks läheb, milleks puuvilla tampoonid, pessaarisid, emakakandjaid ja teisi selleks otstarbeks väljamõeldud abinõusid tarvitakse. Neid abinõusid tarvitades hoitagu aga suguosad piinlikult puhtad ja lastagu pessaar arsti poolt vähemalt iga 8 nädala tagant kord välja võtta ja jälle uuesti sisse seada. Soovitav on ka asjakohase kehavöö kandmine.

Emaka tahapoole paendumist, mille puhul emaka põhi on pööratud pärasoole poole ja kael häbedusluu poole, tuleb võrd-

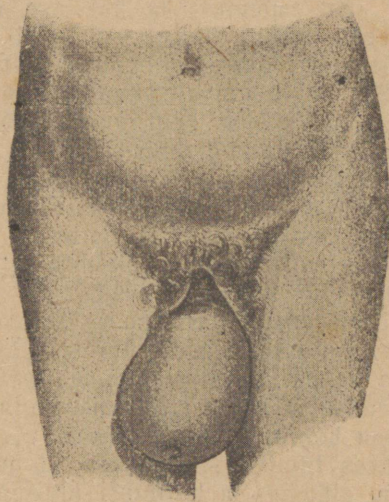
lemisi harvemini ette kui emaka ettepoole paendumist, ja ta tekib umbes neilsamal põhjustel nagu esimenegi. Tähendama peab, et esimestel raskejalgususe kuudel või varsti peale sünnitamist iseenesest tekkiv tahapoole paendumine palju sagedam ja kardetavam on, kui ilma raskejalguseta ja nurgavoodita emaka või tema naabruse elundite, nimelt munasarjade haigusest, tekkiv paendumine.

Haiguse üldised tundemärgid on peaaegu samasugused nagu ettepoole paendumisel.

Ka ravitsemine on ühesugune.

Emakas võib ka, nagu juba tähendud, *allapoole vajuda*, s. o. ematupesse langeda. On allapoole vajumine nii suur, et emakas osalt või täielikult häbedusmökkade vahelt välja ulatab, siis kõneldakse *emaka väljalangemisest*. Emaka allapoole vajumine ja väljalangemine tuleb alati nende köitmete ja koede lõdvaks minemisest, mis selleks määratud on, et emakat tema loomulikus seisukorras kinni hoida, kusjuures ka ematupe kindlus ja pinevus tähtsat osa etendab. On emaka köitmed ja need teised koed, mis teda kinni hoiavad, kord lõdvaks läinud, siis ei ole enam muud suuremat põhjust selle elundi allavajumiseks vaja. Ühtlasi kisub allavajuv emakakael ka ematupe pahemipiidi enesega kaasa. Emaka köitmed ja teised teda kinnihoidvad koed muutuvad suuremalt osalt selle läbi lõdvaks, et naisterahvas kas liig vara nurgavoodist üles tõuseb või muu korratus emakat endisse seisukorda tagasikujunemast takistab, ja ta siis sünnitamise läbi nii kui nii lõdvaks läinud ematupesse kergesti alla vajub, iseäranis kui sinna juure veel seltsib sisekonna rõhumine, nagu kõhimine, lapse tõstmine, kumardamine, pärasoole ummuksus, tugev rõhumine roja väljaheitmise puhul jne.

Seesugustel põhjustel kannatavad paljud naisterahvad, iseäranis tööliste klassist, emaka allavajumise all, sest et neil kuigi palju võimalik ei ole oma tervise seisukorra eest hoolitseda ja nii ruttu kui vähe võimalik nurgavoodist üles tõusevad, et omale peatoidust teenida. Kahjuks on ka jõukamate klassidest noortel naistel viisiks saanud, niipea kui jõud vähegi lubab, vastikust ja

Joon. 32. Täielik emaka väljalangemine.

mõnususeta nurgavoodist üles tõusta, ennast siledaks klanida ja siis kiidelda, et nad selle jälgi kupatuse üheksa päevaga läbi on teinud. Sellest kergemeelsusest tulevad need paljud emaka mõlgid, paendumised ja väljalangemised, mille all praeguse aja moodsad naisterahvad nii sagedasti kannatavad. Ka enneaegne sünnitamine, mitmekordne abort, sünnitamine tangide abil (iseäranis kui lahkliha käriseb ja korralikult parandud ei saa, mille läbi ematupel ja emakal kõige alumine, tähtis toetuspunkt kaduma läheb), verevaesus, üldine nõrkus ja põdur olek, ematupe lõdvenemine ja väljalangemine, mis emaka aegamisi kaasa veab, võivad emaka allavajumisele ja väljalangemisele viia.

Ka vanemas eas, kui rasv, mis ematupe pehmena ja suured häbedusmokat täidlastena hoiab, rakukestekoest kaob, ematupp selle läbi lõdvaks, lühemaks ja laiemaks muutub ning häbedusmokat välja venivad, suureneb emaka allapoole vajumise võimalus. Oli aga emakas seni ainult mõõdukalt allapoole vajunud, siis langeb ta nüüd hoopis välja.

Naisterahvastel, kes veel sünnitanud ei ole, ja ülepea nooremas eas, tuleb üsna harva emaka allavajumist ette, ja põhjuseks on siin siis harilikult üldine nõrkus, kestevalgete-voolus või suguline liialdus, mis ematupe lõdvaks on teinud. Enesestki mõista võivad seda elundit allapoole kallutada ka paistetused, mis emaka raskemaks teevad.

Suuremalt osalt sünnib emaka allapoole vajumine *pikkamisi*, aga ka *äkiline* allavajumine on võimalik, iseäranis raskete asjade tõstmise ja kange rõhumise puhul roja väljaheitmise juures, niisama kõhimise puhul seistes või libisedes ja kukkudes. Naisterahvas tunneb siis emaka kõitmete sikutamisele tekkivat ägedat valu alkehas ja korratasi üldises tervise seisukorras, värisemist, oksendamist, minestust.

Vähem märgatav on alguses emaka *pikaldane* allapoole vajumine. Valud on vähesed, tundub ainult umbkaudu, nagu rõhuks mõni asi alla häbedusmokkade poole; aegamisi tekivad alkehasse ja ristluudesse kiskuvad valud, ja see seisukord võib kuude- isegi aastatekaupa vältada. Sagedasti kannatavad naisterahvad neid väikeseid valusid oma kahjuks sõnalausumata ja ei tea mõteldagi emaka allapoole vajumise ega arsti poole pööramise peale.

Mida madalamale aga vajub emakas vahepeal ematupes, seda suuremaks kasyavad valud ja muutuvad iseäranis koormavaks siis, kui naisterahvas üles tõuseb, kõnnib, midagi tõstab, kõhib jne.; rahulikult voodis lamades jäävad valud vähemaks. Nüüd tulevad avalikuks ka teised nähtused, mida paigast nihkunud emaka rõhumine põie ja pärasoole peale ning emaka kõitmete sikutamine tekitavad, nagu raske ja valus väljakäimine ja veelaskmine, sage veelaskmise tung, kõhu kinniolek, kõhu kramp, südame pööritamine ja lõpuks kurvameelne meeleolu. On emakas juba nii kaugele alla vajunud, et kõik need nähtused ilmsiks tulevad,

siis ei pehmenda ka selili lamamine enam neid valusid, kergendust tunneb naisterahvas ainult siis, kui ta ristluude alla padja seab. Enesestki mõista, et emakas ise siinjuures hädadest puutumata ei või jääda. Temas tekib harilikult ilanaha katarr mädase, sagedasti verise, lima voolusega, ja ka ematupe ilanahk eraldab rohkesti lima.

Pööratakse varsti arsti poole, siis leiab ta emakakaela sügavasti ulatavat ematupesse. Ulatab aga allavajumine veel kaugemale, kuni väljalangemiseni, siis esineb emakas Greeka pähkli suuruse ja roosakas-punakat karva tombuna, mille sõrmede abil hõlpsasti tagasi võib lükata, ja heidab naisterahvas selili, siis lipsab see iseenesest ematupesse tagasi, kuid tuleb üles tõustes jälle nähtavale.

Seesugusse seisukorda ei jää kord välja langenud emakas kaugelt suuremal osal juhtumistel mitte kauemaks ajaks. Mõne aja pärast nihkub ta häbeduspraost kaugemale välja ja omandab sinakas-punase karva. Pahempidi pööratud ematupp, mille läbi emaka kõva keha tunda võib, nihkub ikka rohkem väljaspoole. Pärastpoole paisub see ülesse ja terve välja langenud osa muutub rusikasuuruseks. Mõnikord kisub ematupp ka põie kaasa ja selsamal kombel võib ka pärasoole väljalangemine tekkida. Enesestki mõista saab väljalangenud emakas riiete õõrumise ja väljaheidete all rohkesti kannatada. Temasse tekivad haavad, paised ja isegi põle (põlendik, *gangraena*) võib tekkida. Kuupuhastuse ajal voolab sagedasti palju verd ja virtsataolist, põletavate omadustega lima.

See emaka väljalangemine ei ole nüüd küll just mitte elukardetav, siiski aga väga koormav ja piinlik naisterahvale. Ta nõuab naisterahvalt seda enam tähelepanemist, et teda *ainult alguses* võimalik on parandada, kui muud tingimised head on; pärastpoole suudab arstiabi haigust ainult enam-vähem kergendada.

Kuigi ka õnneks peaks minema värsket allavajumist parandada ja emakat tema õigesse seisupaika tagasi juhtida, võib juhtuv raskejalgsus viia naisterahva õige täbarasse seisukorda. Raskejalgseks jäämine on seesugustel naisterahvastel peaaegu alati raskeks nuhtluseks ja kardetav.

Arstid on emaka allavajumise ja väljalangemise parandamiseks mitmekesiseid abinõusid välja arvanud, ka lõikusi on ette võetud, et ematuppe kitsamaks teha, mille läbi emakal väljalangemine siis takistud oleks. Edasi tarvitakse mitmesuguseid rohtusid ja ka külma vett sagedaks sissepritsimiseks, külmi istevannisid jne., mitmesuguseid pessaarisid ja põiesid, mis ematupes õhku täis puhutakse jne.

Kõik ravitsemised olenevad sellest, kas allavajumine alles hiljuti tekkinud ja missugune on naisterahva üldine tervise seisukord. Ainult värsketel juhtumistel ja kui naisterahvas muidu terve on, läheb õnneks piiri panna emaka allavajumisele ja seda elundit jälle endisse seisupaika kinnitada. Varemalt nõuti naiste-

rahvalt, et ta ravitsemise puhul nädalate- ja kuudekaupa ühtlugu lamaks selili, isegi roja ja kuse väljaheitmiseks ei tohtinud ta tõusta istuma; tänapäev aga peetakse seda üleliigseks ja asjatakse piinamiseks.

On allavajumine juba *vananenud* või kaunis kaugele edenenud, siis võivad abi tuua ainult pessaarid ja teised seesugused abinõud, niisama ka hoolitsevad arstid selle eest, et suguosades ette ei tuleks muid haiglasi nähtusi.

On emakas *välja langenud*, siis peab tema tingimata tagasi litsuma ematupesse, sest väljas saaks ta kannatada kõiksugu mõjude all raskesti. Muidugi on emaka tagasinihutamine sagedasti isegi arstil väga raske, kui emakas õhu, õõrumise või mõne muu rikke läbi kõvaks ja paksuks on muutunud või juba on ebaloomulikult kinni kasvanud. Kergematel juhtumistel on soovitusväärt, et naisterahvas ise õpiks emakat hädakorral tagasi seadma, niisama ka pessaari seadma, kui see paigast on nihkunud või teda vaja on puhastada või uuendada.

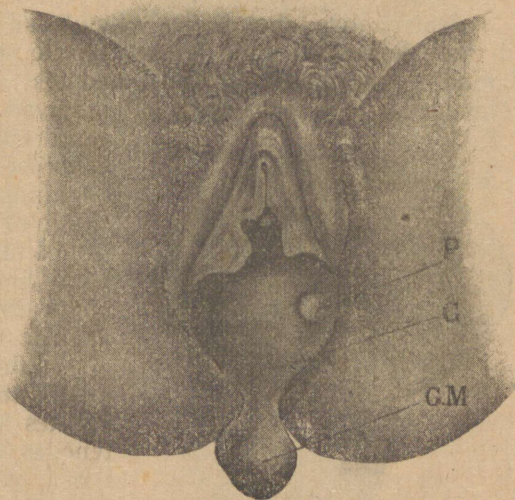
Kõigepealt tuleb tühjendada põis ja pärasool, kui sinna väljaheiteid peaks olema kogunud; naisterahvas peab enese selili laskma, ristluude alla padja seadma, reied laiali ajama ja põlved püsti tõmbama; siis võetakse väljalangenud osa ühe käe õlitud sõrmede vahele, litsutakse pehmelt kokku ja juhatakse teise käe abil ematupesse ülespoole, tagapoolt ettepoolses sihis. On emakas sel kombel kõrgele asendud, lükatakse pessaar tagant järele ja seatakse paigale.

Emakas võib ka *sisse vajuda* ja *pahurpidi*, minna ja lõpuks sel kombel läbi häbedusprao välja langeda. Selle häda lähematel põhjustest oleksid nimetada: korratused sünnitamise ja nurgavoodi puhul; lihaskoe kasvjad, mis ematupe põhja tekivad ja selle oma raskusega allapoole kisuvad; peale sünnitamise ja kasvjade tekib see häda vahel ka mõnel muul põhjusel, ilma et seda igakord seletada teaks. Pärastpoole võib pahurpidi pöördunud emakas ka naabruse elundite külge veel ebaloomuliselt kinni kasvada. Sünnitamise puhul tuleb see häda nähtavale äkki, on aga haiguse algus päritud nurgavoodist, või tekitab seda kasvjas, siis võib ette tulla, et naisterahvas seda muutunud seisukorda kauemat aega ei märka ja juhuslised vähemad valud vaikselt ära kannatab. Mõned naisterahvad käivad isegi kolm- kuni nelikümmend aastat pahurpidi pöördunud emakaga ringi, kuni häda juhtumise kombel üles leitakse. Teistel juhtumistel sunnib naisterahvast arsti poole pöörama rikkalik verevoolus, või lima- ja mädavoolus ning lihanärude väljaheitmine. Langeb pahurpidi pöördunud emakas ühtlasi välja, siis ilmuvad samasugused haiguse tundemärgid, nagu neid kirjeldasime emaka väljalangemise juures. Kardetavaks läheb haigus muidugi siis, kui verevoolust ette tuleb sagedasti ja kestvalt ja haiged peaaegu alati voodis peavad lamama, sest et igasugune liigutus välja kutsub veel ägedama verevooluse.

Vahel paraneb haigus iseenesest, teistel juhtumistel aga võivad juure seltsida põletik ja põle (põlendik) ning elu lõpetada. Harilikult aga läheb korda haigust parandada ja elu alal hoida.

On haiguse põhjuseks lihaskoe kasvjas, siis kõrvaldab arst selle esmalt ettevaatlikult lõikuse teel. On tegemist vananenud haigusega, siis tuleb emakakaela kanalist välja tunginud emaka osa tagasi litsuda välimise ja sisemise emakasuu kaudu. Kuna tagasiasendamisega ikkagi mõni aeg oodata võib, siis tuleb emakaseina põletik või

selle veetõbine paistetus esmalt sellekohaste abinõudega ära ravitseda. Selle umbes 3—6 nädalat vältava ettevalmistava ravitsemise järele läheb emaka paigale seadmine kiiremini ja sagedasti ilma unerohu tarvitamiseta õnneks. Paigale seadmine sünnib mõlemi käe abil. Üks käsi on kõhu peal, emaka sisselangemise kohal ja valvab seal kobades (kompides) selle järele, et seda elundit mitte liig kõrgele ei suruta ja ta ematupe küljest koguni ehk lahti ei käriseks. Teise käega litsutakse emakas, puurimise sarnaseid liigutusi tehes,

Joon. 33. Emaka põhjas asuva lihaskoe kasvja tagajärjel pahrpidi pöördunud emakas.

G. Pahrpidi pöördunud ja välja langenud emaka põhi. G. M. Emaka lihaskoe kasvjas. P. Kasvjas (polüüp) emaka ilanaha all.

ettevaatlikult endisele seisupaigale. Enesestki mõista, et kõvasti litsuda ei tohi, sest ematupp ja emakas võivad hõlpsasti käriseda. On emaka paigale seadmine esimese või mitmekordsete teatud vaheaegade järele edasijatkatud katsete läbi õnneks läinud, siis tuleb ematuppe mõnda päeva tamponeerida niiskete puuvilla kuulikestega, mille tagajärjel paigale asendamise läbi märksa välja veninud väline emakasuu enese jälle kokku kisub.

Ei jõuta eespool kirjeldud viisil, mida edasi jätkata tuleb kannatlikult ja kaua aega, eesmärgile, siis on soovitatav täita gummist põis veega, see kaunis sügavasti ematupesse pista ja aegamisi vett juure lisada. Selle veega täidetud gummipõie kestva ja ühemõõdulise litsumise tagajärjel läheb emakas pehmemaks, väiksemaks ja kaob tagasi emakasuu sisse. Aega kulub selleks kas üks päev või mitu nädalat, kuid see ravitsemisviis

aitab vahel ka niisugustel juhtumistel, kus kõik muud paigale asendamise abinõud tagajärjetaks jäid. On pahrupidi pöördunud emaka osa kord teinepoole välist emakasuud sattunud, siis asub ta iseenesest pikkamisi harilikusse seisupaika.

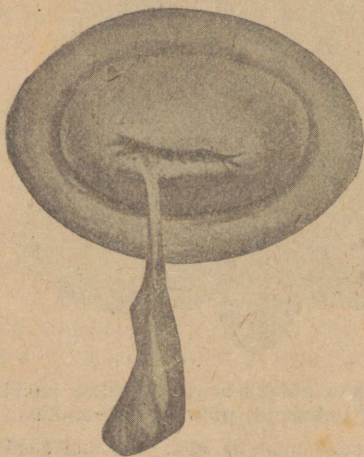
Mitmel puhul parandakse haigust ka lõikuse teel.

Emaka kasvjad.

Naisterahva suguosades ettetulevatest kasvjustest on emaka lihaskoe kasvjad, mille koedes lihaste segu leidub, kõige sagedamad. Missugustel põhjustel nad tekivad, selle kohta on ainult vähe teada. Pinda valmistavalt mõjuvad küll vist abortid, tõukamised, kukkumised, emaka ja tema naabruse põletikud, keha liig tugev kinni nõõrimine, harilik kõhu kinniolek ja onanismus.

Enne 20. eluaastat tuleb seda haigust ette väga harva, kõige rohkem aga 30—50 aasta vanuste naisterahvaste seas.

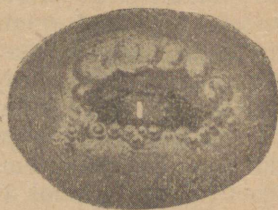
Lihaskoe kasvjas algab harilikult väikese sõlmekesena emaka lihastes kujunema ja kasvab suurenedes kas emakaseina mööda edasi, või jälle emaka õõnsuse või kõhukile poole. Ühesainsas haiges emakas võib neid kasvjusteid olla suuremal hulgal, kusjuures nad üksteist vastamisi liitsuvad ja loperguseks lähevad või jälle kasvab üksainus kasvjas määratu suureks.

Joon. 34. Emakasuu varrega kasvjas (polüüp).

Kasvu laadi järele jaotakse need kasvjad kolme liiki:

1. *Kõhukile ääres asuv lihaskoe kasvjas.* See ei kasva mitte emaka õõnsuse poole, vaid kõhuruumi poole, nii et ta emaka lihasteseinast ikka rohkem välja tungib, ja ta viimaks ainult õhukesest emakakoe kihist kaetud on ja tihedalt kõhukile all asub. Kasvavad nad ikka veel suuremaks, siis poevad nad emakakoest välja, kasvavad omal varrel ja vajuvad alla poole, emaka põhja ühtlasi madalamale kiskudes. Mõnel juhtumisel läheb

Joon. 35. Väiksemad ja suuremad Nabothi-munad emaka välise suu ümber.

nüüd selle, ka *kõhukile polüüpiks* nimetud, kasvja vars keerdu, nii et ta ilma toidumahlata jääb ja hävineb. Teistel juhtumistel kasvab see kasvjas soolte külge ja saab siis sealt toidumahla.

2. *Emakakoe sees asuv lihaskoekasvjas*. Need ei ole harilikult mitte väga suured kasvjad ja jäävad emakaseina lihaste sisse. Väikese ja keskmise suurusega kasvjad ei tee emakale suurt viga.

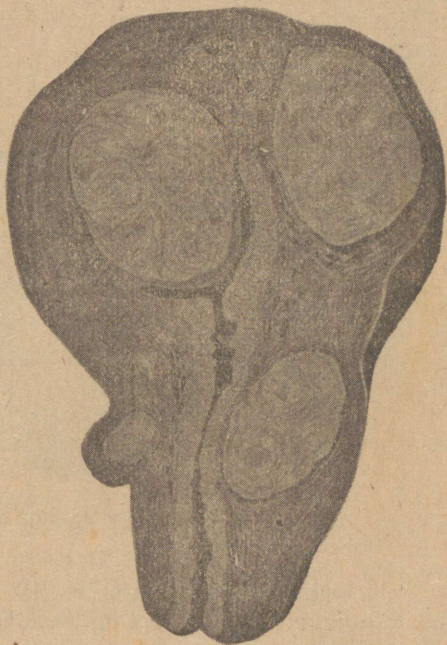
3. *Emaka ilanaha külge asuv lihaskoe kasvjas*. Need kasvjad kasvavad otsekohe emaka ilanaha alt emaka õõnsuse poole välja. Mõni seesugustest kasvjustest kasvab varre otsas kuni ematupe sisse ja siis selle külge. Teinekord leidub jälle vähemaid sedalaadi kasvjaid suurel arvul emakas koos.

Emakakaelas tuleb kasvjaid harva ette.

Mõnikord lõõvad need kasvjad mädanema ja hävinevad siis ära, teinekord jälle kogub nendesse sedavõrd palju lupja, et nende kasv seisma jääb, nad langevad siis emaka õõnsusse, kust nad suurte valudega nn. *emaka kividenä* välja heidetakse. Tuleb ka ette, et nad kangesti rasva lähevad ja siis iseenesest kaovad. Kas seesugused pehmeloomulised kasvjad ka vihaseloomulisteks võivad muutuda, selle küsimuse kohta ei ole seni veel jõutud selgele otsusele.

Haiglasel nähtused, mida need pehmeloomulised kasvjad tekitavad, on vahelduvad ja olenevad rohkem nende asupaigast ja muudest tingimistest kui suurusest. Nii võib ette tulla, et väikesed kasvjad (paistetused) ägedalt piina tekitavad, kuna lapsepea suurused kasvjad mitu aastat võivad emakas asuda, ilma et valu teeksid ja nad lõpuks ainult juhtumisi üles leitakse.

Haiguse tundemärkidest oleksid nimetada pungitamise ja allapoole rõhumise tundmus altkehas, raskendunud väljakäimine ja

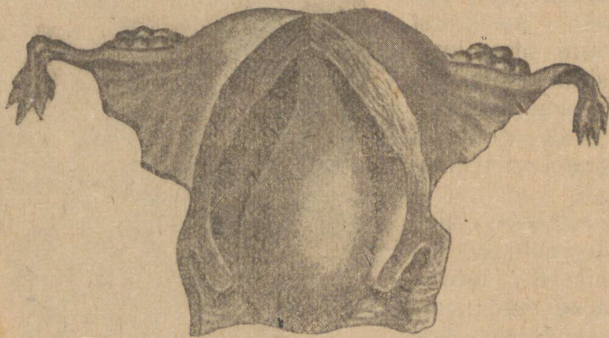

Joon. 36. Emakaseinas tekkinud lihaskoe kasvjad.

Kasvjad laienevad emaka õõnsuse ja ühtlasi kõhuruumi poole. Ka emakakaela seinas on samasugused kasvjad. Emaka õõnsuse ja emakakaela kanali nahk on põletikuliselt paks.

kuse väljaheitmine, pea- ja kõhuvalu erkude ülekandmise teel, erguvalu, palavik, jalgade veetõbi jne.; kuupuhastuses tuleb sagedasti ette korratusi, kuid sagedasti kaovad kuupuhastuse valud ajajooksul iseenesest. Mõnikord voolab kuupuhastuse ajal rohkesti verd, ja ei ole sugugi haruldaseks nähtuseks et kuupuhastus siis 8—16 päeva vältab. Verevoolus võib ka kuupuhastuste vaheajal vähese tähtsusega põhjustel tekkida, näit. sugulisest ühendusest, ärevusest, tõstmisest, rõhumisest roja heitmise puhul jne. Selle läbi jäävad haiged ajajooksul väga verevaeseks ja nõrgaks ning on sunnitud voodis viibima.

Raskejalgseks jäämine ja ka korralik sünnitamine on võimalikud.

Joqn. 37. Varrega polüüp emaka õõnsuses.

Suuremad varrega ilanaha all asuvad, polüüpi sarnased kasvjad hoiavad emaka ilanaha kestvalt põletikulises seisukorras, ja kuupuhastus on siis ka märksa ohtram. Mõnikord kisuvad nad emaka aegamisi pahurpidi. Kasvjad võivad ka ulatada kuni ematupeni ja siin edasi kasvada, niisama ka välja rippuda häbedusprao vahelt.

Kuigi emaka lihaskoe kasvjat nüüd pehmeloomuliste kasvjate sekka loetakse, siiski ei ole nende kõigi parandamine nii hõlbus nagu enamalt arvati. Kahtlemata aga võib polüüpisarnaste ja seesuguste 40-aastastel naisterahvastel tekkivate väiksemate, kõvade kasvjate kohta ütelda, et nad kõrvaldatavad on: esimesel juhtumisel toob löikus kindla paranemise, viimasel juhtumisel aga jääb kasvjate kasv peale vaheldusaastaid iseenesest seisma.

Seesuguste kasvjate ravitsemisel, mis veel kuigi suuri valusid ei sünnita, püüavad arstid nende kasvu sel kombel kinni panna, et vereringjooksu nendest eemale juhivad. Haigele soovitatakse tarvitada nii sagedasti kui võimalik 26° R. kuni 24° R. istevannisid, igakord 5—8 minutit vannis viibides; nädalatekaupa tuleb võimalikult igal öösel tarvitada 18° R. kehamähist; pärastpoole 2 kuni 3 korda nädalas ematupe loputus 22° R. sooja veega ette võtta.

Seedimine tuleb kestvalt korras hoida, vajaduse korral 22° R. klistiiri tarvitada ($\frac{1}{2}$ —1 toop vett). Kuupuhastuse puhul tuleb nende abinõude tarvitamisega vahet pidada; on kuupuhastus valus, siis võib hädakorral tarvitada kehamähiseid. Mõõdukas liikumine on alati lubatud, ainult kuupuhastuse kahel esimesel päeval peaks haige rohkem rahul püsima. Toit olgu kergesti seeditav, iseäranis tuleb hoida viina, kange kohvi ja tee eest. Niisugune ravitsemine tuleb läbi teha iga aasta mõne nädala jooksul. Sel lihtsal teel on paljud haiged kergendust saanud, kusjuures ka emaka paistetuse alanemine.

Tekitavad need emaka lihaskoe kasvjad aga juba valu, siis tuleb muidugi hoolsamalt ravitseda, iseäranis peab takistama ohtrat verevoolust, sest et see haige jõu hoopis ära kurnaks. Verevooluse vaigistamiseks lastagu ematupesse esmalt $\frac{3}{4}$ toopi 32° R. sooja vett ja kohe selle järele $\frac{3}{4}$ toopi 22° R. sooja vett; selle järele tarvitagu külmi kehamähiseid, pritsitagu mitu korda päevas $\frac{1}{2}$ —1 viinaklaasi täis 14° R. sooja vett kestvaks klistiiriks pärasoolde ja võetagu 1—2 korda päevas 18° R. soe istevann, igakord 1—2 minutit vannis viibides, iseäranis soovitav on peale selle veel ematupe tamponeerimine kõvasti kokku keeratud puuvilla kuulikestega.

Ähvardab kasvjas minna elukardetavaks, astub arst temale lõikuse teel vahele. Varrega kasvjade kõrvaldamine ei ole kuigi kardetav ja valus.

Joon. 38. Emaka limakasvjad.

Emaka õõnsus ja emaka-kaela kanal on peaaegu täielikult kasvjad täis ja nad ulatavad juba ematupesse.

Emaka vähjatõbi.

Emaka vähjatõbe tekkimise põhjustest teatakse niisama vähe, nagu sellesama tõbe tekkimisest teistes elundites. Emaka vähjatõbe tuleb mao vähjatõbe kõrval kõige sagedamini ette ja 25% kõigist selle vihaseloomulise muhu läbi otsa saanutest on emaka vähjatõbe läbi surmale suikunud. Vähjatõbe põhjusteks peetakse vanematelt pärimist, sünnitamisi, tripperit, siifilist, kestvat meeleärevust, vigastusi, paiseid, armisid ja healoomulisi kasvujaid, kuid päris selgusele ei ole selles asjas veel jõutud. Viimasel ajal on mitmel korral selle peale tähendud, et vähjatõbe ohvrite arv viimase neljakümne aasta sees iseäranis Inglismaal ja Ameerikas hirmuäratavalt suureks on kasvanud, ja mitmed arstid arvavad selle põhjuseks olevat rikkaliku lihatoitude tarvitamise.

Vähjatõbiseks jäävad kõige rohkem 35—50 aasta vanused naisterahvad. Enne 20. eluaastat tuleb vähjatõbe ette ainult harukordadel, niisama ka peale 65 aasta vanustel raukadel.

Arstid jaotavad vähjatõbe kolme liiki: 1) ematupe poolse osa vähjatõbi, 2) emakakaela vähjatõbi ja 3) emaka vähjatõbi.

Vähjatõbi algab väikese muhuna, millest aga pärastpoole kujuneb rohekashall paise. Vajutades ta valu ei tee, kuid hakkab kergesti verd jooksma ja eraldab välja põletavate omadustega ning vastiku haisuga vedelikku.

Vähjatõbi laguneb emakast pärastpoole ka põie ja pärasoole peale laiali

Vähjatõbe tundemärgid tulevad nähtavale kahjuks alles kaunis hilja ja on ka siis sagedasti nii segased, et haiged alles hilja pööravad arsti poole. Veel segasemad on haigusmärgid siis kui vähjatõbi sel ajal tekib, kui naisterahval veel korralikud kuupuhastused on.

Ematupest voolav vedelik on rohkem verine ja virtsane kui mädane. Pöörab haige nüüd selle väljavooluse pärast arsti poole, siis seletab ta harilikult, et kuupuhastused sugugi enam korralikult ei käi või jälle liig kaua vältavad ja ohtrad on, et kuupuhastuste vaheajal ematupest mitmel korral verd on nõrgunud. Kuna seesuguseid korratusi ka täielikult tervetel inimestel vaheldusaastatel sagedasti ette tuleb, siis ei ole haiged seni sellest suuremat hoolinud, puudus neil ju ka teadmine, et vähjatõbi iseäranis sagedasti just vaheldusaastatel tekib. Vanematelt haigetelt saab teada, et kuupuhastus juba mitu aastat ära olnud, siis aga korratute vaheaegadega ja ohtralt tagasi tulnud ning jõudu kurnavalt mõjub. Teised naisterahvad jälle teatavad, et neil suguline ühendus, tugev rõhumine väljakäimise puhul jne. korratut kuupuhastust tekitanud. Seesugused verevoolused on vanaldastel naisterahvastel, iseäranis peale vaheldusaastaid, alati kahtlased, kuigi nad igakord kindlasti vähjatõbe ei tähenda. — Sagedasti tuleb ematupest ühes verrega lihavee sarnast vedelikku, iseäranis

lillkapsa taolise vähjatõbe tekkimise ajal. — Ühel osal juhtumistest, nimelt siis, kui vähjatõbe muhud rohkem lihastes tekivad, võivad verevoolus ja muud väljavoolused puududa, ainult kuu-puhastus on siinjuures ohtram.

Vähjatõbe edaspidisel jooksul omandavad kõik väljavoolused vastiku, ninasse torkava haisu. Naisterahvastel, kes endid alati on harjunud puhtad hoidma, võib see vastik hais kaua puududa, on aga väljavoolus kord määndumise teel haisevaks muutunud, siis on vaevalt veel võimalik seda haisu ära kaotada. Kuna see virtsataoline vedelik põletavate omadustega on, siis tekivad ematupesse, häbedusmokkadele ja pärasoole ümbrusse ja reite vahele põletikud, iseäranis vähem puhtamatel naisterahvastel.

Teised tundemärgid olenevad vähjatõbe asukohast ja laialilagunemisest.

On vähjatõbi pärasoole kitsamaks kiskunud, siis muutub väljakäimine enam ehk vähem raskeks. Teistel juhtumistel tekib verine, mädane või virtsane läbijooks. — On vähjatõbi põie peale üle läinud, siis leiame sagedat veelaskmise tungi, veelaskmine on valus ja kusi ise on vere, mäda või virtsaga segatud. Ka veetõbe tekkimiseks võib vähjatõbi põhjust anda.

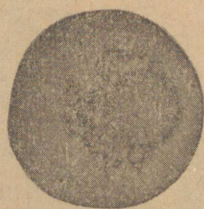
Haiguse algusel puuduvad valud sagedasti. Valud algavad harilikult alles siis, kui vähjatõbi juba kaugemale on laiali lagunenud. Need valud võivad tõusta otse hirmsateks. Valusid tundub peasjalikult altkehas. Kui altkeha käega katsuda või ematupe kaudu sisse pistetud sõrmega emakat liigutada, muutuvad valud harilikult suuremaks. Sagedasti tuntakse öösel rohkem valu kui päevaajal, iseäranis kui haiged veel jalul võivad käia. Mõnikord jäävad valud peale ohtrat verevoolust vähemaks.

Haigete üldine tervise seisukord muutub juba varakult halvemaks, näost näevad nad kolkunud, kortsus ja vananenud välja; on verevoolused ohtrad ja puudub ühtlasi isu, siis jäävad nad üsna nõrgaks, palavikku aga neil harilikult ei teki.

Kui kaua haigus vältab, ei ole just kindlaks tehtud, sest et haiguse algus harilikult teadmataks jääb. Läbistikuseks haiguse kestvuse ajaks arvatakse 2 aastat, siiski võib vähjatõbi arvatavasti ka 4—5 aastat kesta. Tuleb aga ka juhtumisi ette, kus vähjatõbi mõne kuuga elu lõpetab.

Parandamise lootused on läbistikku vähesed. Süü seisab iseäranis selles, et suurem osa haigetest alles siis arsti juure ilmub, kui lõikuse ettevõtmine juba on jäänud liig hiljaks.

Enesestki mõista on seesuguse raske ja hädaohtliku haiguse vastu seni kõigemitmekesisemaid rohtusid niihästi seestpidi kui välispidi proovitud, kuid — ilma tagajärjeta. Viimastel aastatel

Joon. 39. Väike vähjatõbe muhk

emaka ematupesse
ulatava osa ilanaha
all.

on vähjatõbe parandamiseks tarvitama hakatud raadiumi, see on aga ainult hästi jõukatel võimalik ja pealegi on seni veel teadmata, kas see ka põhjalikult parandab. Ainukeseks abinõuks jääb lõikamine, kui vähjatõbele *varakult* pärale on jõutud. Kuulus arst Fritsch tähendab lõikamise kohta: „Kuigi nüüd igalt arstilt nõuda ei või, et ta ise selle lõikuse läbi viiks, siiski peaks ta nii palju vahet teha oskama, missugust veel lõigata võib ja missugust enam mitte. Inimsuseta on, kui arst haigele teatab, et see vähjatõbine on ja kliinikusse lõikamisele saadab, kuigi seda enam lõigata ei sünni. Tõrgutakse seal lõikamast, siis lahkuvad need õnnetud murtult kliinikust, kust nad kindlat abi lootsid.“

Joon. 40. Lillkapsa taoline vähjatõbe muhk emakakaelas.

dulise soojusega sagedasti eeskujulikult. Lubavad olud, siis võib valuhoo puhul täiskeha-vanni võtta, mis $\frac{1}{2}$ tundi vältagu; vanni astudes olgu vesi 28° R. soe, ettevaatlikult vett juure lisades kõrgendagu aga soojus 32° R. peale ja hoitagu nii soe kuni lõpuni. Mõnikord, iseäranis kui vähjatõbi asub emaka alumises osas, vähendab valu ematupe loputus 25° R. sooja veega, mida mitmel korral tuleb korrata. Ei aita kõik need abinõud mitte, peab arst tarvitusele võtma valu uimastava rohu, mis haige vähemalt hirmsatest valudest päästab.

Verevooluse ja määndumise vastu aitavad teinekord ematupe loputused 22° R. sooja veega, 18° R. vee sees niisutud puuvilla tampoonid, mida hakatuses 2—3 korda päevas, pärast ainult ükskord päevas uuendada tuleb. Jääb hais sellegipoolest tülitavaks, võib tampooni veega lahjendud sidrunimahla või pisut Peerupalsami sisse kasta.

Emaka lihakasõjas on teine vihaseloomuline emaka kasvjas, õnneks tuleb teda harva ette. Välised tundemärgid umbes samasugused nagu vähjatõbel.

On haiguse täielik või osaline ravitsemine lõikuse teel võimata, peab haiget siiski veel arstima, nimelt valusid, verevoolust ja määndumist vähendama. Valu vähendamiseks aitavad soojad-niisked kehamähised, missuguseid iga 2—3 tunni tagant tuleb uuendada, niisama ka jahtedad istevannid, kusjuures vannis viibida tuleb $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ tundi. Võib ka sedaviisi korraldada, et haige omale märja rätiku kõhu peale paneb ja selle peale keeva veega täidetud pudeli. Seesugune valu vähendav mähis võib mitmeks tunniks keha peale jääda ja mõjub oma kestva, maheda ja ühemõ-

Munajuhtide ja -sarjade haigused.

Ka munajuhtides ja -sarjades tuleb ette mitmetsugu haigusi, nagu põletikka, rakkusid, muhkusid ja kasvjaid. Kuid mitte alati ei tunta neid ära, sest et need elundid sügaval vaagna sees asuvad, kus neid raske läbi uurida on, ja tihti peetakse seda emaka haiguseks, kuna aga haigus päriselt munajuhtides või

Joon. 41. Suurem vähjatõbe muhk emaka ematupesse ulatava osa ilanaha all.

-sarjades pesitseb. Ainult asjatundja arsti poolt kahe käega ette võetud sisemine ja väline läbikatsumine suudab siin selgust tuua, kus kohal valu õieti asub. Sellepärast on ka seesuguste haiguste parandamine väga raske. Osalt ruumipuudusel ja osalt sellepärast, et neid haigusi igatahes ainult arst võib üles leida ja parandada, jätame nad lähemalt kirjeldamata; tähendame ainult, et haiguse haigele märgatavad tundemärgid umbes samasugused on, nagu emakagi põletiku ja kasvjate puhul.

Kuupuhastuse korratud.

Kuupuhastuse hiljaks viibimine ja liig varane ilmumine noortel neiudel.

Kuupuhastuse tähtsusest ja tema korra mõõdulikust käigust kõnelesime juba raamatu eesotsas. Juba see asi, et kuupuhastus kõige lähemas ühenduses seisab naisterahva üldise tervise seisukorraga, teeb arusaadavaks, et igasugused tervise rikked ja korratudused hõlpsasti ja ruttu kuupuhastuse peale mõjuvad, kuna jälle kuupuhastuse korratudused omaltpoolt üldise tervise seisukorra peale halvendavalt mõjuvad.

Iseenesest ei ole kuupuhastuse korratudused sugugi iseäralised iseseisvad haigused, vaid ainult kas suguosades või muul kohal asuvate haiguste või rikete tundemärgid või kaaslased.

Puudulikku kuupuhastust või kuupuhastuse ärajäämist võib ainult suguküpsel naisterahvastel nimetada tõsiseks korratuduseks ja sellekohaselt ravitseda, noortel neiudel aga on olemas kuupuhastuse esimene ilmumine kõigepealt üldisest kehaehitusest, eluviisist ja iseäranis suguosade edenemisest. On kuueteist kuni kaheksateist aastane neiu keha poolest nii valmimata nagu kümne või kaheteist aastane laps, siis ei tohi me siin kuupuhastust oodata ega tema ärajäämist korratuduseks nimetada. Niisama vähe võime kuupuhastust, mis kaheteist kuni kolmeteist aastasel täielikult valminud kehaehitusega tütarlapsel ilmub, nimetada liig varaseks. Kumbagil juhtumisel ei seisa siin korratud mitte suguosades, vaid kuupuhastus on üldisest kehaehituse edenemisejärgust.

Halb toitmine, seedimise ja verekujunemise korratudused, rasked lastehaigused või varased kurnavad haigused ja üldine nõrkus, verevaesus, tiiskus jne. võivad keha korramõõdulise edenemise hulgaks ajaks seisma panna ja selle tagajärjel võib siis kuupuhastuse esimene ilmumine kauaks viibida.

Kas munasarjad seal, kus kuupuhastus puudub, oma edennemise tõesti taha on jäänud, nii et seal munad ei valmi ja ennast lahti ei lahuta, või valmivad siiski munad ja lahutavad ennast lahti ning puudub ainult verevoolus, see perioodilise muna valmimise ja rändamise väline nähtus, selle üle ei ole mitte alati võimalik kohe otsusele jõuda. Tekivad iga nelja nädala või ka pikemate vaheaegade järele ristluudesse ja kubemetesse valud, paisuvad rinnad pisut ja nõrgub suguosadest rohkemal mõõdul lima, siis on arvata, et munasarjad oma edenemises taha jäänud ei ole. Puuduvad aga kõik need kuupuhastuse tundemärgid, siis tuleb põhjust igatahes otsida munasarjadest ja kuupuhastuse ilmumine on võimata.

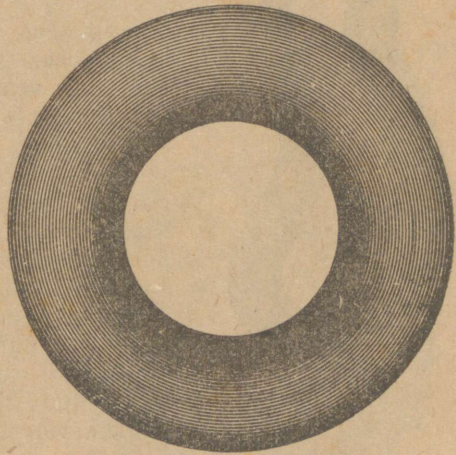
Kuigi nüüd kuupuhastuse kohased valud olemas on, võib harilik verevoolus siiski ära jääda kas üldise verevaesuse pärast või sellepärast, et emakasuu sündimisest saadik kinni on, nii et

veri sealt välja ei pääse. Viimasel juhtumisel tekivad varstigi kanged krambisarnased valud, palavik, altkeha lööb paistesse jne., kuni arst lõikamise teel muretseb verele väljapääsemise tee.

Edasi võib ka emakas ise oma edenemises taha jääda. Vahel on selle seisukorraga ühenduses veel teised rikked, nagu südamehaigus, pugutõbi jne.

Kuupuhastuse ilmumine viibib sagedasti ka seesugustel tütarlastel, kes puusadest kitsad ja laia rinnaga, ülepea meeste-rahva sarnase kehaehitusega on, niisama ka isegi hääle ja iseloomu poolest.

Hariliku kuupuhastuse ilmumata jäämise puhul tuleb ka ette, et verd selle asemel teistest kehaosadest voolab. Seda nimetakse asetäitvaks kuupuhastuseks ja ta ilmub, kui munasarjades muid rikkeid ei leidu, sel ajal, mil valminud muna munasarjast välja tõugatakse. Verd nõrgub seesugusel puhul mõnest muust elundist, näit. ninast, igemetest, kõhust, kopsust, pärasoolest jne., ühtlasi nõrgub suguosadest mõnikord selsamal ajal verist lima või vähesel määral verd.

Joon. 42. Mayeri pessaar pehmest gummist.

Sel ajal, mil muna valmib ja ära tõugatakse, on veresooned üle terve keha suures pinevuses, ja selle tagajärjel lõhkevad suguosadest eemal seisvates elundites veresooned, mis nagu vaba-tahtliku aadrilaskmisena esineb, mille läbi vererõhumine sedavõrd väheneb, et emaka ilanahas veresoonte lõhkemist ja sellega ühtlasi kuupuhastuse kohast verevoolust ette ei tule.

Tähtis on *õige eluviis* kuupuhastuse kauaksviibimise puhul suguküpsuse ajal.

Kuupuhastuse puudumine ei tee neiuks suuremat midagi viga, siiski ei tohi kuupuhastuse ilmumist oodates aega ilmaasjata lasta kaduma minna, nagu seda mitmed emad teevad, vaid peab pöörama asjatundja arsti poole, kes knupuhastuse kauase puudumise põhjuse selgeks teeb ja seda võimalikult kõrvaldada püüab.

Harilikult minnakse alles siis arsti juure, kui neiu tervisline seisukord juba halvemaks on läinud, tal kahvatõbi, verevaesus, kopsuhaigus, erguhaigus või mõni muu tõbi juba tekkinud on; ja siis teatab ka ema kuupuhastuse puudumisest, nii mööda

minnes. Laiduväärt on niisama ka kõiksugu rohtude tarvitamine, mis kuupuhastust välja kutsuma peavad; need on teatud tingimistel väga kardetavad ja võivad inimese teha eluajaks põduraks. Rohtude tarvitajad on harilikult valearvamisel, et kui kuupuhastus kord ilmunud on, siis kõik teised vead ja haigused kaovad. Lugu ei ole aga just nii.

Joon. 43.
Hodge pessaar.

Vasktraadist,
gummiga kaetud.

Kõigepealt tuleb põhjus kindlaks teha, mispärast kuupuhastus seni ilmunud ei ole, ja sellega saab hakkama ainult asjatundja arst. Parandab ta siis päris vea kas osalt või täielikult ära, ilmub ka kuupuhastus suuremalt osalt vabatahtlikult; siiski tuleb ka juhtumisi ette, et arst päris vea ära parandab, kuupuhastus aga ikkagi ei ilmu. On nüüd kahvatöbi, kopsuhaigus, närvihaigus või mõni muu seesugune üldine haigus kõrvaldud ja puudub kuupuhastus sellest hoolimata ikkagi veel, siis ei jää arstil muud üle kui neidu läbi katsuda, et otsusele jõuda: kas munad üleüldse valmivad või ei tule kuupuhastuse verd mõnel muul põhjusel. Ei valmi nüüd tõesti veel munad, siis oleks päris pöörane soojade jalavannide või rohtude abil tekitada katsuda emaka ilanaha verevoolust

On aga märgata, et verd altkeha elunditesse iga nelja nädala tagant rohkesti tungib, tundub ristluudes ja kubemetes valu, nõrgub suguosadest rohkem lima, paisuvad rinnad ja muutuvad hellaks, siis on arvata, et muna tõesti valmib ja välja tõugatakse, ja ainult verevoolus puudub. Kuna emaka ilanaha veresooned sel ajal hästi verd täis ja pinevil peavad olema, siis on soovitatav, et see pinevus nii kõrgeks tõuseks et peened tõmbsooned lõhkeksid. Ainult sel juhtumisel tohib arsti juhatusel tarvitada kuupuhastust väljakutsuvaid abinõusid. Mitte iialgi aga siis, kui neiu verevaene või kehaehituse poolest valmimata on ja siis kui kuupuhastusega kaasas käivad valud puudulikud on või korralikult iga nelja nädala tagant ei kordu.

Jõukamast elanikkudekihist linnaneiuudel tuleb kuupuhastuse puudumine harilikult üldisest nõrkusest või liig suurest ergulisest ärevusest. Need neiu peavad maha jätma istuva eluviisi ja laiskuse, tarvitama kergesti seedivaid toitusid ja kehaliselt töötama, vabas õhus liikuma ja maale minema.

Kuupuhastuse väljakutumiseks juhatavad arstid sooja vee sissepritsimist ematupesse (ematupe loputus), ristluude õõrumist villase rätikuga, sooje iste- ja jalavannisid. Jäävad need abinõud

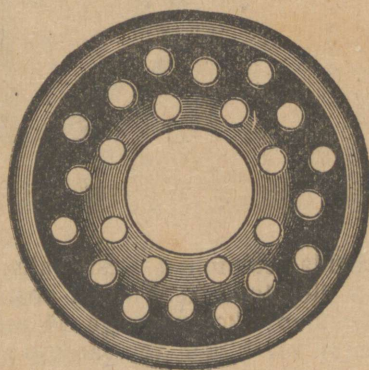
tagajärjetaks, määrab arst uue ravitsemisviisi, kuid iialgi ei ole lubatav asja jätta ilma ravitsemiseta.

Ka siis, kui eespool kirjeldud *asetäitva* kuupuhastuse nähtused ilmuvad, tuleb tarvitada neidsamu abinõusid, niipea kui esimesed kuupuhastuse valud tekivad ja enne kui asetäitev verevoolus ilmub.

Rahva seas on valitsemas laialt arvamine, et neiu, kellel veel pole olnud kuupuhastust, kes muidu aga täiesti valminud on, mehele saades kuupuhastused hakkavad käima korralikult. See võib ju õige olla, ja arvatavasti mõjub siin seni tundmata sugulise ühenduse ärevus sedavõrd elustavalt seni tuimade ja lõtvade suguosade peale. Ka võivad siin kaasa mõjuda äkki muutunud eluviis, armastuse läbi tekkinud rõõmus hingelik ja kehalik ärevus, reisimine teise maakohta jne.

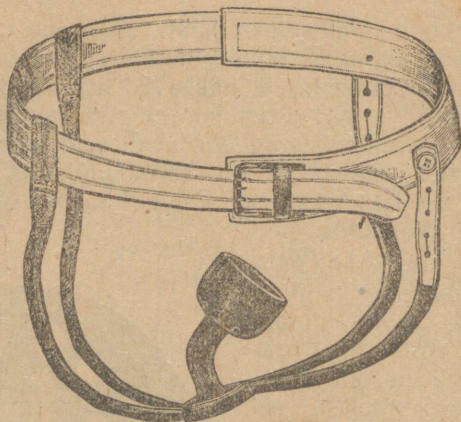
Ei ole ka erakorrane nähtus, et kuupuhastus noortel tütarlastel *liig vara* ilmub. Kuupuhastust võime liig varaseks pidada aga siis, kui tütarlaps kehaehituse poolest veel valmimata on, kuupuhastus korralikult iga nelja nädala tagant kordub ja ristluudes ning selgas tunduva valuga halvendavalt üldise tervise seisukorra peale mõjub. Selle vastu tuleb aga peale kümne aastastel ja veel vanematel tütarlastel, isegi veel palju noorematel tütarlastel, verevoolust suguosadest ette, millel midagi ühist ei ole tõsise kuupuhastusega. Süüdi on siin sündimisest päritud vererikked või vereumistused altkeha tõmbsoontes, niisama sagedasti tekib see verevoolus ka palavikuliste haiguste, nagu leetrite, rõugete, sarlaki, influentsa jne. tagajärjel. Siin on verevoolusel hoopis teised põhjused ja arsti tähelepanemine juhitakse sinna poole, kudas tõsta suguküpsuseta tütarlapse üldist tervise seisukorda.

Kui nüüd meie maal kahe- kuni kolmeteist aastasel tütarlapsel, kes kehaehituse poolest veel valmimata, kuupuhastus ilmub, siis tuleb seda pidada *haigusnähtuseks*. Kui aga koolis käival kahe- kuni kolmeteist aastasel tütarlapsel olemas on juba hästi edenenu rinnad ja häbeduskarvad ja tal kuupuhastus aegamisi muutub ikka korralikumaks, siis peab seda pidama varaseks suguküpsuseks. Ja kui seesugusel tütarlapsel siis kuupuhastus äkki ära jääb, siis tuleb seda pidada *korratuseks*.

Joon. 44. Kausikujuline pessaar kõvast gummist.

Tuleb aga ka ette niisuguseid juhtumisi, kus üheteist aastasel tütarlapsel, kes kehaehituse poolest sugugi ei esine suguküpsena, kellel pole rindu ega häbeduskarvu, siiski käivad korralikud kuupuhastused ja sealjuures on olemas kõik tundemärgid, et vaagnas asuvate elundite poole rohkesti verd voolab; siis ei või enam

Joon. 45. Emaka bandaaas.

kahelda, et munad tõesti valmivad, ja et munasarjad ja emakas siin ülejäanud keha kulul ebaharilikult vara täielikult valmis on edenened; kahjuks aga jäävad need tütarlapsed enamasti kas varem või hiljem verevaeseks või rinnahaigeks.

Siin ei ole muud parata, kui tütarlast tublisti toita, istuva eluviisi eest hoida, vabas õhus ja kodus liikuda ja töötada lasta, mis aitab kaasa tema keha edinemisele.

Kuupuhastuse ärajäämine.

Kuupuhastuse ärajäämise põhjuseks on väga mitmekesised korratud. Mõnikord on naisterahva suguosad puudulikult välja kujunenud või haigeks jäänud, teinekord aga jääb kuupuhastus ära ka seesugustel naisterahvastel, kellel suguosad nähtavasti täiesti tervislikud ja ka üldine tervise seisukord hea on. Teistel juhtumistel leidub muid põhjusi, nagu kahvatõbi, rasvaminemine, tiiskus jne., üldine nõrkus ja kehamahlade kaotus, kas kauase imetamise, halva toidu või onanismuse, kõhutõbe või muude kaua vältavate haiguste tagajärjel. Niisama jääb kuupuhastus mõnikord kuudekaupa ära ka peale seesuguseid sünnitamisi, mis ühenduses seisid ohtra verekaotusega.

Iseäralik on ka, et mõnel naisterahval, kellel kuupuhastus seni korralikult käinud, see juba kolmekümnendate aastate sees jäädavalt ära kaob. Selle nähtuse põhjusi ei ole seni veel jõutud küllaldaselt selgitada.

Ka see, kui *parajasti voolav kuupuhastus äkki jääb seisma* ja järgmisel korral, võib olla ka kauemat aega, enam ei ilmu, oleneb mitmesugustest põhjustest. Külmetamine, ehmatamine, vihastamine, mitmesugused palavikulised haigused, emaka põletik jne. võivad naisterahval katkestada parajasti voolava kuupuhastuse.

Seesugune ebaharilikult katkestud kuupuhastus nõuab uuesti jalale seadmist. Selleks on soovitud mitmesuguseid abinõusid, kõige laialdasemalt tarvitusel on aga kuni rinnuni ulatav 30° R. sooja vee vann. Suure vanni puudumisel aitab ka väike, soe istevann, mille veele juure võib lisada kummeliteed, või jälle jalavann, mille veele juure segatakse lehelist ehk sinepijahu; ka soojad mähised altkeha ümber on soovitavad.

Noortel tütarlastel, kellel kuupuhastus juba mitmel korral olnud, jääb see vahel korraga isegi mitmeks kuuks ära. On seesugune neiu nüüd keha poolest täiesti valminud, ei kannata ta kahvatõbe, rinnahaiguse või verevaesuse all ja tunneb ta enese muidu terve olevat, siis muretsetagu kõigepealt selle eest, et ta vabas õhus tublisti liiguks ja ta meeoleolu lõbus oleks; suuremalt osalt tuleb siis kuupuhastus vabatahtlikult jälle tagasi.

Mis puutub valudesse, siis puuduvad need mõnel täielikult, kuna nad teistel jälle kuupuhastuse ajal ilmuvad. Mõnel naisterahval, kellel kuupuhastus harilikult ühenduses seisib valudega, võivad need valud ühes kuupuhastusega ära jääda, nii et kuupuhastuse ärajäämine neile otsekui heateoks on.

Ärajäänud kuupuhastus ilmub kas äkki ja kestvalt jälle tagasi või pikkamisi ja ajutiseks.

Nagu eespool juba tähendud, tuleb ette ka asetäitvat kuupuhastust, mille puhul verd mõnest muust elundist voolab.

Ravitsemist ette võttes peab kõigepealt muidugi järele uurima kas siin mitte tegemist ei ole raskejalgseks jäämisega, mille puhul kuupuhastus teatavasti ära jääb.

Ravitsemisel on peasjaks alati üldise tervise kosutamine, naisterahvas liikugu värskes õhus, tarvitagu vannisid, rammusat toitu, ka soonetasumine ja turnimine on soovitavad.

Alles siis kui üldine tervis kosunud, võib kuupuhastuse ilmumist hõlbustada, milleks järgmised abinõud soovitavad on: üle terve keha ja iseäranis ristluude kohal ette võetud soonetasumine; soojad mähised keha peale ööseks; 2 kuni 3 päeva järjestikku auruvannid jalgadele või nende asemel vahelduva soojusega jalavannid, kusjuures jalad mitu korda järgemisi vaheldamisi 2—3 minutiks kord 32° R. ja siis jälle 18° R. sooja vette pistetakse.

Hiinamaal on vanast hällist ajast saadik *Eumenol* tuntud abinõuks *kuupuhastuse korraldamiseks*. *Eumenol* kutsub ärajääva kuupuhastuse välja, vaigistab valu ja korraldab ülepea kuupuhastust.

Sisse võtmiseks: 1 teelusika täis 3 korda päevas üks nädal enne kuupuhastust ja selle puhul.

Üliohter kuupuhastus.

Üliohteraks võib kuupuhastust pidada siis, kui verd rohkem kui harilikult voolab või kuupuhastus liig kaua vältab või kui kuupuhastus sagedamini tagasi tuleb kui iga nelja nädala tagant.

Põhjuseks on siin peaaegu ainult kas suguosade või muud üldised haigused, nagu neid juba mitmel korral oleme nimetanud.

Loomulik kuupuhastus on mitmesugustel naisterahvastel niihästi verevoolu rohkuse kui ka kestvuse poolest mitmesugune, ja korratustest võib järelikult ainult siis kõnelda, kui verekaotus nii suur on, et see üldise tervise seisukorra peale halvendavalt mõjub või kui verevool üle 5 päeva vältab. Mõnikord on noortel tütarlastel juba kuupuhastuse algusel kalduvus üliohteraks verevooluseks, ja mitte alati ei ole need just väetid, nõrgad ja kahvatõbised tütarlapsed. Enesestki mõista tekivad siis, kui niisugused üliohterad kuupuhastused kaua vältavad, verevaesus ja verelahjenemine.

Hästi suguvõimsatel naisterahvastel tekib üliohter kuupuhastus ülisagedast sugulisest läbikäimisest, kiiresti üksteisele järgnevatest sünnitamistest või abortidest, isegi kui seda hõlbus-tavad emakahaigused puuduvad.

Vaheldusaastate ajal võib niihästi naistel kui ka vallalistel naisterahvastel tekkida üliohter kuupuhastus, nii et kahtlus tõuseb kas neil mitte emakas haige ei ole, kuid lähemal läbikatsumisel leitakse emakas täielikult tervise juures olevat. Iseäranis on lihvatel naisterahvastel üliohter kuupuhastus. Neljakümnendate aastate ümber seisvatel naisterahvastel ei kordu sealjuures kuupuhastus mitte enam iga nelja nädala tagant, vaid 2—3 kuu tagant.

Suurem hulk naisterahvaid ei tunne omal suuremat häda tekkivat üliohterast kuupuhastusest, isegi siis, kui see kauemat aega on kestnud. Alles iseäranis ägedakujulise korratuse puhul tekivad suurest verekaotusest tulnud nähtused ja hädad pikkamisi: huuled, põsed, käed ja silmalaod seestpoolt on kahvatud, kehal liikmed külmad, peavalu, minestushood, kõrvade kumisemine, silmade virvendamine, südamekloppimine, raske hingamine, lihaste nõrkus ja kanged paistetused, iseäranis jalaliikmetes. Emakas tundub valusid harilikult ainult siis, kui see elund ise haige on, selle asemel tuntakse valusat kiskumist ristluudes, altkehas ja

puusades. Verevoolus ise vältab sagedasti nädala ja veel kauem, iseäranis ägedalaadilise korratuse puhul on vaheaeg kahe kuupuhastuse vahel üsna lühike, nii et haiged alati mures ja maha-rõhutud on.

Elukardetav on üliohter kuupuhastus ainult harukordadel.

Pesitseb üliohtera kuupuhastuse põhjus mõnes üldises haiguses, siis tuleb kõigepealt käsile võtta selle haiguse kohased abinõud ja üldist tervist kosutada, kuid sagedasti nõuab üliohter kuupuhastus kiiret abi. Hea tagajärjega on siin sagedasti külmad kehamähised, missuguseid küll müidugi tarvitada ei tohi liig rohkesti. Naistele võib soovitada vahelduva soojustega ematupe loputusi, milleks esmalt 1 toop 32° R. sooja vett ematupesse tuleb lasta ja kohe selle järele niisama palju 22° R. sooja vett. Vesi olgu keedetud ja siis 32 ehk 22 kraadi peale jahutud. Hoiatama peab selle vastu üleliiga soojade või külmade ematupe loputuste eest. Suurt kasu saadavad sagedasti kestvad klistiirid, milleks $\frac{1}{2}$ —1 õlleklaasi täit 14° R. sooja vett pãrasoolde tuleb pritsida. Üksikud loodusearstid soovivad mõlemaid kãsa pista mitmel korral kauemaks ajaks võimalikult palava vee sisse; kergematel juhtumistel panevat see verevooluse seisma. Peaaegu kindlat tagajãrge võib loota ematupe sãstemaatlikust tamponeerimisest mõõdukalt niiske puuvillaga. Kui seda 2—4 pãeva, igapãev 2 korda, ette võetakse ja igakord peale puuvilla vãljavõtmist ematuppe 28° R. sooja veega loputakse, siis võib verevooluse vaikumise peale olla tãiesti kindel, õhtlasi võib tarvitada ka kehamãhiseid, mis pãevaajal iga 2—3 tunni tagant uuendada tulevad, õõsel aga keha peale puutumata võivad jãada. Ainult hãdakorral, kui kõik muu veega arstimine pole aitanud, võib katset teha 16° R. istevannidega, kuid vannis tuleb ainult mõni minut viibida. On aga verevoolus kord seisma jãanud, võib seesuguseid jahedaid istevannisid 1 kuni 2 korda pãevas tarvitada, et uuesti õhtrat verevoolust ei tekiks.

Edasi soovitakse veel jãrgmist: iga tunni tagant poolklaasi kũlma kaneeliteed juua või pool teelusika tãit kaneelitinktuuri vãhese veega võtta; haige peab ennast võimalikult rahulikuna hoidma niihãsti kehaliselt kui ka hingeliselt; peab sagedasti lamama, ei tohi palju, valjusti või elavalt rãákida, veel vãhem laulda, ei tohi tarvitada liiga sooje ega erutavaid jookisid ja toitusid. Ei peaks verevoolus siiski neljanda pãeva lõpul mãrksa vãhemaks jãama, siis võib linaseriide kũlma vee sisse kasta, vãlja vãanata ja kompressina panna vãliste suguosade peale; seda kompressi tuleb sagedasti uuendada. Omandab verevoolus iseãranis visa iseloomu, siis paneb harilikult tanniini lahu sissepritsimine verevooluse seisma. Sissepritsimiseks (ematupesse) võetakse 2 grammi tanniini 200 grammi vee peale. Siis on aga soovitav kuupuhastuse vaheajal, s. o. enne jãrgmise kuupuhastuse tulekut, igapãev vãhemalt õkskord ematupe loputus 18° R. sooja veega. Enamasti on siis jãrgmine kuupuhastus juba kergem ja loomulikum.

Ägedad, elukardetavad emaka verevoolused nõuavad muidugi viibimata arstiabi.

Naisterahvad, kes üliohtra või liig sagedasti korduva kuupuhastuse all kannatavad, peavad oma elu ja toitmisviisi muutma. Nad peavad võrtsiliste ja raskesti seedivate toitute ja niisama ka alkoholiliste ja erutavate jookide eest hoidma. Liig raske töötamine aga ka toas istumine on kahjulikud, niisama ka liig kitsad riided, iseäranis kitsas korset, siis ka veel ettekujutuse ja suguosade üleliigne äritamine. Kitsal korsetil on ülepea kõige kahjulikumad mõjud tervise peale, kuna ta altkeha elundid paigast nihutab ja nende kujunemise peale halvendavalt mõjub. Parem on juba kanda nn. reformriideid.

*

Extractum Hydrastis fluidum. Pruun vedelik vastiku maiguga. Sisse võtta 20 tilka 3—4 korda päevas *üliohtra kuupuhastuse* ja *verevooluse* vastu suguosadest; ta mõjub pikkamisi ja teda tuleb sellepärast juba kahe kuupuhastuse vahel võtma hakata.

Kellele rohu maik liig vastik on, võib võtta järgmisi pillisid:

Rp. Extr. Hydrastis sicci 5,0
Pulv. Liq. q. s.
F. Pil. № 50.

3 korda päevas 2 pilli.

*

Extractum-Hamamelidis Virginianal. fluidum, pool kuni kaks teelusika täit mitu korda päevas kõiksugu *verevooluste* ja *valgetevooluse* vastu.

Rp. Secacornin. 5,0
Extr. fl. Viburn
Extr. fl. Gossypii
aa 10,0.

M. D. S. 30 tilka 3 korda päevas.

Valus kuupuhastus.

Tuntavate valudega ühenduses seisev kuupuhastus oleneb suuremalt osalt mitmesugustest riketest või korratustest. Noortel tütarlastel tuleb ta tihti kas emaka paigast nihkumisest või emaka-suu kitsaks minemisest, mis vere väljapääsemist raskendab; valu tekib siis emaka lihaste tugevatest pingutustest vere väljatõukamisel. Valusat kuupuhastust leidub sagedasti ka õmblejatel ja teistel istuva

eluviisiga naisterahvastel, niisama ka nendel, kes kannatavad kestva kõhu kinnioleku all. Vastuvaidlemata on, et valus kuupuhastus ka külmetamise tagajärjel võib tekkida. On isegi paljud juhtumised teada, kus naisterahvastel kuupuhastus sellest valusaks muutus, et neil külm tuulehoog kleidi alt üles löi või nad väljakäigu kohas käisid, kus kange tõmbetuul oli. Samasugusel kombel võivad ettevaatamata jõupingutused kuupuhastuse puhul mõjuda, nagu raskete asjade tõstmine, jala-õmblusmasinaga õmblemine, kaua kestev tantsimine jne.

Tuleb ka ette, et emakas sündimisest saadik ülihell on või selleks pärastpoole kas üldise närvilikkuse, onanismuse või sagedasti katkestud suguliste ühenduste läbi on muutunud. Seesugusel puhul mõjuvad kõigevähemad põhjused, isegi meeleärevused, sedavõrd, et kuupuhastus valusaks muutub.

Peale selle oleme juba eespool mitmepool nimetanud, et valus kuupuhastus ka suguosade või nende naabruse elundite haigusest võib tekkida.

Mis puutub valudesse enestesse, siis on kuupuhastus ainult harva algusest peale valus, ja ka pärastpoole ei ole valu mitte alati kestev, vaid teda tundub ainult kas vere esimesel väljapurskamisel, peale seda, või kuupuhastuse lõpul. Isegi raske-laadilisel juhtumisel ei seisa kuupuhastus mitte igakord ühenduses valudega, või jälle oskavad haiged sellekohase ülespidamise läbi valusid lühendada või hoopis kõrvaldada. Edasi on teada terve rida juhtumisi, kus kuupuhastus enne nurgavoodi palavikku või aborti valuta oli, sellest ajast peale aga piinarikkaks sündmustikuks muutus.

Ei pea seesugused naisterahvad endid asjakohaselt üleval või jääb ravitsemine õigel ajal alustamata, siis tõusevad valud, missuguseid esiotsa veel kaunis hästi välja kannatada võis, aastate jooksul sagedasti ikka kangemaks ja kangemaks; niisama kestavad nad ka kauem ja ilmuvad sagedasti juba päevadekaupa enne verevoolust. Valud on kiskuvad, krambisarnased ja mõnikord vaevalt väljakannatavad, neid tuntakse kas emakas eneses ja ristluudes, või üle terve keha ja jalgades. Sagedasti annavad valud siis järele, kui kuupuhastus kiiremini voolama hakkab. Peale valuhoogu jäävad naisterahvad veel mõneks päevaks ärevusse ja on roidunud. Paljudel juhtumistel ei ilmu kaasaskäivaid nähtusi, kuna aga teistel juhtumistel nad jälle kõhu lahtiolekuna, peavaluna, oksendamisena, põiekrambina jne. esinevad, nii et haige uneta, roidunud ja töövõimetu on, sagedasti voodisse peab heitma, lõpuks üsna närviliseks ja hüsteeriliseks muutub ja üsna raskelt haige ilmega on. Ühel osal juhtumistest ei seisa valud mitte just ühenduses kuupuhastusega, vaid tekivad kahe kuupuhastuse vaheajal. Siis tundub üks kuni kaks päeva suuremalt osalt ainult mõõdukat valu, ja vahel nõrgub sealjuures suguosadest lima või verist vedelikku.

Mis puutub ravitsemisse, siis tuleb siin kõige pealt kõrvaldada need haigused, mis valusa kuupuhastuse põhjusteks on, kui seesuguseid ülepea on olemas. Edasi aitab sagedasti juba see valu vähendada, kui mõni aeg enne kuupuhastuse tulekut ja kuupuhastuse 2—3 esimesel päeval ennast rohkem rahul hoitakse. Päriselt voodis lamada ei taha ju heameelega keegi, sellepärast on vahetevahel kerged liigutused lubatud, pealegi kus need verepahtumist altkehas kõrvaldada aitavad. Siis tuleb järkjärgult edasi ravitseda, s. o. esmalt kergemaid abinõusid tarvitada, ja kui need mõjuta peaksid jääma, siis vaatab arst mis teha on ja teha võib. Suurem osa naisterahvastest otsib loomusunnil soojusest abi. Nad mähiivad ennast villaste rätikute sisse, soendavad suuremalt osalt külmi käsa ja jalgu sooja veega täidetud pudelitega, niisama ka altkeha, ja valud muutuvad selle läbi tõesti märksa pehmemaks. Kindla mõjuga on ka tõusva soojusega täiskehavanid, kusjuures vee soojus vanni astudes 28° R. olgu, siis aga veesoojus, palavat vett juure lisades, aegamisi 32° R. peale tõstetakse ja see soojuskraad alal hoitakse. Neid vannisid võib kuupuhastusest hoolimata 2 kuni 3 korda päevas tarvitada, igakord $\frac{1}{2}$ —1 tund vannis viibides. Niisama mõjukad on valude pehendamiseks palavad käe- ja jalavanid: neid tuleb päevas mitu korda korrata ja vesi nii soe võtta, kui ihu kannatab. Ka jala-auru-vannid vaigistavad ruttu valu, pealegi on neid kodus kõige hõlpsam valmistada. Palava veega täidetud vann, mille peale kolm pulka pandud, seatakse tööli ette, mille peale naisterahvas, riidest lahti võttes, istub. Jalad paneb ta nende kolme pulga peale, nii et ta neid ära kupatada ei võiks, ja võtab villase rätiku ümber, mis ka vanni ümberringi katab. Seesugust auru-jalavanni võib 2 kuni 3 korda päevas, igakord $\frac{1}{2}$ tundi, tarvitada. Veel kiiremini mõjuvad iste-auru vannid, mis niisama hõlpsad valmistada. Naisterahvas istub lihtsalt märja rätikuga kaetud harva põhjaga tooli peale. Tooli alla asendakse vann keeva veega, pandakse mõned pulgad sinna peale, kuhu peale naisterahvas istuda võiks, ja mähitagu siis naisterahvas ühes vanniga villase vaiba sisse. Võib ka altkeha niiske kehamähise peale keeva veega täidetud pudeli panna ja siis flanellriidega pealt katta, seesugune keha-auru-vann on ka valude vaigistamiseks kaunis mõnus. Niisama võib ka keha ja ristluude ümber märja rätiku panna, ja siis keeva veega täidetud pudelid, niihästi kõhu kui ka ristluude peal hoida. Seesuguste auruvannide vaheajal tarvitagu naisterahvas 20° R. vee sees niiskeks kastetud kehamähiseid, neid iga 2 kuni 3 tunni tagant uuendades.

On valud sel kombel kõrvaldud, siis ei tohi asja ikkagi veel jätta hooletusse, vaid tuleb seda haigust parandada, millest valus kuupuhastus on tekkinud, kui aga seesugust haigust ei leita olevat, siis tuleb jällegi selle eest hoolitseda, et kuupuhastuse valud ka tulevikus ära jääksid. Viimaseks otstarbeks tehtagu mõni nädal iga öösel kehamähiseid ja võetagu sagedasti vannisid.

Soonetasumist juhatab arst ainult iseäralistel juhtumistel, sest et see haigel valude läbi tekkinud ärevust veel enam kõrgendada võib.

Lõikuse võtab arst ainult siis ette, kui see möödapääsemata on.

Mis valu uimastavatesse rohtudesse puutub, siis toome siin Dr. Winckeli hoiatavad sõnad: „Sagedasti võib näha, kudas nooremad arstid kohe valmis on haigele morfiumi naha alla pritsima, kui see kangete valude üle kurdab. Kuid morfium ei paranda mitte haigust ennast, vaid uimastab ainult ajutiselt valu, on peale selle kihvtine ja teeb inimese, kes teda kauemat aega tarvitab, parandamata haigeks. Sellepärast peab tema tarvitamisest eemale hoidma.“

Kustuva kuupuhastuse korratud vaheldusaastatel.

Terviselisel naisterahval on kuupuhastuse algus ja korramöödulik kordumine harilikult ilma mingisuguste valudeta, kuid kui kuupuhastus vanusepäevil kustuma, s. o. jäädavalt ära kaduma hakkab, siis tekivad sagedasti korratud. Tihtipeale tekivad korratud ka alles siis, kui kuupuhastus juba kauemat aega kustunud on.

Mis vanusejärkudesse puutub, siis muutub kuupuhastus sagedasti juba neljakümnendate aastate alguses korratuks ja kustub siis ühel osal naisterahvastest 45. eluaastal jäädavalt; teisel osal käib kuupuhastus kuni 50. eluaastani ja veel peale selle edasi, ja isegi raskejalgseks jäämist on selles vanuses naisterahvastel ette tulnud.

Kustuva kuupuhastusega käsikäes käib suguosade muutus. Ematupel kaovad voldid ja kortsud, ilanahk lööb kahvatuks, terve ematupp muutub kokkukiskumise teel lühemaks ja kitsamaks, ka emakasuu läheb kitsamaks, ja kui kuupuhastus kord kestvalt juba ära jääb, siis muutub ka emakas väiksemaks. Kuna ka vaagna kõitkude ja emaka kõitmed niisama endid vanuses kokku kisuvad, siis tuleb tihtipeale ette, et emakas paigast nihkub, iseäranis armastab ta kas allapoole vajuda või ettepoole langeda. Kasimata naisterahvastel hakkab suguosade ilanahk sel ajal koguni määnduma ja on kaetud vastikult haiseva limaga.

Ka munasarjad ja -juhid muutuvad väiksemaks ja lähevad rasva.

Emaka pehmeloomulised kasvjad, iseäranis lihaskoe kasvjad teevad õnnekombel sagedasti ka samasuguse muudatuse läbi ja lähevad lõpuks rasva või kaovad iseenesest. Vihaseloomulised kasvjad aga jäävad nendest muudatustest puutumata ja ei kao iseenesest ära.

Kuupuhastuse kustumise puhul läheb naisterahvas ülepea lihavaks, iseäranis paksult asub rasvakiht kõhu ja rindade ümber.

Kuupuhastuse äkiline või pikaldane kustumine ei sünnita kaugeltki mitte igale naisterahvale korratusi, üks osa naisterahvastest on sellega otse väga rahul, et nad viimaks ometi lahti on saanud igal kuul korduvalt tülinast.

Mõnel naisterahval ei kustu kuupuhastus mitte korraga, vaid esmalt kaovad senised korramöödulised vaheajad, ja kuupuhastus hakkab 5, 6 või veel rohkem nädalate tagant korduma, mõnikord ka kaks korda aastas või veel harvemini.

Koormavaks muutub seisukord alles siis, kui kuupuhastus mitte nii pikki vaheaegu ei pea, vaid sagedamini korduma hakkab ja sealjuures ühenduses seisab suure verekaotusega, või peale kuupuhastust suguosadest ikkagi veel verist lima nõrgub.

Kuigi nüüd need korratud ja üliohttrad kuupuhastused ainult harukordadel hädaohtlikuks võivad muutuda, siiski suudavad nad naisterahvast nõrgestada, kui nad sagedasti korduvad ja kaua kestavad. Sealkõrval käib ka sagedasti enam ehk vähem kange valgetevoolus, mis sisemistes ja välistes suguosades kui ka naabruse kehaosades kuumust, valutunnet või piinlikku sügelemist tekitab ja sel kombel kestvalt unerahu riisub.

Suguhimu raugneb enamasti, seda enam, et ematupp kitsas on ja sugulise ühenduse puhul valu tundub. Vahepeal võib aga sagedasti tähele panna, et suguhimu vaheldusaastatel ajutiseks erakorraselt kangeks tõuseb, ja see on küll nii mõnegi „rumaluse“ seletuseks, mis vanemad naisterahvad sellega teevad, et nooremehega abielusse astuvad.

Erkude ülekandmise teel tekkinud ja teiste üldiste nähtustena esinevad veretungimine pähe ja altkehasse, ülirikkalik higistamine, südameklõppimine ja korratu tuiksoon, mitmelaadilised peavalud, äritud olek.

Seesuguste kustuva kuupuhastuse korratuste kestvus on vahelduv. Mõnikord on need hädad juba mõne kuu pärast kadunud, teinekord vältavad nad aastatekaupa, kusjuures naisterahvas ennast vahepeal kestvalt üsna terve tunneb olevat.

Kuupuhastuse kustumine on loomulik sündmus ja parata ei ole sinna midagi, kuid ohtrad verekaotused nõuavad ka sel puhul igatahes ravitsemist. Naisterahvas püüdku voodis viibida ja võtku ette ematupe loputusi 22° R. sooja veega, iseäranis soovitatav on ematupe süstemaatiline tamponeerimine puuvillaga. Niisama tuleb ka valgetevoolust ja sügelemist nõnda arstida, nagu eespool juhatanud oleme.

Tekib vanusepäevil veel emaka väljalangemine või mõni muu haigus, peab muidugi pöörama arsti poole.

Naisterahva sigimatus.

Naisterahva sigimatuse all mõistetakse seda, kui ta edasi-vältavast sugulisest läbikäimisest hoolimata raskejalgseks ei jää. Ka siis, kui kumbagi poole suguosad tervislikud on ja mingi-sugust takistust raskejalgseks jäämiseks ei tea olevat, võib sigi-nemine korramõdulikkudest sugulistest ühendustest hoolimata ära jääda, ja sagedasti võib näha, et abielu alles teisel või kolmandal aastal või veel hiljem lastega õnnistud saab.

Mõned naised jäävad küll raskejalgseks, kuid ei kanna last välja ja sünnitavad enneaegselt; edasi on terve rida juhtumisi, kus abielust ainult üks laps võrsub, siis aga tekib naise sugu-osadega nurgavoodis muudatus ja enam ta ei sigi, kuigi ka just igakord selle sigimatuse põhjuste üle selgusele ei suuda jõuda.

Leidub ka vabatahtlikku sigimatust, siis on abielupaar otsu-seks teinud sugulistest ühendustest hoolimata lasteta jääda.

Kuna sigitamiseks niihästi meest kui naist vaja on, siis võib niihästi üks kui teine sigimatuses süüdi olla, ja me ei eksi palju, kui ütleme, et pool osa sigimata abieludest mehe süüks langeb.

Mis naisterahvasse puutub, siis võib ta peaasjalikult järg-mistel põhjustel sigimataks jääda:

Naisterahva suguosades ettetulevad takistused, mis sugulist ühendust küll ei keela, meheseemet aga õigesse kohta pääseda ei lase. Seesuguste mitmekesiste võimaluste seast toome siin ette ainult tähtsamad: kinnine ja liig paks neitsinahk, ematupe puudumine või umbse otsaga ematupp, emaka ematupesse ulatava osa ebaloomulik kuju, emaka paigast nihkumine, umbsed muna-juhud jne.

Ematupe kramplikud ja valudega ühenduses seisvad kokku-tõmbused sugulise ühenduse puhul või peale seda, mille läbi vaevalt ematupesse voolanud meheseeme sealt jälle välja rõhutakse.

Ematupe ja sisemiste suguelundite põletikud, mille puhul tekkinud lima meheseemne sugutusvõime hävitab.

Emaka haigused, mis sel kombel mõjuvad, et korralikult sugutud ja tervisline muna omale seal sündsata paika ei leia, kus ta edeneda võiks.

Ka *munasarjade ja -juhtide* haigused võivad hävitada muna sigimisvõime.

Tähtsate suguelundite puudumine kas sündimisest või arstide poolt ettevõetud lõikusest saadik.

Üldised haigused, nagu verevaesus, tiiskus, rasvaminemine, alkoholi ja morfiumi kurjasti tarvitamine.

Hingelised mõjud, nagu põlgamine, vihkamine, mured ja muud rasked meeleäritused. Juhtumised, kus raskejalgsed naisterahvad ehatamise tagajärjel enneaegselt sünnitasid, ja pärast enam raskejalgseks ei jäänud, ei ole sugugi haruldased.

Tripperihaigus on üks tähtsamatest sigimatuse põhjustest. *Sugukonna viga*. On juhtumisi tähele pandud, kus mitmed ühest ja sellest samast perekonnast pärit olevad naisterahvad sigimataks jäid.

Lasteta abielu on naisel raske kanda, kõige parem naine võib selle all jääda hüsteeriliseks. See, kes naisterahva hinge ja suguelu sügavusi tunneb, teab, et naine esiotsa ainult vastu tahtmist lastest ilma jääb ja alles peale kestvat ja rasket sisemist võitlust ennast oma saatuse alla alandab. Isegi kaunis vanad naised tulevad sagedasti peale seda, kui nad paarkümmend aastat abielus olnud ja lasteta jäänud, arsti käest nõu küsima, kas kudagi ometi last ei saaks. Naise loomusunniline ihaldus vähemalt ühe oma lapse järele on palju suurem, kui võhik seda arvata teab. On naisterahvas kord abielusse astunud ja sugulise läbikäimisege tuttavaks saanud, siis on tal peaaegu alati kõigesalajasemaks sooviks vähemalt üht last ilmale tuua. Isegi see häbenemine, et ta raskejalgsus igapäevase silma torkab ja suuremalt osalt liialdud kartus mahasaamise eest ei suuda seda loomusunnilist tungi, järehtulijaid soetada, harilikult ära lüüa. Isegi kui naised ühel või teisel põhjusel sugulistest ühendustest enam mõnusest ei tunne, siiski on nad sellega veel nõus, kui abinõuga eesmärgile jõudmiseks, s. o. ainult lapse soetamise otsustarbel. Ei lähe see soov ikka ja ikka veel täide, saab mees koguni ehk veel sigimatuse üle pahaseks või seltsib sinna juure lapsarikaste sõbrannade pilkamine, siis on kergesti arusaadav, mis pärast paljud naised nii kõrgel kraadil närvilikuks saavad. Meeleheitmist südames kandes, käivad nad ühe arsti juurest teise juure ja oleksid valmis kõiksugu ravitsemisi läbi tegema, kui selle läbi aga sigivaks saaks. Vahel kaebavad nad kõiksugu hädade ja valude üle, ja sellest võib näha, et nad juba hüsteeriliseks on saanud. Mõned naised käivad terve rea arstisi läbi, arvates, et kellegi käest ometi mingit uut head nõu saavad. Alles vaheldusaastate kättejõudmisega ja kuupuhastuse kustumisega jätavad paljud naisterahvad lõpuks kõik emakssaamise lootused maha ja jäävad rahule.

Leiab arst läbikatsumisel naise suguosades mõned rikked või korratused, siis võib ta mõnikord asja parandada. Ei leia ta aga midagi, siis ei jää tal muud nõu üle, kui ka meest läbi katsuda, ja siin jõuab ta sagedasti alles siis selgusele, kui see kõik oma „noorepõlve patud“ on üles tunnistanud.

Peab tähendama, et need juhtumised sugugi haruldased pole, kus naine peale mitmeaastast sigimata abielu raskejalgseks jääb, ilma et arstiabi oleks tarvitanud, ja on ka selle vastu palju seesuguseid juhtumisi, kus raskejalgsus varasest arstiabist hooli-

mata tulemata jääb. Arstil on sellepärast kaunis täbar lugu, annab ta lootust ja jääb raskejalgsus tulemata, siis saab ta kuulda etteheiteid ja sajatusi, ja kui ta, mõlemaid abikaasasi läbi katsudes, seletab, et nad lapsi saada ei või, siis on ta mehe ja naise vahelisele tülile üksed ja aknad lahti teinud. Sellepärast peab arst olema diplomaat, sest muidu ta siin heaga läbi ei saa.

Muidugi, kui midagi vähegi võimalik parandada, ei jäta arst seda tegemata, aga kui kõik arsti katsed nurja lähevad ja ka mehel sigimatuse põhjust kõrvaldada ei saa, siis ei jää muud nõu üle kui lootustes petetud, kärsitud ja närvilikku naist trööstida.

Sigimatad naised peaksid omale selgeks laskma teha, et laps emale küll rõõmu valmistab, ühtlasi aga ka hulga rohkem tööd ja muret kaasa toob. Läheb laps ülekatte või sureb ta koguni, siis oleks see paljugi raskem kanda kui sigimatus. Ja kui mõned sigimatad naised omale lapse asemel koera, kassi või papogoi muretsevad, keda siis haiglaselt armastama hakkavad, siis oleks küll parem, kui nad omale selle asemel kasvandikuks võtaksid mõne võõra lapse. Kuigi naine nüüd naljalt unustada ei suuda, et laps ikkagi oma ei ole, siiski hakkavad paljud sigimatad naised oma kasvandikku kangesti armastama, peaaegu nagu oma last, ja see mõjub nende hingeelu peale paremini kui aastapikkune ootamine oma lapse peale. Mõni abielupaar on varstigi nõus ettepanekuga, kasvandikku võtta, ja see on mõistlik.

Paljud arstid saavad sigimatad naised tuntud supeluspaikadesse. Ja naljahambad teadvad kinnitada, et see teinekord kaudsel teel aitavatki, kui seal leidub mõni väle supelusvõõras, kes sigimatuses süüdlase mehe kohused ajutiselt võtab oma peale.

Iseennast võib naine katseviisil ainult siis ravitseda, kui arvata on, et ematupe lima ehk liig hapu on, nii et see mehe-seemne sigitamisevõime hävitab. Seda juhtub peale muu harilikult puhtuõeta naisterahvastel, kes iialgi ematupe loputusi ette ei võta. Seesugune naine tehku sellepärast sagedamini ematupe loputusi, niisama ka siis, kui ematupp liig kuiv on. Siis pritsitagu vett ematupesse, mis meheseemnele tee libedaks teeb.

Üldse aga anname sigimata naistele nõu, mitte aastatekaupa oodata, vaid varakult mõne vilunud naistearsti poole pöörduda, sest väga võimalik, et sellel üsna hõlbus on sigimatuse põhjust korrapealt üles leida ja kõrvaldada.

Kahvatõbi.

Moodsa kultuura-elu oludes üleskasvanud noored tütarlapsed jäävad suguvõimsaks saamise ajajärgul sagedasti kahvatõbiseks. Nende ihukarv on siis kahvatu, vahasarnane, sagedasti rohekaskollane, mis igaühele silma torkab. Kahvatõbesse jäävad niisasti uhketes salongides üleskasvanud preilid kui ka nõgistes vabrikutes töötavad neid.

Eksitus on aga arvata, et see noore neiu haigus otsekoheses ühenduses seisab suguküpseks saamisega. Juba see tõeasi, et kahvatõbe ette tuleb isegi lastel, üle kolmekümne aasta vanustel naistel, raskejalgsuse ajal ja vaheldusaastatel, isegi plikalaadi välimusega meesterahvastel, tõendab selle arvamise ekslikkust. Igatahes tuleb kahvatõbe kõige sagedamini ette 14—24 aasta vanustel neiuudel, ja selle nähtuse põhjuseks on peaaesjalikult küll see, et neiu suguküpseks saamise ajajärgul halvas õhus viibib ja vähe liigutusi teeb, või kuskil kaupluses või vabrikus päevad läbi kinni on, otstarbekohatut ja liig lahja toitu saab, romaanisid lugedes ettekujutust äritab ja lihahimu õhutab või onanismust ajab, ühe sõnaga, kui neiu elutseb loomuliku tervishoiu vastastes oludes.

Et aga ka need mõjud kahvatõbe otsekoheseks ja ainsaks põhjuseks ei või olla, seda õpetab see tõeasi, et sellesse haigusse jäävad ka maal elutsevad tütarlapsed, kes päeva läbi värskes õhus töötavad, head tervisekohast toitu saavad, ei romaanide ega ka libeda seltskonna läbi oma ettekujutust ei ärita, onanismust ei tunne, ühe sõnaga, nagu looduselapsed kunagi üles kasvavad. Elunähtused näitavad, et suuremalt osalt need tütarlapsed visalt paranevasse kahvatõbesse langevad, kellel kuupuhastus enne ilmub kui rinnad edenenuid ja häbeduskarvad tekkinud on.

Varemalt pidasid ka arstid kahvatõbe ja verevaesust üheks ja sellesamaks vere kokkuseade haiguseks. Unemal ajal on aga siin vere uurimise teel vahe kindlaks tehtud. Nimelt on *kahvatõbe* puhul küll punaste vereliblede arv märksa vähem, vereleem aga sisaldab tarvilikul määdul munavalget ja soolasid, *verevaesuse* puhul ei ole aga selle vastu mitte ainult suur puudus verelibledest, vaid ka munavalgest, kuna soolasid jälle rikkalikumalt leidub.

Vereliblede vähenemine on täieliku kahvatõbe puhul sagedasti nii suur, et neid äraauratud veres harilikult ja läbistikuse 13% asemel 6%, isegi 4% leidub.

Kahvatõbistel on väline nahk, niisama ka ilanahk, nii kaugelt kui see silma paistab, silmatorkavalt kahvatu. Valgeverelistel naisterahvastel, kellel juba loomulikult leidub vähem värviainet nahas, on ihukarv *vahakarva valge*, mustaverelistel on ta *tõmmukashall* või *kollakasvalge*, iseäranis selgelt esineb kahvatus kõrvallestadel. Ilanahkadest on kahvatuse poolest kõige rohkem märgatavad nimelt igemed ja silmalao kõitkude, sest et sealsetes veresoontes puudus on punastest verelibledest, mis ilanahale loomuliku värskel, punase värvi annaksid.

Kui kahvatõbistel neiuudel teinekord siiski punased põsed on, siis tuleb see sellest, et peened veresooned siin alati verd täis, lõdvad ja väljaveninud on, siia nii siis sedavõrd rohkem verd kokku on tunginud, et see punane värv vere rohkusest tuleb. Selle vastu on ju ka tumedama ja rikkalikuma verega inimesi, kellel põsed aga alati kahvatud, sest et nende veresooned pinevil on ja mitte välja veninud pole ja sellepärast siin vähem verd

sisaldavad. Neilsamal põhjustel on kahvatõbiste veresoontel kalduvus äkki erkude mõjul veel rohkem verd täis minna, millest see selgub, et põsed kahvatõbistel neiu del nii kergesti punetama löövad. Aga niisama hõlpsasti kahvatavad nad, sest et ärevil ergud veresoone krambi tekitavad, mille läbi tuiksooned kokku tõmmatakse ja veel vähem verd läbi lasta võivad.

Kahvatõbised on *harva lahjad*, vaid sagedasti lihavad, isegi päris paksud; see on kahvatõbe ja verevaesuse üheks vaheks, sest verevaesuse puhul kaob rasvakiht naha alt.

Kahvatõbised *hingavad sagedamini* kui harilikult ja iga suurema liigutuse, jõupingutuse ja ärevuse puhul hakkavad nad hingeldama. Sellepärast jäävad nad ruttu väsinuks, tunnevad kätes, jalgades raskust ja jooksvatõbe laadilist lihastevalu. Kahvatõbised on suuremalt osalt sagedasti erutud, hakkavad kergesti nutma, tunnevad erguvalu ja himustavad kõiksugu söögiks kõlbmataid asju närida, nagu pliiatsit, tooreid kohviube, tuhka jne.

Kahvatõbine veri ei või ka ilma kahjuliku mõjuta jääda seedimise elundite ja nende tegevuse peale, sellepärast on kahvatõbistel isu peaaegu alati hästi kasin; iga söömaaja järele tekib rõhumise tundmus kõhus ja ilmuvad hapud rõhitused, niisama on ka seedimine nõrk, mida sagedasti peetakse kõhukatarriks.

Selle asemel tekib kahvatõbistel sagedasti pikaldane *kõhupaise*, mis kahjuks niisama sagedasti tähele panemata jääb. Sellepärast peaks iga kahvatõbine, kes ühtlasi ka kõhuvalu tunneb, tingimata pöörama arsti poole. Kui siin midagi ette ei võeta ja haigus ilma arstiabita jääb, siis sööb paise suuremad tuiksooned läbi ja tekivad vereoksendamine ja verine läbijooks, või jälle murrab paise kõhuseinast läbi, ja see on seesugune juhtumine, kus kahvatõbi *surmaga* võib lõppeda.

Kahvatõbiste kusi on harilikult, kui palavik puudub, silmatorkavalt valkjast ja lahja (kuse-aine ja kuse-värviaine poolest vaene). Kõigil kahvatõbistel, ainult mõned erandid välja arvatud, on ka kuupuhastus korratu. Vahel ei tule kuupuhastust, sellepärast et munad ei valmi, või jälle ilmub kuupuhastus liig vähesel määral ja seisab mõnikord ühenduses valudega.

Rahva seas on laiali lagunenud arvamine, nagu oleks kuupuhastuse ärajäämine alaliseks kahvatõbe märgiks. See on suur eksitus ja nii mõnigi vaene neiu on selle läbi eluajaks põduraks jäänud, sest ilmub seesugusel neiu l tõesti kord kuupuhastus, siis peetakse kahvatõbe murtuks ja edaspidist ravitsemist asjatakse, kuigi see verehaigus veel kadunud ei ole. On ka ette tulnud, et kahvatõbiseid neiusid, kellel kuupuhastus kasin või valus on, ja seesuguseid, kes palju südameklõppimise ja verevaesuse all kannatavad, eksikombel täieverelisteks peetakse ja kupu ja aadri laskmisega ravitsetakse, mis aga nende elu hädaohtu viib.

Ülepea on kahvatõbi, kui otstarbekohast arstiabi ei nõutata, väga pikaldane, kuude- ja aastatekaupa kestev haigus, kuid sellest hoolimata on ta peaaegu *parandatav* haigus.

Väga sagedaks nähtuseks kahvatõbistel neudel on ka limavoolus ematupest.

Kuna me siin nüüd kahvatõbe tähtsamad tundemärgid üles oleme tähendanud, võime ainult veel soovitada, et kahvatõbist neidu mitte kauaks tähelepanemataks ei jäetaks, vaid otstarbekohast abi otsitaks.

Linnarahval on viisiks oma kahvatõbiseid tütreid saata maale, kus nad vaba õhu käes liikuda ja tervislist toitu saada võivad, ja ülepea eemal seisavad kõigist kahjulikkudest mõjudest, mille all kahvatõbi kujunenud. Sellega arvatakse kahvatõbest kindlasti jagu saavat. Kuigi need abinõud nüüd igatahes küll õiged ja tarvilikud on, ei aita nad üksinda mitte alati, ja nii mõnegi ema kahvatõbine tütar pöörab peale kuudekaupa kestnud maal viibimist isamajasse tagasi ilma et ta põsed ja huuled ja silmalaugude ilanahk rohkem elupuna oleksid saanud, või ta nutuline, ärev meeoleu, ta südamekloppimine, kiirendud lühike hingamine ja lihaste väsimus kadunud oleksid.

Tõsine ja kiire paranemine on ainult seal võimalik, kus peale värske õhu ja tervislike toidu muretsemise ka haiguse põhjusele otsekohe kallale asutakse, s. o. *punaseid vereliblesid rohkendada aidatakse*. Ja isegi seal, kus välised elutingimised ebakohased, kaob lihtne kahvatõbi varstigi, kui aga vere kokkuseadet parandame. Abinõu, mis siin alati mõjukas olnud, on *raud*.

Ja kui ka raua tarvitamine tagajärjeta peaks jääma, siis võib kindlasti arvata, et kahvatõbi siin ainult ühe teise alles veel peitus oleva tõbe kaaslasena on. Noortel tütarlastel tekib siginemisvõimuliseks saamise aastatel sagedasti tiiskuse algusjark või jälle kõhupaise, mille välised tundemärgid kahvatõbe sarnased on; siin ei suuda raud üksinda haigust täielikult parandada.

Arstide vahel valitseb raua tarvitamise asjus mõtete lahku-minek. Nimelt soovivad mõned arstid vähesel määral raua kauemat aega tarvitada, teised jälle rohkemal määral ja lühemal ajal. Arvatavasti ei ole aga see vahe just suure tähtsusega.

Praegusel ajal on moodsaid, raua sisaldavaid rohtusid lõpmata palju, ja kõik nad on enamasti otstarbekohased. Dr. med. H. Klencke soovib nende seast iseäranis nn. Blaudi pillisid. Karbis on umbes sada pilli ja nendest võetakse esimesel viiel või kuuel päeval kolm korda päevas kolm pilli, siis kolm korda päevas neli ja jällegi kuue päeva järele kuni ravitsemise lõpuni kuus pilli.

Tegelik elu on näitanud, et harilikult kolmest niisugusest karbitäiest ka kõige visama kahvatõbe parandamiseks küllalt on, kui kahvatõbi mitte mõne teise haigusega ühenduses ei seisa. Tuleb kord paranenud kahvatõbi uuesti tagasi, tarvitakse jälle sedasama ravitsemisviisi.

Ei aita üks rauda sisaldav rohi või mõjub ta halvalt haige tervise peale, võetagu teine; neid on rohkem kui küllalt saadaval, peale selle veel mitmesuguseid teisi rohtusid, nagu professor Poehli spermiin jne.

Ka abielusse astumine parandab naisterahva kahvatõbe suuremalt osalt üsna ruttu, nagu seda mitmed arstid kindlaks on teinud.

*

Toome siin veel mõned rohusedelid kahvatõbe ja verevaesuse vastu:

Rp. Ferr. lact. 5,0
Sacch. 50,0
M. f. pulv.

3 korda päevas üks nootsa täis. Kõhuhaiguse, palaviku ja kuupuhastuse puhul mitte tarvitada.

*

Rp. Ferr. lact. 10,0
Ext. Gent. 5,0
Pulv. Gent. 0,5
F. pil. 100.

3 korda päevas 2 pilli. Kõhuhaiguse, palaviku ja kuupuhastuse puhul mitte tarvitada.

*

Anämin, 3 korda päevas üks napsuklaasi täis puhtalt või piimaga enne söömist.

*

Rp. Ferri citric. oxyd
Natr. bicarbon
Sacch. ana 10,0
M. D. S.

3 korda päevas üks nootsa täis.

Hüsteeria ja erguvalu.

Hüsteeria on peajasjalikult naisterahva haigus ja ilmub väga mitmesugusel kujul. Ennemalt arvati teda tekkivat emaka haigustest, kuid päriselt on ta erguhaigus.

Kindel tõeasi on, et hüsteeria peaaegu ainult siginemisvõimsaid neiusid ja naise tabab ja et ta suuremalt osalt ühenduses seisab suguosade haigustega. Ta võib aga ka teiste elundite pikaldastest haigustest tekkida, nimelt pikaldasest kõhuhaigusest ja isegi *meeleolust*, meelepahast, erkude põrutusest, ehmatamisest, vihast, kurbtusest, hirmust, lootusetä olekust jne. Kõik see võib

ergukava peale sedavõrd mõjuda, et hüsteeria tekib. Nõnda jäävad lesed hingevalust, kosimata jäänud vanemad neiud nurjaläinud lootusest, lasteta jäänud naised sigimatusest ja teised jälle sellepärast, et nad abielust kõike seda, mis nad lootnud, ei leidnud, hõlpsasti hüsteeriliseks.

Otsustamisega, kas iga hüsteeria sarnane haigus tõesti hüsteeria on, ei tohi rutata. Paljud hüsteeriaks peetud haigused on tekkinud hoopis teistel põhjustel. Nii võib purunev hammas kauavältavat, ühekülgselt peavalu tekitada, mis siis kaob, kui haige hammas välja tõmmatakse. Pikaldane kõrvakatarr võib sellisama nähtuse välja kutsuda, niisama ka nina ja kõri ilanaha kasvjad. Rõhumist kõhus ja südame all tunnevad jälle vanemad, viletsate hammastega naisterahvad, kes toitu ei pure ja selle kiiresti alla neelavad; mõnikord jätavad nad puudulikkude hammaste pärast söömise isegi pooleli ja tunnevad siis öösel kõhuvalu. Seesugused naisterahvad peaksid parem pehmet toitu sööma, siis ei oleks neil ka nii palju „hüsteeriat“.

Kange, otsaesises tunduv peavalu tuleb tihti kauasest õmblemisest või lugemisest, iseäranis neil, kellel kaugele nägevad silmad on. Seesugustel juhtumistel toovad silmaarsti poolt valitud prillid ootamata ruttu paranemist, kuna aastatepikkune hiniini ja raua tarvitamine hoopis ilma tagajärjeta jääks.

Hüsteeria nähtused on nii mitmekülgsed ja vahelduvad, et seda haigust hoopis raske on kirjeldada. Katsume seda siiski teha.

Tähtsamad tundemärgid, mis küll vist ialgi ei puudu, seisavad ergukava korratuses. Nimelt muutub terve keha ülihellaks ja seesugune seisukord võib aastaid vältada, ilma³ et juure seltsiks muid tundemärkeksid. Naisterahval on siis kobamine (kompimine), haistmine, maitsmine ja kuulmine nii peened nagu indiaanlastel, nii et nad kõige peenemaid vahesid võivad tunda. Suuremale osale hüsteerilistest naisterahvastest on see kõrgendud tundelikkus otse piinaks ja tülinaks, sest et kõige vähemad erutused meeleerkude peale mõjuvad. Kõigevähem kahin, kõigetähtsusetam maitse omadus, riiete värv, isegi harilik päeva- ja lambivalgus sünnitavad neile piina ja on neil vastikud. Selle asemel on neil jälle niisugused asjad meele järele, mis harilikudel inimestel vastumeelt on, näit. kõrvenud sulgede ja juuda-sita (Asa fõtida) hais, tuha ja kriidi söömine jne. Mõnikord ei saa naisterahvas teatud haisust või maigust sugugi lahti ja see nagu kiusab teda igalpool taga.

Erguvalu avaldub näovalus, rinnanäärmete valus, puusa valus, liikmete, selja jne. valus ja selles valus, mis lagipealt pea sisse puurivat tundub (*Clavus hystericus*).

Seaajuures tuleb ette ka *tuimust*, nimelt on ihu neil kohati täiesti tuim. Peale selle tunnevad hüsteerilised naisterahvad kõik-sugu hädasid ja valusid, mida neil tõesti olemas ei ole. See kõik tuleb erkude ülitundelikkusest.

Hüsteerilistel naisterahvastel on sagedasti janu ja niisama sünnib ka veelaskmine sagedasti, kuid kust tuleb igakord ainult vähesel määral. — Mõnikord on suguosade ergud väga hellad ja siis sünnitab suguline ühendus valu, teistel on jälle suguhimu iseäranis elav. Suuremalt osalt aga on suguosade ergud tuimemaks läinud, ja suguline ühendus on sellepärast naisterahvale vastik või ükskõikne.

Hüsteerilised krambid seisavad kas üksikute liikmete, iseäranis käte tõmblemises või nad lagunevad ka keha teiste lihastesalkade üle laiali ja korduvad siis aegajalt, niisama tuleb ka langetõbe laadilist krampi ette, kusjuures suu äärde vaht tekib. Sagedasti tekib kramp ainult üksikutesse lihastesalkadesse, näit. nutu- ja naeru-kramp, Veiti tants jne., niisama sagedasti tekib kramp söögikõris, kusjuures tundmus on, nagu kerkiks soe muna kõhust kõrisõlme poole.

Hüsteeriliste krampide puhul ei kaota haige iialgi meele-märkust, see on asi, mille poolest nad langetõbe krampidest lahku lähevad. Ka ei teki nad iialgi ilma põhjuseta, mis sagedasti ainult üsna väikese tähtsusega tarvitseb olla.

Hüsteerilised halvatused võivad tabada üksikuid liikmeid või keha ühte külge, nad võivad äkki tulla ja niisama äkki kaduda.

Iseäralik paljude naisterahvaste juures ette tulnud nähtus on *hüsteeriline-närvilik vaimu ja keha rahutus*. Seesugused naisterahvad ei suuda ka lühikeseks ajaks rahule jääda või paigal istuda. Ühtlugu kuni väsimuseni talitavad ja seletavad nad, ilma et sellel suuremat otstarbet oleks või nad tõesti midagi ära teeks, vaid kõik on enam nagu silmakirjaks. Siia kuulub ka hüsteerilise nn. „puhastamise-haigus“, mis mõnelgi mehel elu kibedaks teinud.

Hüsteerilise naisterahva vereringjooksu korratused seisavad osalt selles, et neil *jalad ja käed külmad* on ja nad sagedasti ilma mingisuguse välise põhjuseta näost *lõkendama* lõovad; sellesama vereringjooksu korratuse tagajärjel muutub ka kusi vesiseks ja valkjaks.

Hüsteerilise naisterahva perekonna liikmetele tuttavamad aga ka seda piinlikumad on tema mitmekesised *meeleolu vaheldused*. Rõõmus ja nukker meeleolu vahelduvad tihti ilma välise põhjuseta ja äkki. Iialgi ei tea, kudas hüsteerilisega ümber käia. Ka see põhjened erkude üliõrnuse peale ja kõik see, mis harilikule inimesele tähelepanemataks jääb, mõjub hüsteerilise meeleolu peale erakorraliselt tugevasti.

Nii siis vahelduvad hüsteerilisel naisterahval hea meel ja paha meel, hea tundmus ja paha tundmus, naer ja nutt hästi ruttu; kuna aga üldine haiguse tundmus teda rohkem halvab kui heas meeleolus peab, siis muutub rõhutud, nukker meeleolu tal kestvamaks ja nõnda viibib ta suuremalt osalt lootusetu olekus, kurvameelsuses, arglikus ärevuses, hädaldab, nutab ja on meelt

heitmas, ilma et selleks oleks mingit *mõistlikku põhjust*. Et seesugune seisukord ümbrusele tülinaks ja piinlik on, seda saab kõigepealt tunda hüsteerilise naisterahva mees. Ja kuna ta näeb, et ta oma hüsteerilisele naisele kudagi viisi meele järele ei oska olla ja naine ilma mõistliku põhjusega alati hädaldab, siis arvab ta sel kombel kõige paremini läbi saavat, kui ta naise tujudest ei hooli, sellepärast aga paistab mees naisele osavõtmata, hoolimata ja külma südamega olevat.

Seda aga kannatab hüsteeriline naisterahvas kõige vähem. Ta *nõuab* kaastundmust, osavõtmist; ta tahab, et igaüks oma imestust selle üle avaldaks, kui kangelasemeelselt ta oma „raske“ saatuse all kannatab. Sellepärast kaldub ta *liialdamisele*, mida *igal* hüsteerilisel leidub. On isegi tähele pandud, et nad iseomale valu ja piina soetavad, et aga teiste poolt kaastundmust leida. Sagedasti saab tema kõigeimelistemate tegudega valmis, et aga oma *kannatamise läbi teiste tähelepanemist äratada*.

Kuigi nüüd hüsteerilise meeoleolu haiglane on, siiski ei *tule vaimuhaigust* ette, vaid mõistus jääb terveks.

Hüsteeria algus, käik ja kestvus ei ole, nagu juba tähendud, kaugeltki mitte igal naisterahval ühesugune. Suuremalt osalt kujuneb hüsteeria üsna pikkamisi ja esiotsa muutuvad ainult keha ja tundlikkus üliõrnaks; pärastpoole, kuid mitte igalühel, tekivad siis kergemad või raskemad, harvemad või sagedamad krambihood, millele siis teised eespool kirjeldud nähtused enam ehk vähem juure seltsivad.

Hüsteeria nähtused tulevad harilikult iseäranis ägedalt ilmsiks enne kuupuhastust ja kuupuhastuse ajal, ja kui haigus juba krampideni ulatab, siis tuleb neid suuremalt osalt ette ainult kuupuhastuse ajal.

Hüsteeria kestab kas mõnda aastat või hulga aastaid, võib ajutiselt ägedamaks minna ja väheneda, kuid suuremalt osalt jääb ta alles kuupuhastuse kustumisega (vaheldusaastatel) nõrgemaks või kaob hoopis.

Sagedasti võib hüsteeriat headel tingimistel parandada, kuid mõnikord on haigus iseäranis visa ja annab ennast ainult ajutiseks pehmenada.

Kõige hõlpsam on muidugi haigust tema alguses ravitseda. On ta aga kord kaugemale jõudnud edeneda, siis ei peaks haige mitte kannatlikult paranemist ootama jääma, nagu see kahjuks harilikult sünnib, vaid peaks pöörama vilunud naistearsti poole ja ennast läbi katsuda laskma, kui arst seda tarvis leiab olevat. Leiab nüüd arst emakapõletiku, emaka mõlgi või paise eest, mis-sugused haigused alaliste hüsteeria sünnitajatena tuntud, siis on kindel, et kõik muud erguhaiguse vastased rohud seni tagajärjeks jäävad, kuni need suguosade haigused parandud või vähendud ei ole.

Ei leidu suguosadest mingit korratust, siis on hüsteeria tekkinud mõnesugusest üldise tervise korratusest või hingeelu muutusest ja sellepärast on väga tähtis, et naisterahvas arstile usaldades kõik oma perekonna ja abielu sündmused ära seletaks, et arst meeolu- ja erguhaiguse põhjuse üle võiks jõuda selgusele. On naisterahvas kahvatõbine või verevaene, siis võib arvata, et hüsteeria selles juurdub ja selleks on vere parandamine, otstarbekohane toit, maa ja mere õhk ehk kõige paremaks ja kiiremaks hüsteeria parandamise abinõuks.

Iga kestav hüsteeria nõrgendab haige kehajõudu ja sellepärast tuleb ka seal, kus suguosade korratus juba parandud, otstarbekohase toitmise peale rõhku panna, samuti ka seesuguseid rohtusid tarvitada, mis ergukava elustavad. Soovitavad on siin ka supelused merevees, kusjuures verevaesed esmalt rauavannisid peavad tarvitama.

Rasketel hüsteeria juhtumistel tarvitavad haiged arsti ettekirjutusel brom-naatriumit.

Hüsteeriline naisterahvas võib omale ka igaks juhtumiseks muretseda väikese kodu-aptegi, siis on tal haigushoo puhul alati käepärast rohtu, mis seda nõrgendab ja lühendab; haigushoogude vaheaegadel tarvitult mõjuvad need rohud sedavõrd, et hood harvemaks ja nõrgemaks muutuvad. Seesugusse kodu-aptegisise kuuluvad peaasjalikult järgmised rohud: balderjani tinktuur kui ka juured, kummelitee, piparmünt, Hoffmanni tilgad ja järgmine erkusid rahustav, krampi vaigistav segu: 6 grammi Asafötida (Juuda sita) tinktuuri, 8 grammi balderjani tinktuuri, 6 grammi merevaigu-haput põdrasarve piiritust (Bernsteinsaures Hirschhorngeist) ja 2 grammi Hoffmanni tilkasid. Jõukamad võivad veel 6 grammi võrdlemisi kallist kastoreumi tinktuuri juure lisada lasta. See rohusegu kannab „krambitilkade“ nime.

Rohtude kõrval tuleb aga ka eluviisi ja toitmist asjakohaselt korraldada, ning kõigepealt nendest mõjudest eemal hoida, millest nähtud on, et need haigushoo välja kutsuvad. Kõik korratuse suguelus tulevad korraldada, niihästi kuupuhastuse kui ka sugulise ühenduse asjus. Ühtlasi loodame, et haiged ennast arsti poolt läbi katsuda lasta ei karda ega häbene. Niisama tuletagu naisterahvas hästi oma möödaläinud elujuhtumisi meele, kas seal mõnda juhtumist või haigust ei olnud, mis hüsteeria kujunemisega ühte langeks. Ta tuletagu meele, kas tal kõht alaliselt kinni ei ole ja veri ühtlasi pähe ei tungi, ja teatagu seda puhtasüdamliselt arstile. Sest nii mõningad hüsteeriahood tulevad hooletusse jäetud kõhu kinniolekuga ühenduses seisvast vere pähe tungimisest ja siis on seedimist korraldavad rohud sagedasti kõigeparemad avitajad. Ülepea hoolitsegu hüsteeriline naisterahvas alalise hea seedimise eest.

Kuna hüsteeria ergukava korratu toitmise peal põhjeneb, siis katsutagu vereringjooksu elustada ja ergukava kosutada, et ergud oma haiglase helluse ehk tundelikkuse kaotaksid. Iseäranis

käib see verevaeste, jõuetute ja kõhnade naisterahvaste kohta. Hüsteeriline naisterahvas peab *palju vabas õhus* viibima ja talitama, jõukohast tööd tegema, lõbusat seltskonda otsima, söömisel ja joomises mõõdukas olema.

Suurem osa hüsteerilistest naisterahvastest armastab kõiksugu maiusi, ja tihti tunnevad nad iseäralist isu iseäraliste, isegi söömiseks kõlbmatade, asjade järele. Selle asemel peaks aga nende toitmisviis igatpidi korralik olema, s. o. nad peaksid kindlaid söögi vaheaegasid pidama ja ainult mõõdukalt ning toitvaid ja kergesti seeditavaid toitusid sööma, sealjuures kohvist, teest ja alkoholist hoopis eemale hoides või neid võimalikult vähe tarvitades.

Iga hüsteeriline naisterahvas ei saa võrdlemisi külmas merevees suplemisega hakkama, karastuse asemel muutub ta tihti veel hellamaks ja ärevamaks. On lugu seesugune, siis katsugu ta tarvitada jahedaid istevannisid, igakord ennast hoolikalt külmetamise eest hoides.

Harilikult on lugu seesugune, et hüsteerilised naisterahvad igasugust korralikku töötamist põlgavad ja huvitus töö vastu neil kiiresti vaheldub; töö, mida ta täna iseäralise himuga teeb, on temale homme juba igav ja vastu meelt. Sellepärast katsugu perekonna liikmed või mees hüsteerilise naisterahva peale sedavõrd targalt ja mahedalt mõjuda, et ta ennast korralikule ja kasulikule tegevusele pühendaks, kui teda mõni muu haigus selles ei takista. Otsitagu temale niisugune töö või tegevus, mis tema vaimuomaduste ja meeleolu kohane oleks, ning teda rahuldaks, kuid see töö või tegevus ei tohi mitte ühetooniline, väsitav ja huvituseta olla. Niisama hoolitsetagu ka tema meelelahutuse eest niihästi koduses elus, kui ka seltskonnas ja teatris käimise teel, soovivad on muidugi ka jalutused

Keha liigutused on ülepea kasulikud ja mõjuvad ka unerahu peale, millest hüsteerilistel tihti puudus. Töötamine, jalutamine, kerge turnimine mõjuvad siin igatahes paremini kui kõik kunstlikud unerohud.

Hüsteerilistel naisterahvastel on soovitatav haigushoogude vaheajal külma balderjani teed juua, tundub aga haigust või kergeid krampsid, siis võtku ta 15—20 tilka eespool juhatud krambitilkasid. Seda tehku ta siis, kui omal haigushoogu lähinema tunneb ja ka haigushoo puhul, nimelt võtku ta iga poole-tunni tagant 15—20 tilka kummelitee sees, umbes kaks kuni kolm korda, ja ka mõni aeg veel peale haigushoogu kaks kuni kolm korda päevas 20—30 tilka, ning siis aegamisi vähem. Need tilgad avitavad iseäranis kaela, rinna, mao, soolte ja emaka krampi puhul.

Tuleb haigushoog peale, peab ka naisterahval riided lahti tegema, et teda mingi asi ei rõhuks, veel vähem hingamist takistaks, niisama tuleb hoolitseda hea, värske õhu eest. Kannatab ta hüsteeriahoogu puhul ka krampide all, siis asendagu ta voopi

või mõnusa sohva peale ja hoitagu, et ta ennast ei vigastaks, tema tuksatavaid liikmeid ei tohi siiski väevõimuga kinni pidada. Ägedat hammaste kiristamist võib sel kombel nõrgestada, et mõlemilt poolt, pealmise ja alumise lõualuu vahelt, põskede peale litsutakse. — Märgatakse, et verd rohkesti pähe voolab, siis pandagu pea peale külmad kompressid. Avaldub haigushoog kangeks tegevas krambis, siis kaob see sagedasti, kui haigele litsutakse mõni suurem rauast asi käte vahele.

Suurem osa hüsteerilistest naisterahvastest kannatab krambihoogude kõrval või ilma nendeta ka *erguvalude* all. Nendest valudest nimetasime juba seda peavalu, mille puhul tundub, nagu puuritaks pealaest nael sisse või jälle on peanahk seal kohal hell, juuksed langevad välja, vahel on isegi sihuke imelik tundmus, nagu oleksid isegi juuksed seal helled. Peale selle tunnevad hüsteerilised naisterahvad veel *näovalu*, *migreeni*, *puusavalu* ja *rinnanäärmete valu*.

Erguline näovalu on üks kõige sagedamatest hüsteeria valudest. Ta ilmub kas kestva ja nüri valu kujul või jälle sähvatab väljusarnaselt, lõpeb 30—60 sekundi pärast korraga ära, tuleb aga äkki jälle tagasi, ja nõnda edasi, kuni valude hool selleks korraks lõpp tuleb. Sagedasti tuksatavad ka näolihased sealjuures masinlikult. Ravitsemine on arsti asi, kes selleks elektrivoolu, antipyrini, salipyrini, phenacetini jne. tarvitab. Sagedasti aitab ka lõikamine.

Migreen (ühepoolne peavalu) on väga sage naisterahvaste haigus, iseäranis hüsteerilistel. Ta tekib tütarlastel tihti juba koolipõlves ja võib neid vaevata vana eani. Suuremal hulgal migreeni all kannatajatest naisterahvastest — seda on peaaesjalikult jõukamast kihist naisterahvad — ilmuvad selle haiguse hood harilikult kuupuhastuse puhul või natuke aega enne seda; niisama tekitab neil ka meele ärevus migreeni hoogusid. Sagedasti tuleb ette, et hästi äge hoog, iseäranis kui see oksendamisega lõpeb, naisterahva järgnevatest hoogudest kauemaks ajaks vabastab.

Võtab naisterahvas migreeni hoo puhul ka kõigeseeditavamalt toitu, siis muutuvad valud harilikult halvemaks. Harilikult tunneb naisterahvas ennast päeval *enne* hoogu täiesti terve olevat, kuid kohe peale ülestõusmist järgmisel hommikul tunneb ta väsimust, jõuetust, meeleolu on halb ja äritud, puudub himu söömiseks, suus on halb maik ja ajab aigutama; siis tulevad peavalud, suuremalt osalt ainult ühel poolel, ja muutuvad varstigi piinlikult ägedaks, nii et naisterahvas suures roiduvuses voodisse või sohva peale heidab, valgust ja kolinat ei salli ja kõige paremini üksinda pimedas viibib. Muutub valu suuremaks, siis seltsib sinna juure harilikult südame pööritamine, okse tuleb suurte jõupingutustega roheline vedelikuna ja tundub mõru olevat. Sellega ühtlasi hakkab haigushoog harilikult nõrkema. Enne kui uni peale tuleb on siis juba õhtu kätte jõudnud ja naisterahvas ärkab järgmisel hommikul

küll ilma valudeta, kuid roidunult. Elukardetav migreen ei ole, harva aga kaob ta päriselt. Nendel naisterahvastel aga, keda migreen *ainult* kuupuhastuse ajal piinab, kaob see haigus vahel vaheldusaastatel täielikult.

Ka migreeni vastu on kõiksugu abinõudega võidelda katsutud, nimetamisväärt oleks nende seast: arseenik sisse võtmiseks, veratrin ja aconit sisse õõrumiseks, elektrivool ja *morfium*. Iseäranis on morfiumi naha alla pritsimine armsaks saanud. Kuna seda aga viimasel ajal *liig kurjasti* tarvitakse, siis peame oma kohuseks naisterahvaid ka siinkohal selle eest *hoiatada*. Et morfium naha alla pritsitult kohe valu ära kaotab, on ju selge, ja sellepärast armastavad ka mitmed arstid ja paljud haiged teda nii hea meelega tarvitada, sest et ühelgi teisel viisil valudest nii ruttu ja kindlalt lahti ei arvata saavat. Kuid sage morfiumi tarvitamine kihvitab inimese ära ja valu vähendamiseks tuleb seda ikka suuremal ja suuremal määral naha alla pritsida, kuni inimene viimaks nõrgaks jääb ja värisema hakkab, nagu suur joodik, kellel kassiahastus on aga viina ei saa.

Peale nimetud abinõude tarvitakse migreeni vastu veel anti-pyrini, veronali, salopheni, valyli, validoli, ja bornyvali, sidrunihapet, koffeini jne., kuid alaliselt mõjuvateks ei või neid tunnistada. Ühel haigel aitab see, teisel teine rohi haigust pehmendada, ja tarvitab igatahes arsti juhatusi.

Haigushoo puhul aga *ärgu võtku* naisterahvas mingisugust *toitu*, joogu ainult vett, kui midu läbi ei saa, ja heitku voodisse; söömine teeb seisukorra ainult halvemaks.

Naisterahva *erguline puusavalu* on sage nähtus. See valu, mida enamasti jookvaks peetakse, ei teki harilikult mitte äkki. Alles aegamisi kujuneb ta suuremaks ja ikka rohkem ja rohkem tuntavaks, ei lahku siis aga peaaegu iialgi, vaid piinab sabaluu, ristluude ja puusa sees. Vahetevahel seltsivad selle alalise valu kõrva veel valusad tuksatused. Iseäranis õhtuti voodis lähevad valud suuremaks, nii et nad sagedasti rahu ei anna, üles tõusma kihutavad ja une ära ajavad. Litsumine ja liigutused suurendavad valu, kuna jala mõõdukas kõveraks tõmbamine, nii et lihased lõdvaks jäävad, valu vähendab. Ka kõhimise ja aevastamise teel tekkivad põrutused suurendavad valu, niisama ka kange rõhumine väljakäigu kohas. Kuna iga tugevam liigutus valu teeb, siis seatakse jalga suuremalt osalt ettevaatlikult, sest iga eksisamm kutsub tihti välja ägeda valuhoogu.

Vältab haigus kaua — ja ta võib kuude- ja aastatekaupa kesta, — ja ei kao ta heal juhtumisel mitte mõne nädala pärast, siis jääb jalg kõhnaks, sest et teda valu pärast ettevaatlikult ja vähe tarvitakse. Kord juba parandud haigus on ka kerge uuesti jälle tagasi tulema. Ka siin on arstil esimeseks asjaks haiguse põhjust välja uurida. On puusavalu raskest sünnitamisest päritud, mida mitte harva ette ei tule, siis on põhjuseks küll vist emaka

või tema ümbruse põletik. On see erguvalu aga jooksva laadi, siis on soojad vannid kasulikud, niisama ka *natrium salicylicum* tarvitamine otstarbekohane. Nimetud pulbrit võetakse 10—15 grammi ja sulatakse 300 grammi vee sees ära, ja seda vedelikku võetakse siis veega 1 supilusika täis 4—6 korda päevas, või ka tee ehk kohviga, kuid iialgi mitte tühja kõhu peale, sest et siis kergesti kõhuvalu võiks tekkida. Annavad valud järele, võetagu seda rohtu igatahes veel üks nädal otsa 3—5 korda päevas $\frac{1}{2}$ supilusika täit korraga, et haigus uuesti tagasi ei tuleks. Rohi paneb küll juba 1. või 2. päeval kõrvad sumisema, kuid see on tähtsusetu ja kaob varsti. Siiski ei tohiks seda rohtu ilma arsti juhatuseta tarvitada, sest et valesti tarvitamisel kahjulikud tagajärjed võivad olla.

Ravitsemiseks tarvitakse muu seas ka kiskuvaid plaastreid, elektrivoolu ja morfiumi.

Ergulise rinnanärme valu kohta käiva seletuse leiab lugeja lähematelt lehekülgedelt.

*

Chininum hydrobromicum, sisse võtmiseks mitu korda päevas 0,05—0,3 grammi pillides või oblaatides, *erguvalu*, *migreeni*, *ergulise oksendamise* puhul.

Aethoxycoffein, sisse võtmiseks 0,2—0,5 grammi pulbrina või oblaatides *erguvalu* ja *migreeni* vastu. Rohkemal määral võtta on ülikardetav.

Neitsi rindade paistetamine kuupuhastuse ajal.

Naisterahva rinnad seisavad kõige lähemas ühenduses tema sisemiste suguosadega. Nende edenemine algab siginemisvõimsaks saamise ajajärgul, ja hästi edenenu rinnanäärmed on märgiks, et see neiu siginemisvõimeline on. Aga ka rindasid tabavad mitmesugused haigused.

Neitsi rindade paistetamine kuupuhastuse ajal ei ole sugugi haruldane nähtus, nimelt löövad noorte tütarlaste rinnad esimese kuupuhastuse puhul paistesse ja tunduvad valusad olevat, valu võib isegi nii kaugele minna, et rinnad isegi ihupesu ja riiete litsumise vastu hellad on. Kuigi sellel nähtusel suuremat tähtsust pole ja ta harilikult ühes kuupuhastusega kaob, on siiski soovitatav valu pehmemdamiseks rindasid hea oliiv-õliga sisse õõruda ja siis õhuke kiht puuvilla või tükk flanelli peale panna, ka võib peopesaga vahetevahel pehmeks õõruda. Tundub aga rindades kuumust ja pisteid, nagu seda lihavatel tütarlastel sagedasti juhtub, või muutub nahk punakaks ja läheb valu kehaliigutuste puhul suuremaks, siis pandagu külma vee kompressid peale, missuguseid iga kahe tunni tagant uuendada võib. Rinnad tuleb sealjuures linase rätikuga siduda pisut kõrgemale.

Edenemata jäänud rinnad.

Kui sigivõimsal neiu rinnad mitte täielikult välja ei kujune, või kui nad liig vara, enne kuupuhastuse algust, edenenu olid, siis tähendab see, et üldine tervise seisukord hea ei ole ja siin tegemist on kas kahvatõbe, verevaesuse, kõpsuhaigusega või mõne muu haigusega. Enesestki mõista tuleb sellepärast kõigepealt üldist tervist parandada ja kosutada.

On üldine tervis kosunud, siis võib rindasid lihtsa viina või piiritusega, millele natuke keedusoola juure lisatud, sagedasti pesta, niisama võib neid harjaga pehmelt õõruda, kuni nad punaseks lähevad. Peale selle võib rindasid igapäev külma veega pesta ja suvel on külmad supelused soovitatavad.

Vanematel naisterahvastel *närtsivad* rinnad mõnikord *vara-kult, ja kuivavad kokku*. Kui see mitte kauasest imetamisest ei ole tulnud, siis on ta enamasti emäka või munasarja haiguse tundemärgiks.

Abinõuks on siin ainult arsti juhatause all ette võetud soone-tasumine.

Ülilihavad rinnad.

Noortel neidudel edenevad rinnad mõnikord ebahariliselt suureks, ilma et aga rinnanäärmed sealjuures suureneksid, vaid ainult üleliigne paks kiht rasva kogub nende peale. Seesugused „rasvarinnad“ on rohkem inetud ja tülikad kui tervisele kahjulikud, kuid tuleb ka ette, et seesugusel naisterahval peale sünnitamist vähe piima tuleb, sest et paks rasvakiht rinnanäärmete edenemist takistab. Peale selle on ülilihavad rinnad hõlpsad haigeks jääma.

Nii mõnigi naisterahvas elab sel kombel eksiarmises, et tal hästi edenenu rinnad, s. t. kõbulikud piimanäärmed on, tuleb aga kord imetamise aeg kätte, siis ehmatub ta isegi, nähes, kui vähe piima tema rindadest valgub.

Kõik sisseõõrumise rohud ja muud välised abinõud on siin täielikult asjata, aitab ainult vähem toitvate söökide tarvitamine, mis rasva, suhkrut ja jahu ei sisalda. Niisama soovitav on ka töötamine. Juhtub ka et ülilihavate rindadega naisterahvastel need nurgavoodis iseenesest vähemaks jäävad.

Rindade põletik.

Rindade põletikku tuleb neitsidel ja niisama ka peale 45. aasta vanustel naisterahvastel harva ette. Kõige rohkem tabab ta seesuguseid naisterahvaid, kes sünnitanud on ja ise imetada ei taha või imetamise ajal mõnesuguse kahjuliku mõju alla satuvad.

Rinnapõletikku nähtused on mitmesugused.

Tekib põletik *nahaaluses rakukestekoos* (põhikude, täidekude), siis paistetak nisa ümbrus üles, punetab ja teeb valu. Ei lagune see põletik kaugemale, siis tekib mädapaise, mis iseenesest lahti lööb. Laguneb põletik üle terve rinna laiali, siis käib sellega harilikult kaasas üleüldine palavik. Mädapaise võib sagedasti kaunis suureks minna ja läheb, kui ta sügavas seisab, siis alles kaheksa kuni neljateist päeva pärast lahti.

Rindade põletik võib tekkida lõhkenud nisast, aga ka rõhumisest ja tõukamisest. Tabab põletik seda rakukestekude, mis rinnanäärme all seisab, siis ei lähe rind harilikult punaseks, ei paisteta üles ega ei tee valu, ainult rinna sees tundub nagu pungilolekut ja raskust, ning sagedad külmavärinad käivad üle. Nõnda võib hulk aega mööda minna, enne kui nisa ümbrusse ilmuvad mäda sisaldavad paistetused, kuid hõlpsasti võib juhtuda, et mäda mitte sealt välja ei tule, vaid allapoole vajub ja isegi rinnakoopasse tungida võib. Seesugusel puhul peab varakult pöörama arsti poole.

Tekib põletik *rinnanäärmesse* enesesse, siis on haigusnähtused ägedamad; terve rind paistetak üles, muutub kuumaks, punaseks ja valutab ägedasti. Sealjuures ei ole rind mitte ühemõõduliselt paistetunud, vaid rinna sees tunduval olevat nagu kõvad muhud. Juba mõne päeva pärast muutub rind sinakaks, kuna valud tühtlugu kangemaks lähevad ja kanged külmavärinad käivad üle. Need valud kaovad küll peagi, kuid mäda otsib omale väljapääsemise teed, ja imetab naisterahvas parajasti, siis võib mäda piimasoonde tungida ja piima mädaseks teha. On aga paise juba välja mädanenud ja tundub rindus siiski veel kõvaid muhkusid, siis nimetakse imetajatel naisterahvastel neid *piimasõlmedeks*, millest allpool veel kõnelema tahame.

Tekib rinnapõletik neitsidel või seesugustel naisterahvastel, kes raskejalgsed ei ole ja ei imeta või kellel kuupuhastus juba kustunud on, siis on põletiku põhjuseks siin suuremalt osalt rindade rõhumine või rindade pihta sattunud tõuked ja hoobid, ja siis kaob see põletik suuremalt osalt, ilma et mäda tekiks. Teistsugune lugu on naisterahvastega, kes varsti maha saavad, imetavad või ei imeta, kuigi rind pungil on. Siin tekkiv põletik on see, millel piimasõlmed ja -paised tagajärjeks on.

Tundemärgid on järgmised: seni valuta ja paenduv rind läheb kas ühelt või mõlemilt poolt paistesse, tundub raskem olevat ja ei ole enam nii paenduv. Iga kõvem külgepuutumine tekitab valu ja sellepärast tuntakse tarviliku olevat rinda kas käega alt toetada või rätiku abil ülespoole siduda. Varstigi kahaneb piim ja lapse imetamine teeb valu veel suuremaks, sest et see vähese piima pärast tugevamini imeb ja nisa sikutab. Sellepärast annavad seesugused emad lapsele harva vinda, sest et valu kardavad. On põletik kuni selle kraadini jõudnud, siis

on rinnanahk harilikult veel muutumata, kuid sammub põletik veel edasi, siis lööb nahk kuni kaenlaauguni punetama, paistesse ja kõvaks, kuna niasse ühtlasi pistvad valud tekivad ja haige ise palavikus ja rahutuses on, kõhu kinnioleku ning peavalu ja isupuuduse all kannatab.

Kõik katsed põletikule takistust teha, jäävad harilikult tagajärjeta ja tekib mädanemine, nn. *piimapaise*, kõigepealt ilmuvad üksikutesse kohtadesse tumepunased plekid, mille kohalt nahk aegamisi õhukeseks läheb, tuikava valuga üles kerkib ja sinna mädatipp ilmub, mis lahti lööb ja suuremal või vähemal hulgal mäda välja ajab. Ühtlasi lõpevad nüüd ka rinna valud ja üldine tervis muutub paremaks. Mädaaukused võib mitmes kohas tekkida ja mõnel naisterahval võib ravitsemine isegi kuudekaupa vältada.

Kuna seesugune põletik naisterahvale väga piinlik on, siis peaks ta selle eemalhoidmiseks juba neiupõlves oma rindasid karastama, neid nimelt harjaga pehmelt õõrutades. Peaasjaks aga on niasde karastamine, missuguseks otstarbeks neid piiritusega pesta tuleb. Ka igakord peale lapse imetamist pestagu nisa piimajäänustest hoolega puhtaks, et põletik seda kaudu ei tekiks. Hooslat ravitsemist nõuab ka iga vähem kui nisa kriimustus.

Kui sellest hoolimata põletiku esimesed tundemärgid ilmuvad, katsutagu põletikku ära kaotada, sest et see võimalik on ja ka õnneks läheb, kui varakult ette võetakse. Rind ei tohi rippuda, vaid seotagu ülespoole, kuid ilma, litsumata. Toit olgu vähem toitev või taimetoit. Niisama soovitav on ka kõhtu kergelt lahti teha. Imetab naisterahvas, siis tuleb lapsele ühtlõugu rinda anda, et ta piima välja imeks ja see pahtuma ei jääks.—Arsti poole pööramine on igatahes kohe alguses soovitav.—Peale selle võib palavat linaseemne pudru rätikuga peal hoida, see teeb rinna pehmemaks ja kisub mäda väljaspoole. Tekivad sellest hoolimata mädapaised, siis peab need lahti lõikama. Niisama hoolitseb arst ka selle eest, et mäda rinna sees kuhugile kaugemale ei tungiks. Lööb piim piimanäärme kanalis mõnes kohas pahtuma, hakkab see paistetama ja tundub kõva sõlmina (muhuna), siis on *piimasõlm* tekkinud. Selle järele kui palju ja kui suured nad on, väheneb piimaand enam ehk vähem. Ei lähe seesugune sõlm soojuse, pehme õõrumise jne. teel laiali, siis hakkab ta valu tegema ja tekitab põletikku ja mädanemist.

Ravitsemiseks on asjatundlik soonetasumine soovitav, ka selle eest tuleb hoolt kanda, et seedimine korralik oleks. Kuigi piima vähe tuleb, peab lapsele ikkagi vähemalt kolm kuni neli korda päevas rinda andma, et ta rinnas leiduva piima välja imeks ja imemisega ühtlasi piimanäärme tegevust elustaks. Sünnitab imetamine liig suurt valu või ei taha laps imeda, siis tuleb piim välja võtta klaasi abil.

Rinna muhud (kasvjad) ja vähjatõbi.

Naisterahvastel tekivad kaunis tihti, olgu nad raskejalgsed või ei, kõvad muhud rinna sisse, millest mõned pehme-, teised vihaseloomulised võivad olla.

Kas on siin nüüd pihik kauemat aega ühe koha peale rõhunud, või on naisterahvas rinnaga mõne asja vastu tõukanud, või on sellel mõni muu põhjus olnud, kuid esiotsa ei märka ta harilikult midagi, ja alles pärastpoole leiab ta kas pestes või muidu katsudes kõva koha, mis isegi litsudes *valu ei tee*. Ta ehmatab muidugi selle ootamata leiduse üle ja arvab selle vähjatõbe olevat. Et ta ennast aga rahustada võiks, selleks on tähtis teada, missugune *vahe* pehme- ja vihaseloomulise muhu vahel on.

Iseenesest ei ole *pehmeloomuline* muhk rinnanäärmes kuigi suureks paheks, isegi siis mitte, kui ta aastatekaupa seal on asunud, ja hädaohtlikuks võib ta ainult siis saada, kui ta ühtlugu litsuda saab, kas kitsate riiete läbi, last kandes või leiba lõigates jne. Siis võib ta põletikusse või mädanema lüüa.

Sellepärast peame juba noortele neiuks soovutama, et nad rindade edenemise ajal ja ka pärastpoole selle järele valvaksid, et rinnad mitte kestva või korduva rõhumise all kannatada ei saaks.

Tekivad need kõvad kohad litsumisest, siis aitab pehme sisseõõrumine oliivõliga ja oliivõli või tsinksalviga märjaks tehtud või võitud linaseriide kompresside peale panemine. Tekivad need kõvad kohad aga raskejalgsuse puhul, siis on soovitav kohe asjatundja arsti poole pöörata.

Tähtsamad on juba *vihaseloomulised* muhud ja nende seas ka õigusega nii kangesti kardetud vähjatõbi.

Nende esimeseks tähtsamaks tundemärgiks on *valu*, mis *kõvas*, mitte paendub ja seni valuta ning *ilma* eelkäiva põletikuta tekkinud muhus ennast tuntavaks teeb. Valud algavad muhus ja selle ümbruses esmalt *kergete pistetena*. Aegamisi hakkab muhus ka litsumise korral valu tunduma, pisted muutuvad ägedamaks ja kujuneb tundmus, nagu torgataks kaenlaaugust tulise nõelaga nisa poole, rinnanahk lööb pikkamisi närtsima ja omandab kollaka või pruunika karva; veresooned naha all lähevad laiemaks ja rohkem nähtavaks. Ühtlasi kasvab muhk ümbrusega kinni ja ei anna enam liikuma. Ja kõige viimaks lööb ta väljaspoole lahti ning tekivad verised ja limased paised, mis ümbruse hävitavad.

Lõhkenud nisade peale pinseldamiseks võime veel järgmisi rohtusid soovitada:

I.
Rp. Balsam peruvian.
Boracis ana 5,0
Vitellum ovi unius.
Ol. Amygdal, dulc. 30,0
M. F. Linim.

II.
Rp. Orthoformii 5,0
Aeth. q. s. ad. solut.
Ol. amygd. dulc. 20,0
M. D. S.

Kõige sagedamini tabab vähjatõbi 30. ja 50. eluaasta vahel seisvaid inimesi, vältab kaks kuni viis aastat ning lõpeb surmaga, kui varakult arsti poole ei pöördä. Vähjatõbe vastu aitab ainult varakult ette võetud lõikus, kõik muud seni tuntud abinõud on asjatad, väljaarvatud vahest ehk raadium, millega uuemal ajal katseid tehakse.

Naisterahva rindade erguline valu.

Tihti leidub naisterahvaid, kes ergulise rindade valu all kannatavad. Kas sigivõimsaks saamise ajajärgul või 20. ja 30. eluaasta vahel muutub rinnanahk ülihellaks, sagedasti ilma et teatakse, missugusel põhjusel see tekkinud on. Ka ei ole rinna juures midagi haiglast märgata. Siiski peab tähendama, et need naisterahvad harilikult kahvatõbised või hüsteerilised on. Rind või rinnad on kas ühest kohast või mitmest kohast hellad ja see hellus võib isegi õlani, kaenlaauguni ja isegi puusadeni ulatada, nii et valude kõige kõrgema hoo puhul isegi oksendamine võib tekkida. Natuke aega enne kuupuhastust muutuvad valud harilikult suuremaks. Valutab ainult üks rind, siis ei saa haige selle külje peal lamada ja rinna rippumise tundub selle oma raskuse tõttu väljakannatamata olevat.

See erguline rinnavalü vältab sel kombel kuude ja aastatekaupa ilma et rinnanäärmes eneses muudatusi tuleks. Ainult harukordadel tekivad rinda erne kuni pähkla suurused, kõvad, *hästi liikuivad* muhud, kust valud välja kiirgavad; vahel kaotavad ka need munakesed ajajooksul oma valu, kuid erguvalu jääb alale.

Selle piinava häda vastu on tarvitud kõiksugu valuvaigistavaid abinõusid, nii nagu sisseõõurumist kloroformiga segatud vaseliiniga, elektrivoolusid, morfiumi sissepritsimist, sooje kompressid katkitõugatud mooni nuppudest jne., niisama ka sissevõtmiseks antipyrini, antifebrini, phenacetini, salipyrini ja teisi moodsaid erguvalu rohtusid. Kuid neid tohib ainult arsti juhatusel tarvitada, sest et liig rohke ja ka kauane tarvitamine kahjulik on ja isegi surmaga lõppeda võib.

Heategevat mõju on ka karmi naha (kassi-, koera-, lambanaha) kandmine rinna peal avaldanud, ja ka ühesuurustest sinepiplaastri ja belladonna-ekstrakti osadest kokku seatud plaaster, mis nahatüki peale võida ja siis rinna peale panna tuleb.

Naisterahva kodu- ja reisuapteki.

Kuna haiglast naisterahvast pahatihti kõiksugu hädad tabavad, siis on tal õige otstarbekohane soetada väikest kodu- või reisuapteki, pealegi kui igal ajal arsti käepärast pole võtta, iseäranis veel maal, kus rohtude muretsemine hulga tüli teeb ja aega võtab.

Peale varemalt nimetud riistade, mida puhastamiseks, pesemiseks, sissepritsimiseks ja klistiiride tegemiseks tarvitakse, peaksid naisterahval veel mõnesugused rohud käepärast seisma, sest et nende tarvitamiseks sagedasti võimalusi leidub. Siin olgu kohe tähendud, et vedelikud klaaskorkidega klaasides alal tulevad hoida ja igal rohul, pulbril jne. nimi peal oleks.

Igas naisterahva aptegis peaksid kõigevähemalt tee valmistamiseks *kummeli* ja *piparmündi* teed leiduma. Kuna aga tee valmistamiseks mitte alati võimalust ei leidu, siis võiks ka üks pudeli täis *piparmündi-vett* ja laia kaelaga klaas *piparmündi-kuulikesi* kõhuvalu korraks tagavaraks seista. Hüsteeriliste rõhituste, närvetuste jne. vastu olgu puhastud (söögi-)soodat ja viinakivi-hapet tagavaraks (5 osa soodat, 4 osa viinakivi-hapet ja 3 osa peenikest suhkrut, vett peale valades segamini liigutada ja kohe juua, kui veel kihiseb). Edasi peaks aptegis olema: *sidrunit* või *sidrunihapet* jahutava joogi valmistamiseks, suhkrut sekka lisades; *rabarberi-tinktuuri* ja *oopiumi-tinktuuri* kõhu lahtioleku vastu suvel palava ajaga (15—20 tilka rabarberi-tinktuuri ja 5—10 tilka *Tinctura Opii simpl.*); on köht kangesti lahti, aitab järgmine rohusegu: *Tinctura Opii*, *Tinct. aromatica*, *Tinct. Valerianae aether a a* 20 gr., *Olei Menthae piperitae* 20 tilka. Selle rohusegu kirjutab arst välja, ja vajaduse korral võetakse siis 20—30 tilka napsuklaasi täie palava teega (Hiina-, kummeli- ehk piparmündi-teega) 3—6 korda päevas; *salmiaakpiiritust* (tinkpiiritust) nuusutamise rohuks minestuse puhul; *viina-äädikat* või *lõhna-äädikat* nuusutamiseks ja pesemisevee sisse lisamiseks; *Eau de Colognet* (lõhnaveett) elustavaks sisseõõrumiseks; *kaneelikoort* külma tee valmistamiseks üliohtu kuupuhastuse puhul; *kaneel-tinktuuri* sellesamaks otstarbeks, *maarjajää-lahu* ja *verd vaigistavat-puuvilla* verevooluse vaigistamiseks suguosadest; sellesamaks otstarbeks palutagu arsti *Extractum Hydrastis fluidum*'i välja kirjutada; *linaseemne-jahu* autamiseks; *haava-puuvilla* ja *-sidemeid* mitmesuguses lauses ja pikkuses.

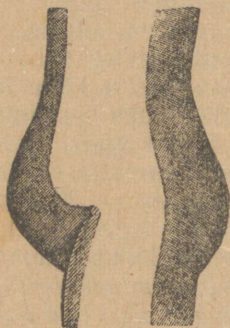
Nendest abinõudest on naisterahvale küllalt kergemate hädade parandamiseks ja äkiliste, raskemate hädade vaigistamiseks, kui arsti lähedalt saadaval ei ole.

Valuta sünnitamine.

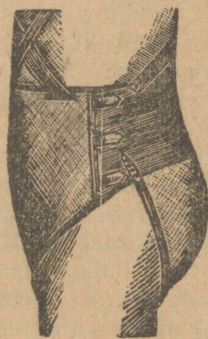
Dr. Eichholz kirjutab arstide ajakirjas „Der Frauenarzt“ valuta sünnitamise kohta järgmist:

„Esimene, kes selle häda põhjust mitte vaagnast ei otsinud, vaid lapse pea suurusest, oli professor Lahmann, ja sellega on ta minu arvates ülitähtsa töö ära teinud. Ta ütleb, mitte vaagen ei ole liig kitsas, vaid pead on liiga suured, ja see tuleb emade valest toitmisviisist raskejalgsuse puhul. Kui emad, nagu seda

praegu kõik arstid soovivad, raskejalgsuse puhul peajasjalikult lämmastikurikast toitu söövad, siis sünnitavad nad paksude, kõvade peadega lapsi, ja seesuguste peade jaoks on vaagen igatahes läbistikku liig kitsas. Kui sealjuures veel rohkel määdul kõiksugu vedelikka suppe, õlle, marjaviina, vee jne. kujul tarvitakse, siis kujuneb rohkesti loodevett, mis emaka nagu õhupalli kaugelt üle loomulikkude piiride välja venitab ja tema lihased nõrgaks teeb; loomulik on siis, et mahasaamise puhul jõuetus kätte tuleb, s. o. väitamine nõrgaks jääb. Kui raskejalgseid selle asemel seesuguste toitudega, mis vähe munavalget sisaldavad, ja suuremalt osalt taimetoiduga toita, ühtlasi ka vedelikkudest nii palju kui võimalik

Joon. 46. Välja veninud kõht ilma kehavõõta.

Joon. 47. Seesama kõht kehavõõga.

Sellel kehavõõl on venivad rihmad küljes.

eemale hoida, siis saame kõhnavõitu lapsed, väikese peaga, üsna vähe loodevett, emakas jääb kuni ihuvilja väljaajamiseni tegevusvõimsaks ja sünnitamine vältab märksa lühemat aega. Lapsed on läbistikku 50 sentimeetrit pikad, aga kaaluvad vähem, mitte palju üle 5 naela, kuid eluvõimsuse poolest ei anna nad paksudele lastele sugugi järele.“

Edasi tähendab Dr. Eichholz: „Raskejalgsete toit määrati järgmiselt ära: ainult üks kord päevas liha, aga üsna vähe, ja seegi ainult vähe soolane; siis soovi järele: lehetaimi, spinaati, salatit, kartuleid, muud rohelist ajavilja, leiba ja võid, vähe muna-toitusid ja vähe kaunvilja, sest et need liig palju munavalget sisaldavad; suppisid mitte sugugi või ainult üsna harva. Janu kustutamiseks: piima, kakaot, vähe vett, rikkalikult toorest või sissetatud puuvilja. Igasugune joomine ilma kange januta on keelatud, niisama ka õlut ja viini.

Suurem osa naisterahvastest harjub üsna varsti selle toitmisviisiga, nimelt kui toitmisviisi muutmist mitte järsku ette ei võeta.

Ka janu, mis esiotsa üsna koormavaks saab, kaob pea. Juba mõne aja pärast tunneb naisterahvas enese silmatorkavalt terve olevat. Tülikas täisolemine ja raskuse tundmus, mis raskejalgsuid nii tihti piinab, kaob lühikese ajaga. Mitmed naisterahvad teatasid mulle, et nad päeval enne mahasaamist tundidepikkusi jalutuskäikusi teinud. Seedimine, mis muidu raskejalgsuse ajal nädalate ja kuudekaupa kunstlist abi tarvitab, on, peaaegu eranditeta, eeskujulik; ülepea on enesetundmine laitusetu.

Mis sünnitamisse enesesse puutub, siis on ju väga raske otsustada, mis „raske“ või „kerge“ on. Siin peab ennast nende emade tunnistuste peale toetama, kes mitmel korral maha saanud ja sellepärast ühe sünnitamise raskust teisega võrrelda teavad. Tõeasi on, et meie 25 naisterahvale, kes vähemalt kolm viimast raskejalgsuse kuud eeskirja järele elasid, iialgi kunst-abi ei tarvitsenud anda. Silmatorkavalt vähe oli loodevett, sagedasti mitte rohkem kui tassitäis. Lapsed kaalusid enamasti alla 6 naela. Peade ümbermõõt oli suuremalt osalt alla 36 sentimeetrit, kõige sagedamini 33—34 sentimeetrit. Nad olid kõik terved ja eluvõimsad. Peaaegu kõik emad suutsid oma lapsi ise imetada, nende seas palju seesuguseid, kes oma endiseid lapsi imetada ei tohtinud.

Igatahes hästi tähelepanemisväärne, et kuival ja munavalge poolest vaesel toidul mingit kahjulikku mõju ei olnud, selle asemel imetamisvõime peale ennem kasulikult mõjus, jällegi tunnistus, et seesugune toitmisviis õige on.“

Lahmann ise jõuab järgmistele järeldustele:

„Kõigepealt on korraliku kehaehitusega naisterahvastel kerged sünnitamisid, sellepärast et

1. ihuvilja suurus emaka ja ematupe suurusele rohkem kohane on ja selle läbi

2. sisemised osad vigastud ei saa;

3. kuna ihuvili kogu poolest võrdlemisi väike on ja ka loodevett vähe kogub, siis ei saa kõhuseinte ja emaka lihased üle oma paenduvuse piiri välja venitud, nii et mõlemad lihastesalgad tugevad on ja väitamise nõrkust vähemalt korraliku kehaehitusega naisterahvastel enam ette ei tule;

4. neilsamal põhjustel jääb kunst-abi andmine sünnitamisel üleliigseks.“

Meie aja naisterahvastel takistavad mitmesugused olud, mille põhjused kehalises kasvatuses, riiete moes, kombetes jne. pesitsevad, suguosade korralikku tagasikujunemist peale mahasaamist, nii et paljud naisterahvad altkehas haigeks jäävad, ebakohase ülespidamise läbi nurgavoodis ja imetamise ärajätmise pärast, mis suguosade tagasikujunemises tähtsaks teguriks on, tervise ja

ilu kaotavad. Vähemalt muutub neil kõht kas teravaks või rippuvaks ja kehakuju kaotab oma saleduse, kuna aga seda kõik nii kerge kõrvale oleks hoida, kui sellekohaseid abinõusid tarvitataks.

Seesuguseid abinõusid tunnevad rahvad juba vanast hallist ajast saadik, nimelt altkeha kohe peale mahasaamist mähkides. See iseenesest mõistetav pruuk on iseäranis Inglismaal tarvitusel

Joon. 48. Otstarbekohane pihik noorele neiole.

Joon. 49. Otstarbekohane pihik tütarlastele.

ja selle tagajärjel on sealsed naisterahvad ka peale mitmekordset mahasaamist saledad ja pingulolevate kõhulihastega. Ka meie pool on see kasulik pruuk maksvusel. Saksamaal on hästi hea sellekohane vöö välja mõeldud ja sealsetes ämmaemandate õpetustes ammu juba tarvitusel. Selle vöö keha ümber seadmine ei ole sugugi tülikas, kuid kehale annab ta suguosade tagasi kujunemiseks hästi sündsast seisangu, niisama kaitseb ta emakat paigast nihkumise eest. Peale rasket sünnitamist ja kõhulihaste lõtvuse puhul peaks seesugust kehavööd tingimata tarvitama. Selle kehavöö pildi tööme juba eespool.

Sisukord.

	Lhk.
Naisterahva suguosad	7— 11
Naisterahvaste suguosade tegevus	12— 17
Naistehaiguste peapõhjused	18— 23
Naistehaiguste tundemärgid	23— 26
Emaka peegel	27
Loputamine	27— 31
Supelused	31— 35
Soojad-niisked mähised (kompresid)	36— 37
Auru tarvitamine	37— 38
Puuvilla tampoonid	39— 40
Ematupe küünal	41
Klistiir	41— 42
Pärasoole küünal	42
Välise suguosade põletikud	43— 45
Häbedusmokkade verepaise	46
Häbedusmokkade verepaistetus	46
Suurte häbedusmokkade ohatus	46— 47
Välise suguosade sügelemine	47— 48
Ematupe põletik	49— 52
Tripper	52— 53
Pehme sanker	53
Kõva sanker (siifilis)	53
Ematupe kramp	54— 56
Ematupe väljalangemine	57— 58
Ematupe õõskasvjad (polüüpid)	58— 59
Emaka haigused	59— 66
Emaka katarr ja valgetevoolus	66— 70
Emaka äge põletik	70— 71
Emaka pikaldane põletik	71— 73
Emaka paigastnihkumine	74— 84
Emaka kasvjad	84— 87
Emaka vähjatõbi	88— 90
Munajuhtide ja -sarjade haigused	91
Kuupuhastuse korratused	92— 96
Kuupuhastuse ärajäämine	99— 98
Üliõhter kuupuhastus	98—100
Valus kuupuhastus	100— 103
Kustuva kuupuhastuse korratused vaheldusaastatel	103—104
Naisterahva sigimatus	105—107
Kahvatõbi	107—111
Hüsteeria ja erguvalu	111—119
Neitsi rindade paistetamine kuupuhastuse ajal	110—120
Edenemata jäänud rinnad	:20
Ülilihavad rinnad	120
Rindade põletik	120—122
Rinnamuhud (kasvjad) ja vähjatõbi	123—124
Rindade erguline valu	124
Naisterahva kodu- ja reisuapteki	124—125
Valuta sünnitamine	125—128

Joonistuste nimekiri.

	Lhk.
Naisterahva keha eestpoolt	5
Naisterahva keha tagantpoolt	6
Naisterahva vaagen kõitmetega	7
Vaagen üksikutes osades	8
Neitsi välised suguosad	9
Naisterahva välised suguosad	10
Naisterahva välised suguosad varsti peale esimest sugulist ühendust	11
Naisterahva välised suguosad	12
Kõhukoobas avatud	13
Naisterahva vaagen ja lahkliha	14
Naisterahva sisemised suguosad tagantpoolt	14
Neitsi emakas	15
Ematupp (pikuti läbilõige)	16
Emaka pikuti läbilõige	17
Munasari Graafi põiekestega	18
Emakapeegel	27
Irrigaator emakatoruga	28
Bidet, ematupe loputamise puhul tarvitav	29
Istevann	32
Kehavann	34
Supeluspeegel	35
T-mähis	36
Kehamähis	36
Iste-auruvann	38
Puuvilla tampoon	39
Kehavööd „Silva“	65
Emaka seisang tühja põie ja tühja päraseole puhul	74
Emaka mõlk tahapoole	75
Emaka mõlk ettepoole	76
Emaka ettepoole paendumine	77
Ematupe ja emaka väljalangemine	78
Täielik emaka väljalangemine	79
Pahempidi pööratud emakas	83
Emakasuu varrega kasvjas	84
Nabothi munad	84
Emakaseina lihaskoe kasvjad	85
Varrega polüüp emaka õõnsuses	86
Emaka limakasvjad	87
Väike vähjatõbe muhk	88
Lillkapsataoline vähjatõbe muhk	90
Suurem vähjatõbe muhk	91
Mayeri pessaar	93
Hodge pessaar	94
Kausikujuline pessaar	95
Emaka bandaas	96
Väljaveninud kõht ilma kehavööta	126
Seesama kõht kehavööga	126
Otstarbekohane pihik noorele neiule	128
Otstarbekohane pihik tütarlastele	128

